

Azərbaycan Respublikası İqtisadi İslahatların
Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi

ISSN 2790-2188

İQTİSADI İSLAHATLAR

№ 4 (5)

www.journal.ereforms.org

Bakı-2022

“İQTİSADI İSLAHATLAR”
ELMİ-ANALİTİK JURNAL

SCIENTIFIC-ANALYTICAL JOURNAL
"ECONOMIC REFORMS"

НАУЧНО-АНАЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
«ЭКОНОМИЧЕСКИЕ РЕФОРМЫ»

◆————◆

Jurnal 2021-ci ilin noyabr ayından çıxır.
№4 (5)-2022

Təsisçi
İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi

◆————◆

Baş redaktor: Ramil HÜSEYN
Məsul redaktor: Mətanət RƏSULOVA
Dizayner: Elvira ZEYNALOVA
Rəhman BƏDƏLOV

Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən “İqtisadi İslahatlar” jurnalı 21 oktyabr 2021-ci il tarixində N4362 nömrəsi ilə mətbu nəşrlərin reyestrinə daxil edilmişdir.

Materiallarımızdan istifadə olunarkən jurnala istinad etmək vacibdir.

Dərc olunmuş materiallardakı faktlara və rəqəmlərə görə müəllif məsuliyyət daşıyır.

ISSN 2790-2188 (print), 2790-2196 (online)

"İqtisadi islahatlar" elmi-analitik jurnal

REDAKSİYA HEYƏTİ

İ.e.d., professor QASIMLI V. Ə.
İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin icraçı direktoru,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyasının professoru,
Bakı, Azərbaycan

Akademik ƏLƏKBƏROV U. K.
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik
Akademiyasının rektoru,
Bakı, Azərbaycan

T.e.d., professor BABANLI M. B.
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin rektoru,
Bakı, Azərbaycan

İ.e.d., professor İBRAHİMOV E. R.
Milli Məclisin deputatı,
Bakı, Azərbaycan

İ.e.d., professor, əməkdar elm xadimi ATAŞOV B. X.
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti,
Bakı, Azərbaycan

İ.e.d., professor XƏLİLOV H. A.
Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi,
Bakı, Azərbaycan

İ.e.d., professor MƏMMƏDOV M.A.
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti,
Bakı, Azərbaycan

İ.e.d., professor ƏLİYEV Ü. Q.
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC),
Bakı, Azərbaycan

İ.e.d., professor BALAYEV R. Ə.
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC),
Bakı, Azərbaycan

İ.ü.f.d. HÜSEYNOV R. F.
Almaniyanın Bonn Universitetinin doktoru,
İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi,
Bakı, Azərbaycan

Mündəricat

■ Ön söz	5
■ V. Qasımlı Heydər Əliyev və Azərbaycan iqtisadiyyatı	7
■ R. Hüseyin Azərbaycan Respublikasının yaşıl enerji potensialından istifadə məsələləri	15
■ G. Quliyeva Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda sahibkarlıq mühiti	23
■ M. Rəsulova, X. Hüseyinli Azərbaycanın global innovasiya indeksində mövqeyi: güclü və zəif tərəflərin təhlili	29
■ M. Musayeva, P. Orujov, A.B. Baysal Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu dəhlizinin Cənubi Qafqaz regionunun inkişafına təsiri	39
■ F. Abbaszadə, A. Satıcı Yaşıl iqtisadiyyat sahəsində tədbirlər və inkişaf siyasətinin sistemli tətbiqi	51
■ S. Pənahlı Müəssisə idarəetməsində intellektual kapitalın önəmi	59
■ K. Dadaşova Aviasiya trenajor hazırlığı bazarının xüsusiyyətləri	67
■ Ə. Əsədov, B. Səmədov, Ə. Hüseyinov Auditorun vəzifə öhdəlikləri və auditor rəyinin əhəmiyyəti	73
■ İ. Əliyev Dünyada və Azərbaycanda korporativ idarəetmə	79
■ Ş. Əliyev Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında post-konflikt quruculuğunun strateji aspektləri	87

“İQTİSADI İSLAHATLAR” elmi-analitik jurnal

ÖN SÖZ

№ 4 (5)-2022

Baş redaktordan

Hörmətli oxucular!

İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin təsisçisi olduğu "İqtisadi islahatlar" elmi-analitik jurnalının 2022-ci il üçün sonuncu sayı sizlərin qarşısındadır. Jurnalımızın ilk sayının nəşr olunmasından ötən müddət ərzində xeyli uğurlar əldə olunub. Bunlardan ən mühümü Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasına ünvanladığımız müraciətin müsbət cavablandırılmasıdır. Belə ki, 2023-cü ildən etibarən "İqtisadi islahatlar" elmi-analitik jurnalı Ali Attestasiya Komissiyasına tərəfindən Azərbaycan Respublikasında elmi məqalələrin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü elmi nəşrlər siyahısına (iqtisad elmləri üzrə) daxil edilib. Hazırda jurnalımızın beynəlxalq xülasələndirmə və indeksləmə sistemlərinə (bazalarına) qoşulması istiqamətində intensiv işimiz davam edir. Hədəfimiz yaxın gələcəkdə Scopus bazasında indekslənən jurnalların siyahısına daxil olmaqdır.

Jurnalımızın 2022-ci ildəki üçün nəzərdə tutulan sonuncu - dördüncü sayında Azərbaycan dilində "Heydər Əliyev və Azərbaycan iqtisadiyyatı", "Azərbaycan Respublikasının yaşıl enerji potensialından istifadə məsələləri", "Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda sahibkarlıq mühiti", "Azərbaycanın global innovasiya indeksində mövqeyi: güclü və zəif tərəflərin təhlili", "Yaşıl iqtisadiyyat sahəsində tədbirlər və inkişaf siyasətinin sistemli tətbiqi", "Müəssisə idarəetməsində intellektual kapitalın önəmi", "Auditorun vəzifə öhdəlikləri və auditor rəyinin əhəmiyyəti", "Dünyada və Azərbaycanda korporativ idarəetmə" "Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında post-konflikt quruculuğunun strateji aspektləri", rus dilində "Особенности рынка авиационной тренажерной подготовки", ingilis dilində "Influence of the Baku-Tbilisi-Kars railway corridor to the development of the South Caucasian region" kimi aktual mövzuları əhatə edən elmi-analitik məqalələrə yer verilib.

Hörmətli tədqiqatçılar!

Nəzərinizə çatdırırıq ki, İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin əməkdaşları ilə yanaşı kənar müəlliflər də elmi-analitik məqalələrini "İqtisadi islahatlar" jurnalına təqdim edə bilər. Məqalələrin onlayn qaydada "İqtisadi islahatlar" elmi-analitik jurnalına təqdim edilməsi üçün jurnalımızın internet səhifəsində müvafiq imkanlar yaradılıb (<https://journal.ereforms.org/az/submit-article>). Jurnalda əsasən Azərbaycan, ingilis və rus dillərində iqtisadiyyata aid məqalələr dərc edilir. Əminik ki, "İqtisadi islahatlar" jurnalı sizlər üçün faydalı olacaq və jurnalımızla əməkdaşlığınızı dərinləşdirəcəksiniz.

Ramil HÜSEYN

"İqtisadi islahatlar" elmi-analitik jurnalının baş redaktor

“İQTİSADİ İSLAHATLAR” elmi-analitik jurnal

**HEYDƏR ƏLİYEV
VƏ AZƏRBAYCAN
İQTİSADİYYATI**

№ 4 (5)-2022

Vüsal QASIMLI,
İqtisad elmləri doktoru, professor,
Azərbaycan Respublikası İqtisadi
İslahatların Təhlili və Kommunikasiya
Mərkəzinin icraçı direktoru

Heydər Əliyev və Azərbaycan iqtisadiyyatı

Vüsal QASIMLI,
İqtisad elmləri doktoru, professor
Azərbaycan Respublikası İqtisadi İslahatların Təhlili
və Kommunikasiya Mərkəzinin icraçı direktoru

GİRİŞ

Ulu öndər Heydər Əliyev iki dəfə - sovet dönəmi və müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycan dövlətinin sükanı arxasına keçərək mühüm mərhələ dəyişikliyi etməyə müvəffəq olmuşdur. Hər iki halda bütün resursların səfərbərliyi – mobilizasiya və transformasiya kimi tarixi missiyalar uğurla yerinə yetirilmişdir. Əgər Heydər Əliyev sovet dövründə Azərbaycan iqtisadiyyatını üçüncü sənaye inqilabının tələblərinə uyğun reformat etməyi bacarmışdısa, müstəqilliyin ilk illərində tənəzzülə uğrayan iqtisadiyyatı həm bazar rəlsəri üzərinə keçirmək, həm də uğurlu neft və nəqliyyat-logistika strategiyası həyata keçirməklə iqtisadi təhlükəsizliyi təmin etməyə nail olmuşdur. Müasir dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatının dördüncü sənaye inqilabı çağırışlarına cavab verməsi, habelə milli dövlətçiliyin, ictimai rifahın və güclü ordunun maddi əsası kimi çıxış etməsi Heydər Əliyev siyasətinin uğurudur.

HEYDƏR ƏLİYEV SOVET AZƏRBAYCANINDA III SƏNAYE İNQİLABINI REALLAŞDIRDI

1969-cu ildə Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etməsi ilə milli iqtisadiyyat quruculuğu sahəsində sistemli yanaşma tətbiq edildi və ötən əsrin 50-ci illərindən başlayaraq 90-cı illərinə qədər davam edən III sənaye inqilabının çağırışlarına cavab verildi. Onun həyata keçirdiyi məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində respublika iqtisadiyyatında mühüm struktur dəyişiklikləri aparılmış, sənaye və kənd təsərrüfatının bütün sahələrində inkişafa nail olunmuş, yeni sənaye sahələri yaradılmış, istehsalla bilavasitə bağlı olan elmi-tədqiqatların inkişafına diqqət artırılmışdır. Mütərəqqi texnologiyaların istehsalata tətbiqi sahəsində Azərbaycan bütün SSRİ-də qabaqcıl mövqeyə yiyələnmiş, istehsal olunan məhsulların keyfiyyəti yaxşılaşmışdır. Müqayisə üçün qeyd edək ki, əgər XIX əsrdən 1969-cu ilədək Azərbaycanda 735 böyük sənaye obyekti tikilmişdisə, Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərlik etdiyi ilk dövrdə - cəmi 14 ildə onların sayı 1048-ə çatdırılmışdı. Bu illərdə istehsal olunan sənaye məhsulları öz həcminə görə əvvəlki 50 ildəkinə bərabər idi [5; 7].

Ümummilli liderin uzaqgörən siyasəti ilə qısa müddətdə iqtisadiyyatda ciddi keyfiyyət dəyişiklikləri baş verdi. Mütərəqqi sənaye sahələrinin yaradılması istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirildi. İstehsalın artırılması məqsədi ilə elmi-tədqiqat sahələrinin genişləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirildi. Həyata keçirilən tədbirlərin nəticəsində Azərbaycan ötən əsrin 70-ci illərində məişət kondisionerləri, elektrik mühərrikləri, neft maşınqayırması, elektromaqnit avadanlığı, soyuducular, sintetik kauçuk, boru-prokat, şüşə və şüşə qablar və s. istehsalına görə keçmiş İttifaq miqyasında mühüm göstəricilər əldə etdi [7].

Beləliklə, Heydər Əliyevin müdrik siyasəti nəticəsində Azərbaycan tədrisən xammal əlavəsindən müasir texnologiya əsasında hazır məhsul istehsalını həyata keçirən və onu ixrac edən respublika kimi tanınmağa başladı. Bu fikrin təsdiqi kimi həmin dövrün statistikasına qısaca nəzər salaq. Belə ki, 1971-1985-ci illərdə Azərbaycanda 250-dən artıq sənaye müəssisəsi fəaliyyətə başlamış, 581 adda yeni tipli maşın, avadanlıq, aparat və cihaz nümunələri yaradılmış, istehsal olunan sənaye məhsullarının ümumi həcmi respublikanın əvvəlki 50 ildəki istehsal həcminə bərabər olmuş, aqrar sahədə səmərəli idarəçilik və mütərəqqi texnologiyalar əsasında yüksək göstəricilər əldə edilmişdir. Azərbaycanda müxtəlif sahələr üzrə istehsal edilən 350 adda

məhsul dünyanın 65 ölkəsinə ixrac olunmuşdur. Ümummilli liderin Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dönəmində digər statistik məlumatlar da o zaman ölkəmizin keçmiş ittifaqda sosial-iqtisadi sahələrdə dinamik inkişaf yolu ilə inamla irəliləyən, özünü iqtisadi cəhətdən təmin edən qabaqcıl respublikaya çevrildiyini aydın göstərir: 1969-1982-ci illərdə xalq təsərrüfatının artım sürəti orta ittifaq səviyyəsini xeyli qabaqlamış, istehsal edilən milli gəlir 2,6, sənaye məhsulunun həcmi 2,7, kənd təsərrüfatı məhsulları 2,3 dəfə artmışdır. Həmin dövrdə ittifaq miqyasında istehsal olunan neft-mədən avadanlığının 70 faizi, elektrik mühərriklərinin 12,2 faizi, elektrik qaynaq avadanlığının 10,5 faizi, məişət kondisionerlərinin 100 faizi, soyuducuların 5,7 faizi, pambıq ipliyinin 9,6 faizi, ipək xammalının 11,7 faizi məhz Azərbaycanın payına düşmüşdür. Bütün bunlar belə deməyə əsas verir ki, Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə iqtisadi sahədəki əldə olunan uğurlar Azərbaycanın yenidən qazandığı müstəqilliyinin bazisini, təməlini təşkil etmişdir [5; 4; 9].

AZƏRBAYCANIN KƏND TƏSƏRRÜFATI VƏ MELİORASIYA SAHƏSİ 1969-1983-CÜ İLLƏRDƏ

Heydər Əliyev Azərbaycanın kənd təsərrüfatının davamlı inkişafını təmin etmək və məhsuldarlığı artırmaq üçün məhdud su resursları şəraitində meliorasiya və su təsərrüfatı kompleksinin inkişafına xüsusi önəm verirdi. 1969-cu ildən - Heydər Əliyevin respublika rəhbəri seçildiyi vaxtdan kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi haqqında bir neçə tarixi qərar qəbul olundu. Bunlardan "Azərbaycanda kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi tədbirləri haqqında" (1970-ci il), "Azərbaycanda kənd təsərrüfatı istehsalını daha da intensivləşdirmək tədbirləri haqqında" (1975-ci il), "1976-1980-ci illərdə torpaqların meliorasiyası və meliorasiya olunmuş torpaqların istifadəsinin yaxşılaşdırılması tədbirləri haqqında" (1976-cı il) və "Azərbaycanda kənd təsərrüfatı istehsalını daha da ixtisaslaşdırmaq, üzümçülüüyü və şərəbcılığı inkişaf etdirmək tədbirləri haqqında" (1979-cu il) qərarları xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. Məhz bu qərarlar sayəsində Azərbaycanda kənd təsərrüfatı istehsalının yüksəldilməsi və ixtisaslaşmanın dərinləşdirilməsinə nail olundu [3].

Araşdırmalar göstərir ki, 1971-1975-ci illərdə meliorasiya işlərinə 580 milyon manatdan artıq vəsait xərclənmişdir ki, bu da 1966-1970-ci illərdəkinə nisbətən iki dəfə çox idi. Bu müddətdə 23,5 min hektar yeni suvarılan torpaqlar istifadəyə verilmiş, 156,8 min hektar suvarılan torpaqların meliorativ vəziyyəti yaxşılaşdırılmış, 88 min hektar sahədə torpaqların yuyulması, o cümlədən 48 min hektarda əsaslı yuma, 110,3 min hektar sahədə suvarma şəbəkələrinin yenidən qurulması və su təchizatının yaxşılaşdırılması, 133,2 min hektar sahədə hamaralama işləri aparılmış, 248,6 min hektar qış otlaq sahələrində su təminatı sistemləri inşa edilmişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin respublikamıza rəhbərlik etdiyi dövrdə (1969-1982-ci illər) meliorasiya və su təsərrüfatı kompleksinə 2,5 milyard manatdan artıq vəsait yönəldilmişdir ki, bu da sovet hakimiyyəti dövrünün 50 ili ərzində bu sahəyə qoyulan vəsaitdən 2 dəfədən artıq olmuşdur. 1983-cü ildə kənd təsərrüfatında faktiki istifadə olunan suvarılan torpaqların sahəsi 1970-ci ildəkinə nisbətən 265,1 min hektar artmışdır, eyni zamanda istifadə olunmayan suvarılan torpaqların sahəsi 89,7 min hektara qədər azalmışdır [3].

İCTİMAİ-SİYASİ SABİTLİK İQTİSADI TƏRƏQQİNİN ƏSAS ŞƏRTİDİR

1993-cü ildə xalqın təkidi ilə hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev Ermənistanın işğalının qarşısını almaqla bərabər, həm də vətəndaş qarşıdurmasını, siyasi böhranı və separatizm aradan qaldıraraq dövləti parçalanmadan xilas etdi. Beləliklə, vətəndaş müharibəsindən, kaosdan sabitliyə, separatizmdən milli həmrəyliyə, iqtisadi tənəzzüldən tərəqqiyə və xarici siyasətdə milli maraqlara söykənən çoxvektorluluğa keçidi təmin etdi. İşğalın dayandırılması, atəşkəsin elan edilməsi, ictimai-siyasi sabitliyin təmin olunması, neft müqavilələrinin imzalanması və sosial-iqtisadi islahatlara başlanılması ulu öndərin dövlət idarəçiliyi alqoritminin əsas istiqamətləri idi. Xalqın sarsılmaz inamı ümummilli liderə güc-qüvvət verir, tənəzzül prosesi tezliklə dayandırılır [5].

Heydər Əliyev hakimiyyətə gələndə, müstəqilliyin ilk illərində, Azərbaycan iqtisadiyyatı dərin böhran içindəydi: iqtisadi geriləmə, büdcə və tədiyyə balansının kəsiri, işsizlik və yoxsulluğun yüksək həddi, hiperinflasiya. Ən əsası köhnə əlaqələrin pozulması, yeni əlaqələrin formalaşmaması iqtisadi sistemi iflic vəziyyətinə salmışdı. İctimai-siyasi sabitliyin təmin edilməsi və "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanmasından sonra yeni iqtisadi modelin – Heydər Əliyev modelinin əsası qoyuldu. 2002-ci ildə dövlət büdcəsinin bütün mənbələrdən daxil olan gəlirləri 1993-cü ilə nisbətən 85,1 dəfə artaraq 910,2 milyon manat, xərcləri isə 71,7 dəfə artaraq 931,8 milyon manat olmuşdur. Büdcə kəsirinin ümumi daxili məhsulda xüsusi çəkisi 1993-cü ildəki 7,3 faizdən 2002-ci ildə 0,4 faizə enmişdir [5; 9].

1994-cü ildən başlayaraq Azərbaycana xarici sərmayələrin axını ildən-ilə artaraq, 2002-ci ildə 2,2 milyard ABŞ dollarına çatmışdır. Bu illər ərzində fəaliyyət göstərən müştərək və tam xarici investisiyalı müəssisələr tərəfindən Azərbaycan iqtisadiyyatına 1,6 milyard ABŞ dolları məbləğində vəsait qoyulmuşdur. 1996-cı ildə ölkədə fəaliyyət göstərən 100 faiz xarici investisiyalı müəssisələrin, onların filial və nümayəndəliklərinin sayı 602, 2002-ci ildə isə 3,5 dəfə artaraq 2104 olmuşdur. Bu dövr ərzində xarici şirkət və ya fiziki şəxslərin iştirakı ilə yaradılmış birgə müəssisələrin sayı 2 dəfə artaraq 957-yə çatmışdır. Beləliklə də, 1996-cı ildən başlayaraq iqtisadi artım tempi bərpa edilmiş, hiperinflasiya cilovlanmışdır [5].

HEYDƏR ƏLİYEVİN NEFT STRATEGİYASI – MÜSTƏQİL AZƏRBAYCANIN DAVAMLİ UĞURLARIN ƏSASIDIR

Ümummillə lider Azərbaycanın neft strategiyasının əsasını qoymaqla Xəzər və Qara dəniz hövzəsi, Yaxın Şərq və Avropanın yeni enerji xəritəsini yaratdı. Bununla da Azərbaycan neft-qaz layihələrində liderliyi ələ aldı və özündən miqyasca dəfələrlə böyük coğrafiyanın enerji təhlükəsizliyində aparıcı qüvvəyə çevrildi. Ümummillə lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə 1994-cü il sentyabrın 20-də Azərbaycanın XX əsr tarixində siyasi, iqtisadi və strateji əhəmiyyətinə görə ən mühüm müqavilələrdən biri - Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən "Azəri", "Çıraq" və "Günəşli" yataqlarının dərinlikdə yerləşən hissəsinin birgə işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü haqqında Saziş imzalanıb. Neft strategiyasının əsasını təşkil edən, Azərbaycanın və eləcə də regionun gələcəyi üçün yeni perspektivlər vəd edən bu Saziş "Əsrin müqaviləsi" adlandırılmaqla öz layiqli tarixi qiymətini aldı [5; 8].

Dünyanın Azərbaycan, ABŞ, Böyük Britaniya, Rusiya, Türkiyə, Norveç və Səudiyyə Ərəbistanı kimi ölkələrini təmsil edən 11 beynəlxalq neft şirkəti (Amoco, BP, McDermott, UNOCAL, ARDNŞ, Lukoil, Statoil, Türkiyə Petrolları, Pennzoil, Ramco, Delta) Azərbaycan dövlətinin liderliyi ilə qapalı hövzə olan Xəzərə gəldilər. Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə - 1997-ci il noyabrın 7-də "Çıraq" platformasından ilk neft hasil edildi, 1997-ci ildə neft Bakı-Novorossiysk və 1999-cu ildə Bakı-Supsa kəməri ilə Qara dənizə çıxarıldı. 2002-ci ildə isə, sonradan ümummillə liderin adını daşıyan, əfsanəvi Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft-ixrac boru kəmərinin təmali qoyuldu. İlk neft hasilatından keçən dövr ərzində, 1997-2002-ci illərdə sənaye məhsulu istehsalı 23,6 faiz və ya orta hesabla hər il 3,6 faiz artmışdır. Hasilat sənayesi ilə yanaşı, qeyri-neft emal sənayesi də inkişaf etmişdir. Eyni zamanda, 1999-2002-ci illər ərzində emal sənayesi sahələrində məhsul istehsalı 13,6 faiz artmışdır [5].

Ümummillə lider Heydər Əliyevin 1999-cu ildə imzaladığı Fərmanla Dövlət Neft Fondunun yaradılması ilə neft gəlirlərinin indiki və gələcək nəsillər arasında ədalətli bölgüsü, habelə dövlətin prioritetlərinə istiqamətlənməsi təmin olundu.

AQRAR İSLAHATLAR ÖZƏL MÜLKİYYƏT VƏ RƏQABƏT ŞƏRAİTİNİ TƏMİN ETDİ

Ulu öndərin memarı olduğu və uğurla həyata keçirdiyi torpaq islahatı kənd təsərrüfatını 1990-cı illərin əvvəllərindəki böhranlı vəziyyətdən xilas etdi və gələcək inkişafının əsasını qoydu. Aqrar islahatlar nəticəsində 1995-ci ildən başlayaraq sovxoz və kolxozlara məxsus 1350 min hektardan çox torpaq sahəsi əvəzsiz olaraq kəndlilərə paylandı. Belə ki, Azərbaycanın

Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş rayonları istisna olmaqla, ölkəmizdə 870 min ailəyə torpaq payı verildi. Beləliklə də, Azərbaycanın vahid torpaq fondunu təşkil edən 8,6 mln. hektar torpaq sahəsinin 56,9 faizi dövlət mülkiyyətində saxlandı, 23,5 faizi bələdiyyə mülkiyyətinə verildi 19,6 faizi isə xüsusi mülkiyyətə ayrıldı [11]. Həmçinin islahat nəticəsində 2239 kolxoz, sovxoz və sair kənd təsərrüfatı müəssisəsi ləğv edilərək onların bazasında və digər əsaslarla müxtəlif təşkilati-hüquqi formalı təsərrüfatlar yaradıldı.

Ulu öndər Heydər Əliyevin uğurla həyata keçirdiyi torpaq islahatı təkcə Müstəqil Dövlətlər Birliyi məkanında deyil, bütövlükdə dünya miqyasında öz unikalığı ilə seçildi. Məhz bu islahatı kənd təsərrüfatını 1990-cı illərin əvvəllərindəki böhranlı vəziyyətdən xilas etdi və gələcək inkişafının əsasını qoydu. Qeyd olunan tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində aqrar bölmədə özəl sektorun xüsusi çəkisi 100%-ə yaxınlaşdı.

Özəlləşdirilmiş torpaqlarda səmərəli təsərrüfatçılığın, sahibkarlığın inkişafının təmin olunması məqsədilə ümummilli liderin təşəbbüsü ilə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların əvvəlki vergi borcları silindi, onlara uzunmüddətli vergi tətillərinin verilməsinə başlandı və bu uğurlu təcrübə günümüzdə də davam edir. Hazırda da kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları torpaq vergisi istisna olmaqla digər vergi ödəmələrindən azad dırlar.

MİLLİ SAHİBKARLIĞIN FORMALAŞDIRILMASI BAZAR İQTİSADİYYATININ TƏLƏBİDİR

Ümummilli liderin hakimiyyəti illərində müstəqil Azərbaycanda dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsini nəzərdə tutan bir neçə proqram həyata keçirilib. Bazar münasibətlərinin tələblərinə uyğun həyata keçirilən özəlləşdirmə islahatları nəticəsində, artıq 1998-ci ilin sonlarına doğru Azərbaycanda ümumi daxili məhsul istehsalının 55 faizi özəl sektora məxsus idi. O cümlədən, özəl sektorun payı sənaye istehsalında 26 faizə, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalında 95 faizə, ticarətdə 98 faizə və inşaatda 70 faizə bərabər idi [11].

Sahibkarlıq fəaliyyətini bazar münasibətləri şəraitində iqtisadi tərəqqinin əsas hərəkətverici qüvvəsi kimi qiymətləndirən Ulu öndər özəl sektorun formalaşmasına böyük diqqət və qayğı göstərirdi.

Ulu öndərin sahibkarlarla birbaşa təması, onların problem və istəklərini dinləməsi, aparılan fikir mübadiləsi və çətinliklərin qısa müddət ərzində həlli üçün konkret tapşırıqlar, fərman və sərəncamlar verməsi sahibkarlara göstərilən böyük diqqət və etimadın, özəl sektorun inkişaf etdirilməsi yolu ilə Azərbaycanın iqtisadi qüdrətinin artırılması, qeyri-neft sektorunda yüksək nəticələrin əldə olunacağına güclü inamın göstəricisi idi. Görüşlərin nəticəsi olaraq, biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, özəl bölmənin inkişafında mövcud olan problemlərin sistemli həlli, sahibkarlığın sürətli inkişafı üçün əlverişli mühitin yaradılması məqsədilə imzalanmış bir sıra mühüm fərman və sərəncamlar, o cümlədən "Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramı (2002-2005-ci illər)", "Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafına dövlət himayəsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında" 2002-ci il 10 sentyabr tarixli, "Sahibkarlığın inkişafına mane olan müdaxilələrin qarşısının alınması haqqında" 2002-ci il 28 sentyabr tarixli fərmanlar ölkədə özəl sektorun keyfiyyətə yeni mərhələsinin əsasını qoydu. Ulu öndərin təşəbbüsü ilə qəbul olunmuş dövlət proqramları kiçik və orta sahibkarlığın inkişafını iqtisadi siyasətin prioritet istiqamətlərindən birinə çevirdi, onlara maliyyə dəstəyi və zəruri texniki yardım göstərən strukturlar formalaşdı, vergi yükü azaldıldı, kiçik sahibkarlıq subyektlərinə vahid vergi tətbiq edildi, özəl bölməyə dövlət nəzarəti əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırıldı, dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin qanunvericilik bazası yaradıldı [2; 8; 10]. Dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi ilə mülkiyyətin çoxnövlürlüyü və özəl sahibkarlığın inkişafı təmin olundu.

Ölkədə sahibkarlığın inkişafı istiqamətində aparılmış məqsədyönlü iqtisadi siyasət nəticəsində 2002-ci ildə hüquqi şəxs kimi fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatların sayı

artaraq 59130-a çatmışdır. Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi nəticəsində xüsusi mülkiyyət formalı müəssisələrin sayı xeyli artmışdır. 1996-cı ildə Statistik Vahidlərin Dövlət reyestrində 29629, 2002-ci ildə isə 40773 xüsusi mülkiyyət formalı müəssisə qeydiyyatdan keçmişdir [5].

AZƏRBAYCANI MÜHÜM NƏQLİYYAT-LOGİSTİKA MƏRKƏZİNƏ ÇEVİRƏN STRATEGİYA

Heydər Əliyev Azərbaycanın uğurlarının təminatçısı olaraq inteqrasiya prosesini sürətləndirdi, dünyanın qabaqcıl ölkələri ilə əlaqələrin qurulmasına rəhbərlik etdi. Ölkəmizin başqa ölkələrlə iqtisadi əlaqələrinin su, hava və dəmir yolları vasitəsilə möhkəmlənməsi üçün Azərbaycan nəqliyyatının bütün sahələri yenidən bərpa olundu, inkişaf etdirildi. Tarixi Böyük İpək yolunun bərpa olunması sahəsində TRASEKA (Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizi) proqramının yaradılmasına təşəbbüs göstərən 8 ölkədən biri Azərbaycan oldu ki, bu da Mərkəzi Asiyadan Qara dənizə və oradan da Avropaya çıxan nəqliyyat marşrutunun yenidən qurulması demək idi. Bütün bunların Azərbaycan üçün çox mühüm olduğunu bilən ümummilli liderin təşəbbüsü ilə 1998-ci ilin 7-8 sentyabrında Bakıda 9 ölkənin (Azərbaycan, Bolqarıstan, Gürcüstan, Qırğızıstan, Moldova, Rumıniya, Türkiyə, Özbəkistan, Ukrayna), 13 beynəlxalq təşkilat və 32 dövlətin nümayəndə heyətinin iştirakı ilə tarixi İpək yolunun bərpasına həsr olunmuş beynəlxalq konfrans keçirildi. Həmin konfransda Avropa İttifaqının TRASEKA proqramı əsasında "Avropa-Qafqaz-Asiya dəhlizinin inkişafı üzrə beynəlxalq nəqliyyat haqqında Əsas Çoxtərəfli Saziş" imzalandı. Bakı Bəyannaməsi qəbul edildi, saziş imzalandıqdan sonra bir çox sahələrdə canlanma hiss olunmağa başladı [2; 6].

Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi mühüm tədbirlər nəticəsində Xəzər Dəniz Gəmiçiliyinin fəaliyyəti daha da genişləndi. Nəqliyyat dəhlizində yükdaşıma artdıqca respublikanın iqtisadi potensialı yüksəldi. 1998-1999-cu illərin hər birində Azərbaycan gəmiləri ilə daşınan yüklərin həcmi 5 il əvvəlkindən təxminən 1,5 dəfə çox olmuşdur. Artıq 2001-ci ildə Xəzər Dəniz Gəmiçiliyinin xarici sulara üzən 24 gəmisi dünyanın 135 limanına yük daşıyırdı [6].

AZƏRBAYCANDA SOSIAL BAZAR MODELİ

Azərbaycan dövlətçiliyinin təməlinə dayanan humanizm prinsipinə uyğun olaraq Heydər Əliyev Azərbaycanda sosial bazar modelinin əsasını qoymuşdur. Sosial ədalət və milli həmrəylik bu modelin təməlinə dayanır. Ulu öndər böyük ustalıqla iqtisadi azadlıq və sosial cavabdehliyi bir-birilə uzlaşdırmaqla ictimai harmoniyanı təmin etmişdir. Yenəcə müstəqillik qazanmış ölkədə hərbi təcavüz, siyasi, iqtisadi və sosial kataklizmlərdən sonra cəmiyyəti tarazlıq halına gətirmək, yoxsulluqla mübarizə və sosial rifahı yaxşılaşdırmaq çətin bir vəzifə idi. Buna baxmayaraq Heydər Əliyevin apardığı islahatlar nəticəsində 1996-2002-ci illərdə əhalinin real gəlirləri 2,6 dəfə artmışdır. 1995-2002-ci illər ərzində orta aylıq əməkhaqqı 5 dəfədən çox artaraq 63,1 manat təşkil etmişdir. Dövlət büdcəsinin xərclərində sosial müdafiə və sosial təminat xərclərinin payı ildən-ilə artmışdır. 1993-cü ildə bu məqsədlərə 1,1 milyon manat xərclənmişdirsə, 2002-ci ildə bu xərclər 190,3 milyon manata çatmışdır [5; 7].

1993-cü ildə 15 və yuxarı yaşlı əhalinin hər 1000 nəfərindən 703 nəfərinin ali və tam orta təhsili olduğu halda, 2002-ci ildə bu göstərici 753-ə çatmışdır. 2002-2003-cü dərslərinin əvvəlinə 4533 dövlət və 9 qeyri-dövlət ümumtəhsil məktəblərində 1692 min nəfər və ya 1993-1994-cü dərslərinin ilindəkindən 19 faiz çox şagird təhsil almışdır. 2002-2003-cü dərslərinin əvvəlinə Azərbaycanın təhsil sistemində 41 ali və 58 orta ixtisas təhsil müəssisəsi fəaliyyət göstərmiş, onlarda müvafiq olaraq 120 min tələbə ali ixtisas və 51 min tələbə orta ixtisas təhsili almışdır. 1993-94-cü dərslərinin ilində müqayisədə ali təhsil müəssisələrinin kontingenti 27 faiz, orta ixtisas təhsil müəssisələrinin kontingenti isə 52 faiz artmışdır. Ulu öndər Heydər Əliyev dövlətin məhdud maliyyə imkanlarına rəğmən gənclərin xaricdə təhsilini dəstəkləmişdir. 2002-2003-cü dərslərinin əvvəlinə 885 nəfər Azərbaycan vətəndaşı dövlət

xətti ilə bir sıra dünya ölkələrinin məşhur ali təhsil müəssisələrində təhsillərini davam etdirmişdir [5; 7; 9].

NƏTİCƏ

Heydər Əliyevin çağırışı imkana çevirmək ustalığı Azərbaycan iqtisadiyyatını resursların və coğrafiyanın lənətindən uzaqlaşdıraraq müstəqil və davamlı inkişaf reysləri üzərinə qoydu. Avrasiyanın mərkəzində - Heartland adlanan ərazidə Azərbaycanın geosiyasət və geoiqtisadiyyatın şəkilləndirilməsində mühüm rol alması məhz düzgün daxili siyasətin, o cümlədən, orta təbəqəyə əsaslanan dayanıqlı və inklüziv siyasətinin davamı kimi nəzərdən keçirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasında 2023-cü ilin "Heydər Əliyev İli" elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı şəhəri, 29 sentyabr 2022-ci il
<https://president.az/az/articles/view/57413>
2. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir
<https://static.president.az/pdf/38542.pdf>
3. Əhməd zadə Ə. "Heydər Əliyev ideyalarının Azərbaycanın meliorasiya və su təsərrüfatının uğurlu inkişafında mühüm rolu var". "Respublika", 2020, 11 dekabr, №260, s.10
4. Ələkbərov U. "Heydər Əliyevin idarəçilik məktəbi Azərbaycanın davamlı inkişafının təməli və qarantıdır". Azərbaycan, -2019, -11 dekabr, №275, s.1-3
5. Əmirov N. "Heydər ƏLİYEV: İki formasiya - Bir memar"
<https://www.azerbaijan-news.az/posts/detail/heyder-eliyev-iki-formasiya-bir-memar-167105>
6. Qurbanov C. "Azərbaycanı qlobal nəqliyyat-tranzit mərkəzinə çevirən strategiyanın yaradıcısı". Azərbaycan, -2019, 4 may, №97, s.1-4
7. Mustafayev Ş. "Heydər Əliyev strategiyası Azərbaycanın hərtərəfli inkişafının təməlidir" "Azərbaycan" qəzeti 09.05.2015-ci il
<https://old.economy.gov.az/article/az%C9%99rbaycan-q%C9%99zeti-09-05-2015/22785>
8. Mustafayev Ş. "Müasir Azərbaycanın xilaskarı və qurucusu". Azərbaycan, -2018, 15 iyun, №134, s.1-3
9. Mustafayev Ş. "Müstəqil Azərbaycanın qurucusu". Azərbaycan, -2019, 9 may, №101, s.1-4
10. Vəliyev İ. "Modernləşməyə aparən iqtisadi islahatların banisi". "Xalq" qəzeti, 2019, 8 may, №100, S.8
11. <http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2011/avqust/194732.htm>

HEYDAR ALIYEV AND AZERBAIJAN ECONOMY

Prof.Dr. Vusal GASIMLI

SUMMARY

The great leader Heydar Aliyev made an important stage change by ruling Azerbaijan twice - during the Soviet period and after gaining independence. In both cases, the mobilization of all resources - the historical missions such as mobilization and transformation were successfully accomplished. While Heydar Aliyev reformed the economy of Azerbaijan in accordance with the requirements of the third industrial revolution during the Soviet period, he managed to ensure economic security both by putting the declining economy on the right market tracks and by implementing a successful oil and transport-logistics strategy in the first years of the independence. It is the success of Heydar Aliyev's policy that Azerbaijan's economy responds to the challenges of the fourth industrial revolution in modern times, as well as acting as foundation of national statehood, public welfare and a strong army.

Key words: *Azerbaijan, Heydar Aliyev, economic strategy, transport-logistics strategy, 3rd Industrial Revolution and etc.*

ГЕЙДАР АЛИЕВ И ЭКОНОМИКА АЗЕРБАЙДЖАНА

проф. Др. Вюсал ГАСЫМЛЫ

РЕЗЮМЕ

Великий лидер Гейдар Алиев совершил важный этап, дважды управляя Азербайджаном - в советский период и после обретения независимости. В обоих случаях мобилизация всех ресурсов — исторические миссии, такие как мобилизация и трансформация, были успешно выполнены. В то время как Гейдар Алиев реформировал экономику Азербайджана в соответствии с требованиями третьей промышленной революции в советский период, ему удалось обеспечить экономическую безопасность как путем перевода приходящей в упадок экономики на правильные рыночные рельсы, так и за счет успешной реализации нефтяной и транспортно-логистической стратегии в первые годы независимости. Успех политики Гейдара Алиева заключается в том, что экономика Азербайджана отвечает вызовам четвертой промышленной революции современности, а также выступает в качестве основы национальной государственности, общественного благосостояния и сильной армии.

Ключевые слова: *Азербайджан, Гейдар Алиев, экономическая стратегия, транспортно-логистическая стратегия, 3-я промышленная революция и др.*

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 22.12.2022

Çара qəbul olunub: 06.01.2023

“İQTİSADI İSLAHATLAR” elmi-analitik jurnal

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ YAŞIL ENERJİ POTENSİALINDAN İSTİFADƏ MƏSƏLƏLƏRİ

№ 4 (5)-2022

Ramil HÜSEYN,
İqtisadi İslahatların Təhlili və
Kommunikasiya Mərkəzinin
icraçı direktorunun müavini,
i.e.d

Azərbaycan Respublikasının yaşıl enerji potensialından istifadə məsələləri

Ramil HÜSEYN,
İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin
icraçı direktorunun müavini, i.e.d.

XÜLASƏ

Azərbaycan Respublikasının bərpaolunan enerji mənbələrinin potensialının 184 GVt-dan çox olduğu proqnozlaşdırılır. Ölkəmizin bu potensialı reallaşdıraraq yaşıl enerjinin istehsalını artırmaq və hətta ixracını həyata keçirmək imkanı mövcuddur. Artıq Azərbaycan yaşıl enerjinin istehsalı üçün xarici investorları ölkəyə cəlb edib və özü ilə Avropa arasında yaşıl enerji dəhlizinin yaradılması istiqamətində mühüm addımlar atır. Müəllif bu məqalədə də yaşıl enerji istehsalının artırılmasının faydalarını göstərir, Azərbaycanın yaşıl enerji ixracatçısına çevrilmə imkanlarını qiymətləndirir. Həmçinin yaşıl enerji istehsalının təşkili ilə bağlı həyata keçirilən tədbirləri araşdırır və bu istiqamətdə fəaliyyətin dərinləşdirilməsi ilə bağlı müvafiq təkliflər verir.

Açar sözlər: yaşıl enerji, yaşıl artım, külək enerjisi, enerji dəhlizi, ixrac

GİRİŞ

Azərbaycan Respublikası yaxın gələcəkdə "yaşıl artım" ölkəsinə və yaşıl enerji ixracatçısına çevrilməyi hədəfləyir. Bu hədəfi reallaşdırmaq üçün isə Azərbaycanın yetərincə potensialı mövcuddur. Belə ki, ölkəmizin təsdiq edilmiş bərpaolunan enerji mənbələrinin texniki potensialı 184 GVt-dan (GW) çoxdur[15] və bundan istifadə edərək yaşıl enerji istehsalını artırmaq imkanları mövcuddur. Artıq bu istiqamətdə əməli fəaliyyət göstərilir və işğaldan azad edilmiş ərazilərin yaşıl enerji zonasına çevirmək yönündə iş aparılır. Eyni zamanda Azərbaycan elektrik enerjisi istehsalının qoyuluş gücündə bərpa olunan enerji mənbələrinin payını 2021-ci ildəki 17,3 faizdən 2030-cu ildə 30 faizə çatdırılmasını planlaşdırır[2; 10]. Qeyd edilənlərlə yanaşı, Azərbaycan özü ilə Avropa arasında yaşıl enerji dəhlizinin yaradılması istiqamətində mühüm addımlar atır və 2022-ci ildə Buxarestdə Gürcüstan, Rumıniya və Macarıstanla yaşıl enerjinin inkişafı və ötürülməsi sahəsində strateji tərəfdaşlıq haqqında saziş imzalamışdır[13; 15]. Azərbaycan partnyorları ilə reallaşdıracağı hədəflədiyi bu layihədə Qara dənizin dibi ilə elektrik kabelinin çəkilişi nəzərdə tutulub[13; 15]. Bu isə Azərbaycana yaşıl enerjini Avropa bazarına çıxartmağa imkan verəcəkdir. Bu məqalədə də Azərbaycanın yaşıl enerji istehsal və ixrac etmək istiqamətindəki təşəbbüslərinə yer verilir. Azərbaycanın bu sahədə uğura nail olması təkcə post-neft dövründə ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlığına xidmət etməyəcək, həm də karbon emissiyasının azaldılmasına töhfə verməklə qlobal miqyaslı faydaya səbəb olacaqdır. Müəllif məqalədə Azərbaycanın yaşıl enerjiyə keçid istiqamətində həyata keçirdiyi tədbirləri araşdırır və "Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan, Rumıniya və Macarıstan Hökumətləri arasında yaşıl enerjinin inkişafı və ötürülməsi sahəsində strateji tərəfdaşlıq haqqında Saziş" in yaradacağı imkanları qiymətləndirir.

AZƏRBAYCANIN MİLLİ PRIORITYETİ: TƏMİZ ƏTRAF MÜHİT VƏ "YAŞIL ARTIM" ÖLKƏSİ

"Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər"də respublikamızın "yaşıl artım" ölkəsinə çevrilməsi hədəflənir və bu prioritet daxilində yaşıl enerjiyə keçidin dəstəklənəcəyi, bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin artacağı qeyd olunur[1]. Milli Prioritetlərə uyğun olaraq hazırlanan və qəbul edilən "2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası"nın isə "yaşıl artım ölkəsi" üzrə strateji çərçivə verilmişdir. Burada göstərilir ki, elektrik enerjisi istehsalının qoyuluş gücündə bərpa olunan enerji mənbələrinin payı 2026-cı

ilədək 24%-ə çatdırılacaqdır[2]. Həmçinin strategiyada 2026-cı ilin sonuna dövlət-özəl tərəfdaşlığı çərçivəsində dənizdə külək enerjisi potensialından istifadə istiqamətində hazırlıq tədbirlərinin başa çatması nəzərdə tutulmuşdur.

Qeyd edək ki, son illər ölkədə bərpaolunan enerji istehsalına diqqət artırmış və 2022-ci ildə iki ciddi layihə reallaşmağa başlamışdır. Belə ki, Səudiyyə Ərəbistanı Krallığının "ACWA Power" şirkəti tərəfindən Azərbaycanda 240 MVt gücündə "Xızı-Abşeron" Külək Elektrik Stansiyasının, Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin "Masdar" şirkəti tərəfindən 230 MVt gücündə Qaradağ Günəş Elektrik Stansiyasının təməli qoyulmuşdur[17].

2023-cü ilin yanvar ayında isə Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti (SOCAR) və "Masdar" 4 GvT-lıq külək və günəş enerjisi stansiyalarının yaradılmasına dair razılaşma imzalamışlar. Razılaşmaya əsasən Xəzər dənizində 2 GvT gücündə külək və hidrogen layihələri işlənəcək, həmçinin 1 GvT gücündə Günəş Fotovoltaik və 1 GvT gücündə Quruda Külək Layihələrinin reallaşdırılması istiqamətində iş aparılacaqdır[16].

Həmçinin 2023-cü ilin fevral ayında Energetika Nazirliyi ilə "ACWA Power" şirkəti arasında "Dənizdə 1,5 GvT-dək külək layihəsinin həyata keçirilməsinə dair İcra Müqaviləsi", "Quruda 1 GvT külək stansiyasının yaradılmasına dair İcra Müqaviləsi" və "Azərbaycan Respublikasında enerji saxlanma sistemlərinin inkişaf etdirilməsinə dair Anlaşma Memorandumu" imzalanmışdır.

Xüsusən də Xəzər dənizində külək enerjisinin potensialından istifadənin genişlənməsi ilə qeyri-neft sektorunda yeni inkişaf və ixrac imkanları yaranacaqdır.

İŞĞALDAN AZAD OLUNAN ƏRAZİLƏRİN YAŞIL ENERJİ ZONASINA ÇEVRİLMƏSİ İMKANLARI

Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində günəş enerjisi potensialı 7200 MVt və külək enerjisi potensialı 2000 MVt təşkil edir. Hesablamalara görə günəş və külək enerji növlərinin istehsalı təxminən 10 min meqavata çata bilər[12]. Xüsusən də Günəş enerjisi potensialı Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan və Qubadlıda, külək enerjisi potensialı isə Laçın və Kəlbəcər dağlıq ərazilərində müşahidə olunur.

Bu potensialdan dolğun istifadə etmək üçün də Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 3 may tarixli Sərəncamı ilə işğaldan azad edilmiş ərazilərdə "yaşıl enerji" zonasının yaradılması ilə əlaqədar müvafiq konsepsiyanın və baş planın hazırlanması üçün Energetika Nazirliyinə müvafiq tapşırıq verilmişdir. Sözügedən Sərəncama uyğun olaraq "Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində 2022-2026-cı illərdə "yaşıl enerji" zonasının yaradılması üzrə Tədbirlər Planı" 2022-ci il 21 iyun tarixində Nazirlər Kabineti tərəfindən qəbul edilmişdir. Tədbirlər Planı çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində 2022-2026-cı illərdə yaşıl texnologiyaların və enerji səmərəliliyi tələblərinin tətbiqi üzrə dövlət və özəl təşkilatlar tərəfindən müvafiq tədbirlərin görülməsi nəzərdə tutulur[10].

Həmin tədbirlər Naxçıvandan keçməklə Azərbaycan-Türkiyə-Avropa Enerji Dəhlizinin yaradılmasını, bərpa olunan enerji mənbələrinin potensialının ölçülməsini, Xudafərin və Qız Qalası su elektrik stansiyalarının, Laçın-Kəlbəcər rayonlarında külək elektrik stansiyalarının tikintisini və s. məsələləri əhatə edir.

Həmçinin Cəbrayıl və Zəngilan rayonlarının ərazisində 240 meqavatlıq Günəş Elektrik Stansiyası tikilməsi planlaşdırılır [11]. "Yaşıl Enerji Zonası"nın yaradılmasına töhfə verəcək digər bir layihə isə Kəlbəcər və Laçın rayonlarında külək elektrik stansiyalarının tikilməsi ilə bağlıdır. İlkin hesablamalar göstərir ki, qeyd edilən ərazidə 100 MVt-dək gücdə külək elektrik stansiyasının tikilməsi perspektivlidir.

Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərində "netto sıfır emissiya" zonasının yaradılması istiqamətində atılan addımlar yaxın gələcəkdə yaşıl enerji ixracına töhfə verəcəkdir. Artıq Azərbaycan Zəngəzur dəhlizindən elektrik enerjisinin ötürülməsi məsələsini də gündəmə gətirmişdir. Cəbrayıl rayonunda enerji qəbuledici və çevirici stansiya tikilməsi də yaxın gələcəkdə yaşıl enerji ixracına xidmət edə bilər. Belə ki, Zəngəzur dəhlizi vasitəsilə Naxçıvana ötürülən enerji oradan Türkiyəyə və digər ölkələrə ixrac etmək imkanları yaranacaqdır. Yəni Azərbaycan-Türkiyə-Avropa Enerji Dəhlizinin yaradılması prosesinə xidmət edəcəkdir.

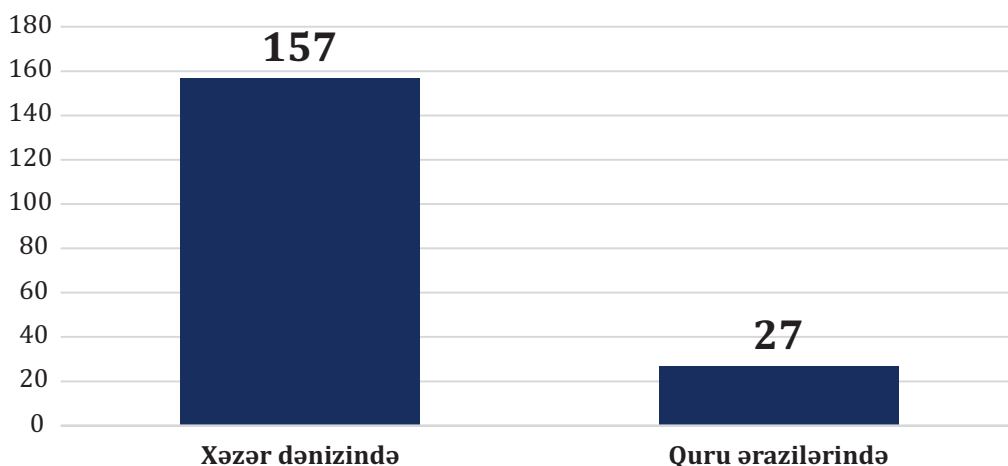
AZƏRBAYCANIN YAŞIL ENERJİ İXRAC ETMƏK İMKANLARI

2022-ci il 18 iyul tarixində Azərbaycan ilə Avropa İttifaqı arasında "Azərbaycan Respublikası ilə Avropa Komissiyası tərəfindən təmsil olunan Avropa İttifaqı arasında enerji sahəsində Strateji Tərəfdaşlığa dair Anlaşma Memorandumu" imzalanmışdır. Bu memorandumdakı mühüm məqamlardan biri orada bərpa olunan enerji ilə bağlı əməkdaşlıq məsələsinin də yer almasıdır[5]. Həmçinin 2022-ci il 17 dekabr tarixində Rumıniyanın paytaxtı Buxarestdə "Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan, Rumıniya və Macarıstan Hökumətləri arasında yaşıl enerjinin inkişafı və ötürülməsi sahəsində strateji tərəfdaşlıq haqqında Saziş" imzalanması da ölkəmiz üçün yeni perspektivlər açır[6]. Bu saziş Avropanın enerji təhlükəsizliyinə və regionlarımızın təmiz enerjiyə keçidinə töhfə verməklə yanaşı Azərbaycan Respublikası üçün yaşıl enerji ixracı həyata keçirmək imkanı yarada bilər[4]. Belə ki, yaşıl enerjini Rumıniya və Macarıstan ərazisindən Avropa İttifaqına gətirməklə bu layihə qoca qitənin enerji təhlükəsizliyini gücləndirməyə yardım edəcəkdir. Artıq bu layihənin həyata keçirilməsi ilə bağlı Yaşıl Enerji Məşvərət Şurası formalaşdırılmış və 2023-cü ilin 3 fevral tarixində Bakı şəhərində Azərbaycan, Gürcüstan, Macarıstan və Rumıniyanın müvafiq nazirlərinin iştirakı ilə yaşıl enerjinin inkişafı və ötürülməsi üzrə gələcək fəaliyyətin konsepsiyası müzakirə edilmişdir.

Qeyd edək ki, Azərbaycan partnyorları ilə reallaşdırmağı hədəflədiyi meqalayihədə Qara dənizin dibi ilə 1100 km - sualtı elektrik kabelinin çəkilişi nəzərdə tutulub [8] və bu xətt vasitəsi ilə 4 min meqavata qədər yaşıl enerji ixrac etmək mümkün olacaqdır. Həmçinin belə bir xəttin çəkilməsi xarici investorların Azərbaycanda yaşıl enerjiyə investisiya qoymasında stimullaşdırıcı rol oynacaqdır. Çünki xarici investorlar istehsal etdiyi yaşıl enerjini daxil bazarla yanaşı xarici bazara da çıxara biləcəklər.

Məlumat üçün qeyd edək ki, Azərbaycanın quruda bərpa olunan enerji mənbələrinin potensialı 27 GVt, o cümlədən, külək enerjisi üzrə 3 GVt, günəş enerjisi üzrə 23 GVt, bioenerji potensialı 380 MVt, dağ çaylarının potensialı 520 MVt həcmində qiymətləndirildi[18]. Xüsusən də Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının ərazilərinin işğaldan azad edilməsi ilə Azərbaycanın 10 GVt-lıq potensialından istifadə imkanı yarandı[15]. Dünya Bankı Qrupunun təşəbbüsü olan "Enerji Sektorunun İdarəedilməsində Yardım Proqramı" - ESMAP çərçivəsində aparılan ilkin təhlillərə görə, Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda isə külək enerjisinin ümumi texniki potensialı 157 GVt təşkil edir. Belə ki, dənizdə külək enerjisinin qeyd edilən texniki potensialının 35 GVt dayazsulu hövzələrdə və 122 GVt dərinsulu hövzələrdədir.

Qrafik 1. Azərbaycanın bərpa olunan enerji potensialı, GVt [15; 18; 21]

Doğrudur, qeyd edilən texniki potensialdır, amma onun iqtisadi potensiala çevrilməsi istiqamətində iş aparılır. Bildiyimiz kimi iqtisadi potensial texniki potensialın iqtisadi cəhətdən səmərəli şəkildə reallaşdırıla bilən hissəsidir. Yəni hazırkı şəraitdə mövcud texniki potensialın hamısını iqtisadi potensiala çevirmək mümkün deyil. Bərpa Olunan Enerji Mənbələri Dövlət Agentliyinin məlumatında göstərilir ki, iqtisadi potensialın hesablanması zamanı bütün xərclər və sosial-iqtisadi amillər nəzərə alınır və bu potensial özündə həyata keçirilməsi iqtisadi

cəhətdən səmərəli olan əraziləri ehtiva edir [21].

Azərbaycan strateji investorlardan biri olan "Masdar"la imzalanmış razılaşmaya əsasən 2027-ci ilə qədər 3 GVt külək və 1 GVt günəş enerjisini istehsal etməyi planlaşdırır. Bu yaşıl enerjinin 80 faizi ixrac edilə bilər. Həmçinin 2037-ci ilə qədər sözügedən şirkətlə ən azı 6 GVt əlavə gücləri yaratmaq hədəflənir.

Ümumiyyətlə, dünyanın aparıcı şirkətləri ilə əldə edilən razılıqlara əsasən əsasən Azərbaycanada 25 GVt-a qədər yaşıl enerji istehsalı gücündə olan günəş və külək elektrik stansiyalarının tikintisi planlaşdırılır[4; 20]. Həmin enerjinin 12 GVt-lıq hissəsinin istehsalının SOCAR və "Fortescue Future Industries" şirkəti tərəfindən həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur[14]. "ACWA Power" isə ümumi gücü 2,5 GVt olan külək elektrik stansiyalarının tikintisi ilə yanaşı və enerji saxlanma sistemlərinin yaradılması üzrə layihələrdə həyata keçirəcəkdir. "BP" şirkətinin bu prosedə yer alması isə Şərqi Zəngəzur iqtisadi bölgəsinin "yaşıl enerji" zonasına çevrilməsinə və potensialdan səmərəli istifadəyə müsbət təsir edəcəkdir.

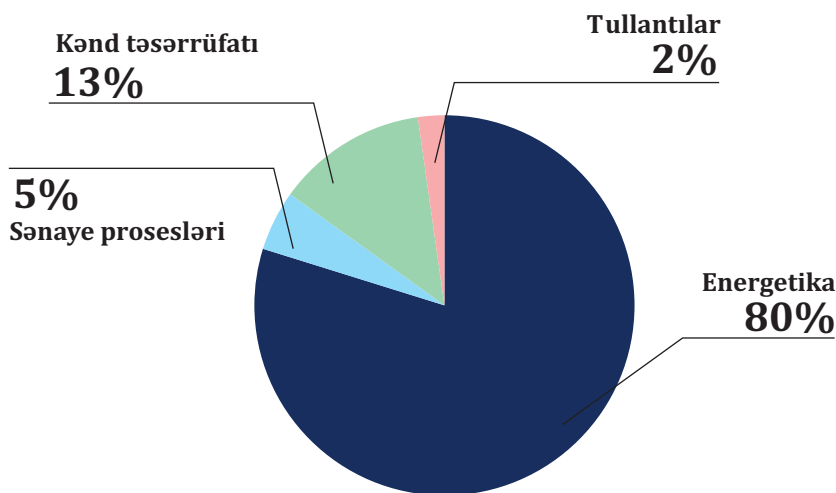
Onun üçün də Azərbaycan elektrik enerjisi istehsalının qoyuluş gücündə bərpa olunan enerji mənbələrinin payını 2030-cu ilə qədər 30%-ə çatdırmağı hədəfləyir.

Azərbaycanın bu sahədə uğura nail olarsa bu təkcə post-neft dövründə ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlığına xidmət etməyəcək, həm də karbon emissiyasının azaldılmasına töhfə verməklə qlobal miqyaslı faydaya səbəb olacaqdır. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, Azərbaycan 2050-ci ilədək istixana qazı emissiyalarını 40%-dək azaltmağı hədəfləyir. Təkcə bir faktı qeyd edək ki, "Masdar" şirkəti tərəfindən tikiləcək günəş elektrik stansiyasının ildə 500 milyon kVt-saat elektrik enerjisinin istehsalına, 110 milyon kub metr təbii qaza qənaət edilməsinə, 200 min ton karbon emissiyasının azaldılmasına yol açacağı proqnozlaşdırılır [17]. Ümumilikdə hazırda "ACWA Power" və "Masdar" tərəfindən reallaşdırılan 470 MVt-lıq yeni istehsal gücləri ildə 1,5 milyard kVt/st elektrik enerjisinin istehsalına, 330 milyon m³ -dən çox təbii qaza qənaət edilməsinə və 600 min tondan çox karbon emissiyasının qarşısının alınmasına imkan verəcəkdir. Bu layihələrin ümumi investisiya dəyəri 500 milyon dolları olacağı və qeyri-neft sektorunda yeni iş yerlərinin yaradılmasına təkan verəcəyi gözlənilir[18]. Onun üçün də bu layihələrin iqtisadi faydaları ilə yanaşı ekoloji faydaları da nəzərə alınmalıdır.

YAŞIL ENERJİYƏ KEÇİDİN AŞAĞI KARBONLU İNKİŞAF STRATEGİYASININ REALLAŞMASINA TÖHFƏSİ

Azərbaycanda istixana qazlarının emissiyasında enerji sektoru böyük paya sahibdir və yaşıl enerjiyə keçidin sürətlənməsi bu sahəyə müsbət yöndə təsir edəcəkdir. DSK-nın məlumatlarına əsasən, Azərbaycanda sahələr üzrə istilik effekti yaradan qazların atılmasını təhlil edəndə aydın görürük ki, istilik effekti yaradan qazların atılmasında 80 faizlik paya sahib olan energetika sektorunun aşağı karbonlu olması üçün fəaliyyətin dərinləşdirilməsi zəruridir.

Qrafik 2. 2020-ci ildə sahələr üzrə istilik effekti yaradan qazların atılması [19]

Göründüyü kimi, 2020-cu ildə energetika sektorunda 49,8 milyon ton, sənaye proseslərində 3,2 milyon ton, kənd təsərrüfatı sektorunda 8 milyon ton, tullantılar sektorunda isə 1,4 milyon ton CO₂ ekvivalentində atılma yaranır [19]. 2005-ci illə müqayisədə energetika sektoru üzrə atılmalar 23,3 faiz, tullantılar üzrə 40 faiz azalmış, kənd təsərrüfatı sektoru üzrə 23 faiz, sənaye prosesləri üzrə isə 68 faiz artmışdır. İstilik effekti yaradan qazların atılmasında energetika sektorunun payı çox olduğu üçün qlobal miqyasda da bərpa olunan enerji mənbələrindən və elektromobillərdən istifadənin təşviqi özündə ehtiva edən meyillər genişlənməkdədir.

Məlumat üçün qeyd edək ki, 2021-ci ildə Azərbaycanda 63,3 MVt gücündə 4 külək elektrik stansiyası, ümumi gücü 42 MVt olan 8 günəş elektrik stansiyası və ümumi gücü 7,4 MVt olan 3 hibrid (günəş, külək və bioqaz) elektrik stansiyası fəaliyyət göstərirdi [17]. 2021-ci ildə su elektrik stansiyaları daxil olmaqla bərapolunan enerji mənbələri üzrə elektrik stansiyalarının gücü 1300,7 MVt-dır ki, bu da ümumi gücün, təxminən 17,3%-ni təşkil edir.

Azərbaycan Bərpa Olunan Enerji Mənbələri Dövlət Agentliyinin məlumatına görə, 2023-cü ilədək bərpa olunan enerji mənbələri sayəsində Azərbaycanın ümumi enerji istehsalı gücünə əlavə 440 MVt, 2023-2025-ci illərdə 460 MVt, 2026-2030-cu illərdə isə 600 MVt əlavə olunacaqdır [7]. Amma yaşıl enerjiyə diqqətin artması bu sahədə daha sürətli nailiyyətlərin əldə edilməsinə də səbəb ola bilər.

Şübhəsiz yaşıl enerji istehsalının artması Azərbaycanın 2050-ci ilə qədər emissiyaların 40 faizədək azaldılması və işğaldan azad edilmiş ərazilərdə "netto sıfır emissiya" zonasının yaradılması hədəflərinə nail olması da təkan verəcəkdir [9]. Sonda onu da qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının sıfır karbon emissiyasına keçidlə bağlı "Aşağıkarbonlu inkişaf üzrə Dövlət Proqramı"nın hazırlanması [2] prosesinə də başlanılmışdır. 2050-ci ilə kimi olan müddəti əhatə edən bu sənəd karbon emissiyasının azalması ilə bağlı tədbirləri özündə ehtiva edəcək və bu sahədə müstəsna rol oynayacaqdır.

Yaşıl enerji istehsalının artmasının faydalarından biri elektrik enerjisi istehsalında qazdan istifadənin tədricən azalması ilə bağlıdır. Həmçinin həm də iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafında müsbət təsir edə bilər. Belə ki, bu zaman qənaət edilən təbii qazın kimya sənayesində xammal kimi istifadəsi və ya ixracı yönəldilməsi mümkündür.

NƏTİCƏ

Yekun olaraq qeyd edə bilərik ki, Azərbaycanda yaşıl enerji istehsalı və ixracı istiqamətində nəhəng layihələrin icarsına başlanılması qeyri-neft sektorunun inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu layihələr ölkəmizin bərapolunan enerji mənbələrindən daha səmərəli istifadə etməyə imkan verəcəkdir. Azərbaycanla Avropa arasında yaşıl enerji dəhlizinin yaradılması isə ölkəmizin siyasi və iqtisadi maraqlarının təmin olunması baxımından təqdirəlayiq addımdır. Qənaətimizcə, Azərbaycanın Qara dənizin dibi ilə elektrik kabelinin çəkilişi təşəbbüsünə qoşulması ölkəmizin yaşıl enerjini ixrac etmək imkanlarını artıracaqdır. Eyni zamanda bu təşəbbüslər, Azərbaycanın yaşıl enerji layihələrinin xarici sərmayədarlar üçün cəlbediciliyini yüksəldəcəkdir. Onun üçün də Qara dənizin dibi ilə elektrik kabelinin çəkilişi və Azərbaycan-Türkiyə-Avropa Enerji Dəhlizinin yaradılması istiqamətdə səylərin davam etməsi ölkəmizin maraqları baxımından faydalıdır.

Yaşıl enerji istehsalının dəstəklənməsi Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafına dair 5 Milli Prioritetdən olan təmiz ətraf mühit və "yaşıl artım" ölkəsi prioritetinin və "dayanıqlı artan rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyat" prioritetinin gerçəkləşməsinə töhfə verəcəkdir. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi bölgəsinin "yaşıl enerji" zonasına çevrilməsi və Azərbaycan-Türkiyə-Avropa Enerji Dəhlizinin yaradılması istiqamətində atılan addımlar həm də ölkəmizin yaxın gələcəkdə yaşıl enerji ixracına başlamasına xidmət edəcəkdir. Yaşıl enerji ilə bağlı görülən bu tədbirlərin yuxarıda qeyd edilən iqtisadi faydaları ilə yanaşı, həm də böyük ekoloji faydası olacaqdır. Belə ki, bu təmiz ətraf mühitdə yaşamağımıza və aşağı karbonlu inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsinə müsbət yöndə təsir edəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər". Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli 2469 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
<https://e-qanun.az/framework/46813>
2. "Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası". Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2022-ci il 22 iyul tarixli 3378 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.
<https://e-qanun.az/framework/50013>
3. Aşqabadda İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının XV Zirvə Toplantısı keçirilib. Aşqabad, 28 noyabr, 2021.
https://azertag.az/xeber/Asqabadda_Iqtisadi_Amekdasliq_Teskilatinin_XV_Zirve_Toplantisi_kechirilib_Azerbaycan_Prezidenti_Ilham_Aliyev_toplantida_istirak_edib_YENILANIB_4_V_IDEO-1937396
4. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev yerli televiziya kanallarına müsahibə verib. Bakı, 10 yanvar, 2023-cü il, AZƏRTAC
https://azertag.az/xeber/Azerbaycan_Prezidenti_Ilham_Aliyev_yerli_televiziya_kanallarinda_musahibe_verib_YENILANIB_2_VIDEO-2439146
5. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev və Avropa Komissiyasının Prezidenti mətbuata bəyanatlarla çıxış ediblər. Bakı, 18 iyul, AZƏRTAC
https://azertag.az/xeber/Azerbaycan_Prezidenti_Ilham_Aliyev_ve_Avropa_Komissiyasinin_Prezidenti_metbuata_beyanatlarla_chixis_edibler_YENILANIB_2_VIDEO-2218976
6. Buxarestdə yaşıl enerji ilə bağlı strateji tərəfdaşlıq haqqında Sazişin imzalanmasına dair plenar iclas keçirilib Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev iclasda çıxış edib. Buxarest, 17 dekabr, 2022-ci il, AZƏRTAC
https://azertag.az/xeber/Buxarestde_yasil_enerji_ile_bagli_strateji_terefdasliq_haqqinda_Sazisin_imzalanmasina_dair_plenar_iclas_kechirilib_Azerbaycan_Prezidenti_Ilham_Aliyev_iclasda_chixis_edib_YENILANIB_3_VIDEO-2413778
7. Bərpa olunan enerji 2030-cu ilədək Azərbaycanın ümumi enerji istehsalına 1 500 MvT əlavə edəcək.
<https://apa.az/az/xeber/senaye-ve-energetika/berpa-olunan-enerji-2030-cu-iledek-azerbaycanin-umumi-enerji-istehsalina-1-500-mvt-elave-edecek-675739> (İstinad. 08.01.2023)
8. Beynəlxalq Münasibətlərin Təhlili Mərkəzi. Gürcüstan-Rumıniya Qara Dəniz Sualtı Kabel Layihəsi. Bakı, Dekabr, 2022.
https://aircenter.az/uploads/zv3Gdt_igXsh.pdf
9. İqlim Konfransında 40-dan çox ölkə kömürdən istifadəni dayandıрмаğı vəd edib. Qlazqo, 4 Noyabr, 2021.
https://azertag.az/xeber/Iqlim_Konfransinda_40_dan_chox_olke_komurden_istifadeni_dayandirmagi_ved_edib-1917278
10. Qasımlı, V.Ə. Yaşıl iqtisadiyyat / V.Qasımlı, R. Hüseyn, R.Hüseynov, R.Həsənov, C.Cəfərov, A.Bayramova // Bakı: 2022, "Azprint" nəşriyyatı, 280 s.
11. Prezident İlham Əliyev Cəbrayıl ictimaiyyətinin nümayəndələri ilə görüşüb, Memorial Kompleksin və şəhərin bərpasının təməl daşını qoyub. Cəbrayıl, 05.10.2021.
https://azertag.az/xeber/Prezident_Ilham_Aliyev_Cebrayil_ictimaiyyetinin_numayendeleri_ile_gorusub_Memorial_Kompleksin_ve_seherin_berpasinin_temel_dasini_qoyub-1893459

12. Prezident İlham Əliyev Qaradağ Günəş Elektrik Stansiyasının təməlqoyma mərasimində iştirak edib. Bakı, 15.03.2022.
https://azertag.az/xeber/Prezident_Ilham_Aliyev_Qaradag_Gunes_Elektrik_Stansiyasinin_temelqoyma_merasiminde_istirak_edib_YENILANIB_2_VIDEO__-2053529
13. Prezident İlham Əliyev Əbu-Dabi Dayanıqlılıq Həftəsinin açılış mərasimində iştirak edib. Əbu-Dabi, 16 yanvar, 2023-cü il, AZƏRTAC
https://azertag.az/xeber/Prezident_Ilham_Aliyev_Abu_Dabi_Dayaniqliliq_Heftesinin_achilis_merasiminde_istirak_edib_YENILANIB_2_VIDEO-2446760
14. Prezident İlham Əliyev Davosda "Fortescue Future Industries" şirkətinin sədri ilə görüşüb. Davos, 17 yanvar, 2023-cü il, AZƏRTAC
https://azertag.az/xeber/Prezident_Ilham_Aliyev_Davosda_Fortescue_Future_Industries_sirketinin_sedri_ile_gorusub_YENILANIB_VIDEO-2449274
15. Prezident İlham Əliyev Dünya İqtisadi Forumu çərçivəsində keçirilən panel iclasında iştirak edib. Davos, 20 yanvar 2023-cü il. AZƏRTAC
https://azertag.az/xeber/Prezident_Ilham_Aliyev_Dunya_Iqtisadi_Forumu_cherchivesinde_kechirilen_panel_iclasinda_istirak_edib_YENILANIB_VIDEO-2452736
16. SOCAR ilə "Masdar" şirkəti arasında bərpaolunan enerji mənbələrinə dair Birgə işlənmə sazişləri imzalanıb. 15 yanvar, 2023-cü il, AZƏRTAC
https://azertag.az/xeber/SOCAR_ile_Masdar_sirketi_arasinda_berpa_olunan_enerji_menbelerine_dair_Birge_islenme_sazisleri_imzalanib-2446355
17. Şahbazov, P.O. Azərbaycan energetikasının yeni dövrü Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdan başlayır. "Respublika" qəzeti 20 oktyabr 2021-ci il. № 226 (7122). səh.5-6.
18. <https://minenergy.gov.az/az/alternativ-ve-berpa-olunan-enerji/azerbaycanda-berpa-olunan-enerji-menbelerinden-istifade> (İstinad: 23.01.2023)
19. <https://www.stat.gov.az/source/environment/> (İstinad: 17.01.2023)
20. <https://president.az/az/articles/view/58807> (İstinad: 06.02.2023)
21. <https://area.gov.az/az/page/yasil-texnologiyalar/boem-potensial> (İstinad: 07.02.2023)

ISSUES OF USING THE GREEN ENERGY POTENTIAL OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Ramil HUSEYN

SUMMARY

The potential of Azerbaijan's renewable energy sources is predicted to be more than 184 GW. Azerbaijan has the opportunity to increase the production of green energy and even export it by realizing this potential. Azerbaijan is making significant strides toward the establishment of a green energy corridor between itself and Europe and has already attracted foreign investors for the production of green energy. In this paper, the author examines the advantages of increasing the production of green energy and evaluates the possibilities of Azerbaijan becoming a green energy exporter. Additionally, it looks at the policies put in place to organize the production of green energy and offers recommendations for how to intensify efforts in this regard.

Key words: *green energy, green growth, wind energy, energy corridor, export.*

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 27.12.2022

Çapa qəbul olunub: 01.02.2023

“İQTİSADI İSLAHATLAR” elmi-analitik jurnal

QARABAĞ VƏ ŞƏRQİ ZƏNGƏZURDA SAHİBKARLIQ MÜHİTİ

№ 4 (5)-2022

Günay QULIYEVA,
İqtisadi İslahatların Təhlili və
Kommunikasiya Mərkəzinin
İqtisadi təhlil və analitik informasiya
departamenti rəhbərinin müavini,
i.ü.f.d., dosent

Qarabağ və Şərqi Zəngəzürda sahibkarlıq mühiti

Günay QULIYEVA

İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin
İqtisadi təhlil və analitik informasiya departamenti rəhbərinin müavini,
i.ü.f.d, dosent

XÜLASƏ

Azərbaycan artıq yeni bir mərhələyə - post-konflikt dövrünə qədəm qoymuşdur. Bu mərhələdə Qarabağ və Şərqi Zəngəzür regionunda iqtisadi həyatın ən qısa müddətdə bərpa olunması qarşıda duran əsas məsələlərdən biridir. Müasir dövrdə bazar iqtisadiyyatının əsas hərəkətverici qüvvələri sahibkarlıq subyektləridir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin inkişaf etdirilməsi prosesinə sahibkarların sürətlə cəlb olunması məqsədilə artıq dövlət öz dəstək mexanizmlərini təqdim etmişdir. Bir sıra qanunlara edilmiş dəyişikliklərə əsasən, Qarabağ və Şərqi Zəngəzürda biznes nümayəndələrinin investisiya qoyması üçün əlverişli şərait yaradılıb.

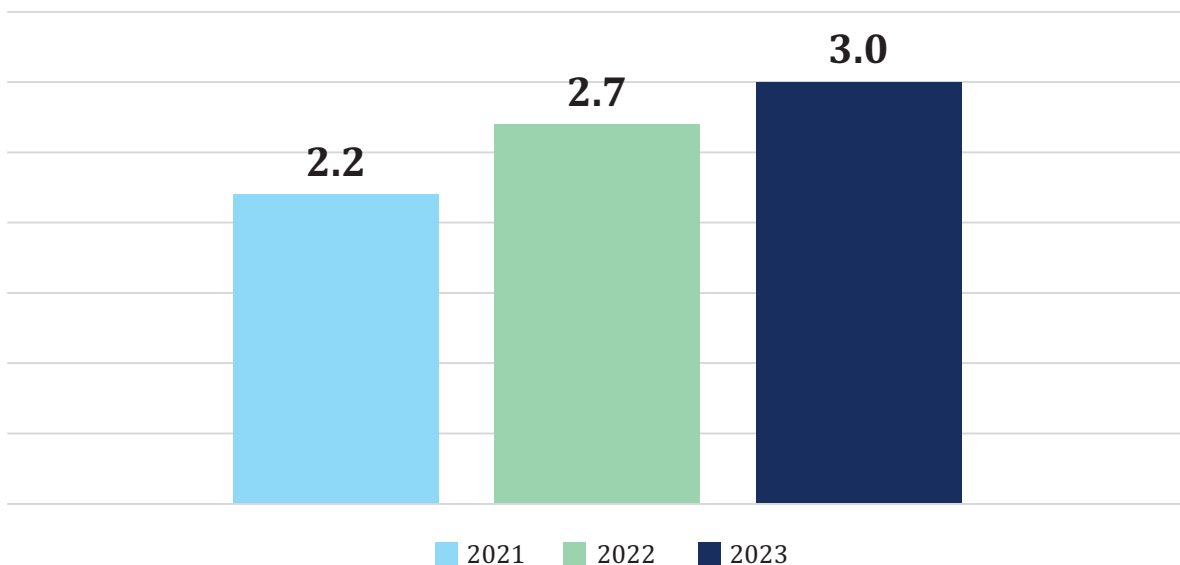
Məqalənin əsas məqsədi işğaldan azad olunmuş ərazilərdə sahibkarlıq mühiti və dövlətin həmin ərazilərdə fəaliyyət göstərmək istəyən sahibkarlara tədqim etdiyi dəstək mexanizminin geniş təhlil olunmasıdır.

Açar sözlər: Qarabağ, Şərqi Zəngəzür, sahibkarlıq, dövlət dəstəyi, vergi güzəştləri.

GİRİŞ

Azərbaycan dövləti işğaldan azad olunmuş ərazilərimizdə öz vəsaitləri hesabına, heç bir beynəlxalq maliyyə institutundan borclanmadan böyük miqyaslı bərpa-tikinti layihələri həyata keçirir. Müharibədən sonrakı dövrdə azad olunmuş ərazilərə bərpa işləri üçün dövlət büdcəsindən transfertlər ilbəl artırılır. Qarabağ və Şərqi Zəngəzür regionunun bərpa və yenidən qurma işləri üçün 2021-ci ildə 2,2 milyard, 2022-ci ildə 2,7 miyard manat vəsait ayrılmışdır [2,3]. 2023-cü ilin büdcəsində isə işğaldan azad olunmuş ərazilərin bərpası üçün 2022-ci illə müqayisədə 13 faiz daha çox yəni 3 milyard manat nəzərdə tutulub [4].

Qrafik 1. İşğaldan azad olunmuş ərazilərin bərpasına dövlət büdcəsindən ayırmalar (milyard manatla)

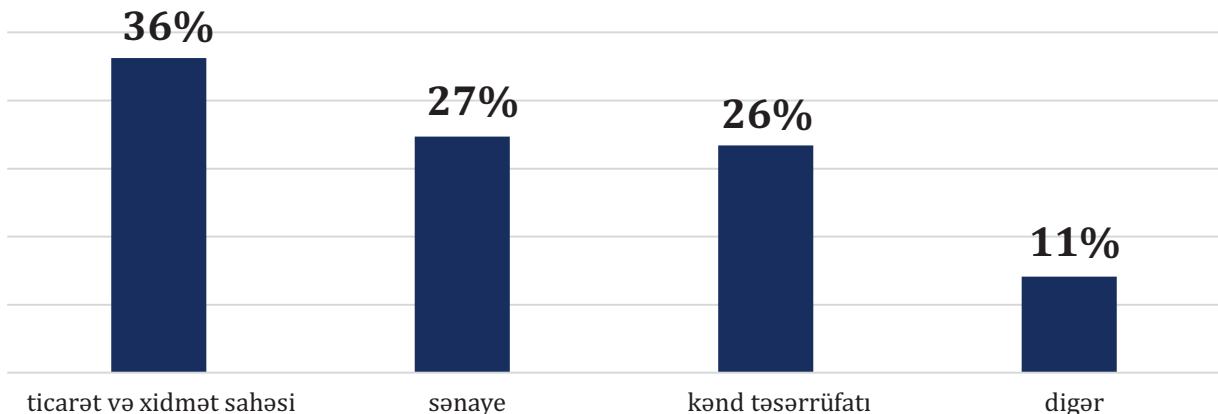
İşğaldan azad edilmiş ərazilərə sosial-iqtisadi həyatın geri qaytarılmasında özəl sahibkarlar əhəmiyyətli rol oynayır. Dövlət həmin ərazilərdə yerli və xarici biznes nümayəndələrinin investisiya qoyması üçün əlverişli mühitin yaradılmasını prioritet istiqamətlərdən biri kimi müəyyənləşdirilmişdir. Bu məqsədlə artıq əsas addımlardan biri olan Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin 16 noyabr 2022-ci il tarixli Sərəncamı ilə "Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı" təsdiqlənmişdir[1]. Proqramın əsas hədəf göstəricilərindən biri kimi iqtisadiyyatın yenidən qurulması üçün - yeni investisiyaların cəlb olunması ilə sahibkarlıq mühitinin formalaşdırılmasıdır. Dövlət proqramının əsas məqsədlərinin 2-ci hissəsində -Sahibkarlıq mühitinin əlverişliliyini artırmaq və biznes fəaliyyətinin inkişafına dəstək vermək olduğu qeyd edilmişdir.

QARABAĞ VƏ ŞƏRQİ ZƏNGƏZURDA SAHİBKARLIĞA DÖVLƏT DƏSTƏYİ MEXANİZMLƏRİ

Biznes müraciətləri

Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda sahibkarlıq fəaliyyətini təşviq etmək üçün hökumət artıq bir sıra mühüm addımlar atmışdır. Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyinin məlumatına əsasən 01.01.2023-ci il tarixinə qədər işğaldan azad edilmiş ərazilərdə biznes fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün agentliyə 1339 müraciət daxil olub. Müraciətlərin əhəmiyyətli hissəsi yəni 873-ü yerli, 466-sı isə 37 ölkəni əhatə edən xarici müraciətlərdir [11]. Türkiyə, Rusiya, Qazaxıstan və Macarıstandan olan sahibkarlar Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda investisiya qoymağa xüsusən maraqlıdırlar. Dövlət tərəfindən müəyyənləşmiş sahibkarlığa dəstək mexanizmləri qısa müddətdə bu ərazilərdə biznes fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyən hüquqi və fiziki şəxslərin sayını artırıcaq.

Qrafik 2. Investisiya layihələrinə dair müraciətlərin sektorlar üzrə bölgüsü

Mənbə: Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi

Təhlükəsizliyin təmini

Dövlətin planlı və mərhələli şəkildə apardığı bərpa prosesinin ilk mərhələsi olan ərazilərin minalardan təmizlənməsi zəfər əldə edildikdən dərhal sonra başlanılmışdır. Azərbaycan Respublikasının Minatəmizləmə Agentliyinin məlumatına əsasən 2020-2022-ci illərdə 57,6 min ha ərazi minalardan təmizlənməmişdir. Həmçinin qeyd edək ki, "Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı"nın birinci prioritetinin birinci istiqaməti 2022-2026 -ci illər ərzində işğaldan azad olunmuş 280 min ha ərazinin minalardan, partlamamış hərbi sursatdan, tərkibində partlayıcı olan qurğulardan və digər partlayıcı qalıqlardan təmizlənməsini nəzərdə tutur. Bununla həmin ərazilər bütövlükdə tam təhlükəsiz yaşayış və sosial-iqtisadi həyatın bərpası üçün uyğun olacaq [1].

Müasir fiziki infrastruktur

Həmin ərazilərdə investisiya mühitinin yaradılması üçün növbəti mərhələ sayılan fiziki infrastrukturun böyük hissəsi artıq qurulmuşdur. Qeyd edək ki, işğaldan azad olunmuş ərazilər elektrik enerjisi ilə tam təmin olunmuşdur. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları ölkənin vahid enerji şəbəkəsinə artıq qoşulmuşdur.

Nəqliyyat infrastrukturunu tam sürətlə bərpa olunmaqla, ölkənin digər şəhər və rayonlarının

yol infrastrukturunu ilə birləşdirilir. Region üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən Tərtər – Çaylı – Suqovuşan – Talış, Əhmədbəyli – Füzuli – Şuşa avtomobil yolunun (Zəfər yolu) və Laçın şəhərinə daxil olmadan yeni alternativ avtomobil yolunun tikintisi artıq başa çatdırılıb. Digər avtomobil yollarının tikinti və bərpa 2026-cı ilin sonunadək başa çatdırılması nəzərdə tutulmuşdur. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının su ilə təmin olunması məqsədilə dövlət proqramında su anbarlarının, suvarma və paylayıcı kanalların, nasos stansiyalarının, subartezian quyularının, hidroqovşaqların və digər su təsərrüfatı obyektlərinin mərhələli şəkildə təmiri, bərpa və yenilərinin tikintisinin 2026-cı ilin sonunadək yekunlaşdırılması nəzərdə tutulub [1]. Post konflikt ərazilərində artıq iki beynəlxalq hava limanı fəaliyyət göstərir. Üçüncü hava limanı olan Laçın hava limanının tikintisi iki il ərzində başa çatdırılacaqdır [5].

Vergi güzəştləri

Sahibkarlar üçün iqtisadi baxımdan Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarına investisiya qoymaq çox səmərəlidir. Təkcə ona görə yox ki, orada qurulan infrastruktur dövrümüzün son tələblərinə cavab verməklə ən müasir texnologiyalar vasitəsilə həyata keçirilir, həm də həmin ərazilərdə dövlət sahibkarlıq mühitinin canlanması üçün kifayət qədər güclü iqtisadi stimullardan istifadə edir. Belə ki, "Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində dəyişiklik edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının 2022-ci il 9 dekabr tarixli 677-VIQD nömrəli Qanununa əsasən Vergi məəcəlləsinə yeni XIX fəsil "İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə tətbiq edilən vergitutmanın xüsusiyyətləri" əlavə olunmuşdur [6]. Əlavə olunmuş müddəalar həmin ərazilərdə sahibkarlıq fəaliyyəti üçün nəzərdə tutulmuş güzəştləri əhatə edir. Bu güzəştlərə əsasən işğaldan azad edilmiş ərazinin rezidentləri 2023-cü il yanvarın 1-dən etibarən 10 il müddətində mənfəət (gəlir), əmlak, torpaq və sadələşdirilmiş vergidən azaddırlar. Bu işə biznes subyektinin əsas vergi yükünün əhəmiyyətli dərəcədə azaldılması deməkdir. Digər əsas müddəa həmin ərazilərin rezidenti olan hüquqi şəxslərin səhmdarlarını (payçılarını) dividend gəlirlərinə görə 2023-cü il yanvarın 1-dən etibarən 10 il müddətində vergidən azad edilməsidir. Əlavə olaraq, ƏDV-nin məqsədləri üçün qeydiyyatda olan işğaldan azad edilmiş ərazinin rezidentləri tərəfindən siyahısı müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) tərəfindən təsdiq edilmiş iqtisadi fəaliyyət sahələri və mal nomenklaturaları üzrə texnikanın, texnoloji avadanlıqların və qurğuların, habelə xammal və materialların idxalı 2023-cü il yanvarın 1-dən etibarən 10 (on) il müddətində ƏDV-dən azad edilir [7].

Digər tərəfdən geniş turizm potensialına malik həmin ərazilərə turist axını stimullaşdırmaq məqsədilə ora səfər edən fiziki şəxslər mehmanxanalar (hotellər) tərəfindən göstərilən gecələmə və qalma xidmətlərinə (digər əlavə xidmətlər istisna olmaqla) görə nağdsız qaydada ödədikləri ƏDV-nin 30 faizi, nağd qaydada ödədikləri ƏDV-nin 5 faizini geri ala bilərlər [7].

Sosial sığorta güzəştləri

Dövlət azad olunmuş ərazilərdə iqtisadi və sosial həyatı canlandırmaq məqsədilə təkcə vergi güzəştləri ilə kifayətlənməyib, sosial sığorta sahəsində də bir sıra əhəmiyyətli stimullaşdırıcı tədbirlərin tətbiqinə başlamışdır. Belə ki, 27 dekabr 2022-ci il tarixli 766-VIQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən "Sosial sığorta haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa bir sıra dəyişikliklər edilmişdir [12]. Bu dəyişikliklər işğaldan azad olunmuş ərazilərdə qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən sığortaedənlər və sığortaolunanlara yönəlik güzəştləri əhatə edir. Qeyd olunan sığortaedənlərin ödədiyi məcburi dövlət sosial sığorta haqqı əhatə etdiyi dövrdən asılı olaraq dəyişən nisbətdə dövlət tərəfindən subsidiyalaşdırılır. Qanunun 14.5.1-1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş fiziki şəxslərin ödənilmiş məcburi dövlət sosial sığorta haqqının 100 faizi dövlət tərəfindən subsidiyalaşdırılır. Yəni həmin fiziki şəxslər ödədikləri məcburi dövlət sosial sığorta ödənişlərini dövlət büdcəsi hesabına subsidiya vasitəsilə geri ala biləcəklər [13].

Zəmanətli kredit

Bundan əlavə sahibkarlıq fəaliyyəti üçün qoyulan investisiyanın əsas hissəsini təşkil edən kreditlərlə bağlı dövlət dəstəyi də artıq müəyyənləşdirilib. Azad olunmuş ərazilərdə fəaliyyət göstərən sahibkarlara kreditlər verilməsini dəstəkləmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 9 yanvar 2023-cü il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinə verilən kreditlərin dövlət zəmanəti ilə

təmin edilməsi və kredit faizlərinin subsidiyalaşdırılması Qaydası" və ona əlavə olunmuş "İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinə verilən kreditlərin dövlət zəmanəti ilə təmin edilməsi barədə çərçivə zəmanət sazişi" qəbul olunmuşdur [10]. Qəbul olunmuş qayda Qarabağ və Şərqi Zəngəzur regionunda fəaliyyət göstərən biznes subyektlərinə verilən kreditlər üçün dövlət zəmanəti və alınan kreditlərin faizlərinin subsidiyalaşdırılması şərtlərini müəyyən edir. Dövlət zəmanəti ilə alınmış kreditlərdə zəmanət rolunu Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi oynayır [10].

Sənaye parkları

Prezident İlham Əliyev «Ağdam» Sənaye Parkı və «Araz Vadisi İqtisadi Zonası»nın təməlini qoymuşdur. Bu sənaye parkları yaxın zamanlarda fəaliyyətə başlayacaq. Sənaye parklarının tikintisinə ilkin investisiya olaraq ora 40 milyon manat yaxın vəsait ayrılıb. «Ağdam» Sənaye Parkında müxtəlif çeşidli xüsusi və fərdi geyimlər, sintetik xalça, polimer məhsulları, prefabrik dəmir-beton məmulatlarının, günəş enerjisi ilə qidalanan işıq dirəkləri və xüsusi dam örtüklərinin istehsalı nəzərdə tutulub. Sənaye parkında mindən çox yeni iş yerinin yaradılması gözlənilir. Park Ağdam ərazisində işğaldan əvvəl də sənaye zonası kimi istifadə olunan yerdə tikilir. Sənaye parkının ümumi ərazisi 190 hektar sahəni əhatə edir. Park Ağdam rayonunun əsas nəqliyyat-kommunikasiya qovşağının kəsişməsində yerləşir. Parkda qeydiyyatdan keçən rezidentlər üçün ümumi fiziki infrastruktur və kommunal xidmətlər dövlət tərəfindən təmin olunacaq. Rezidentlər üçün 10 il müddətinə gəlir və əmlak vergisi, ƏDV və idxal rüsumlarından azadolunma kimi vergi güzəştləri və aşağı icarə haqqının təyin olunması nəzərdə tutulur [9].

Cəbrayıl rayonu ərazisində tikilən «Araz Vadisi İqtisadi Zonası» 200 hektar ərazinin əhatə edir. Bu sənaye parkı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 04 oktyabr 2021-ci il tarixli fərmanı ilə yaradılıb. Sənaye parkı kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı, sənaye, sosial və texniki zonalarını ayrılıb. Sənaye zonası tam fəaliyyətə başladıqdan sonra orada logistika və anbar kompleksləri, TIR parkı, topdan və pərakəndə satış obyektləri və müxtəlif istehsal və xidmət müəssisələri fəaliyyət göstərəcək. Bu sənaye parkında dağ-mədən məhsulları və bitkiçilik məhsullarının da istehsalı nəzərdə tutulur [8].

Yaradılmış sənaye parklarının işğaldan azad edilmiş ərazilərdə qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə bərabər, ölkənin qeyri-neft məhsulları ixracında əhəmiyyətli rol oynayacaqları proqnozlaşdırılır.

NƏTİCƏ

Bütün bu sadələşmələrimiz Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında əlverişli investisiya mühiti yaratmaqla həmin regiona sahibkarların axınına və sahibkarlığın inkişafına səbəb olacaq. Orada yaradılan investisiya şərtlərinin cəlbəcədiliyi, sahibkarlar üçün yaradılmış aşağı vergi dərəcəsi, güzəştli kredit kimi cəlbədicil faktorlar və sektorial klasterləşmə ora sahibkarların miqrasiyasını sürətləndirəcək.

Bu işə öz növbəsində həmin ərazilərin qısa zamanda tam sosial-iqtisadi inkişafına gətirib çıxartmaqla, ölkə iqtisadiyyatına tam inteqrasiyasını təmin edəcək.

Qarabağın bərpa prosesinə cəlb olunan və həmin regiona investisiya kimi qoyulan hər bir manat multiplikativ effektlə özündən daha böyük dəyər yaratmaqla, nəinki həmin ərazilərdə, ümumilikdə ölkə üzrə iqtisadi aktivliyin, məcmu tələbin artmasını və nəticədə iqtisadiyyatın inklüziv inkişafını təmin edəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. "Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı" <https://e-qanun.az/framework/52757>
2. "Azərbaycan Respublikasının 2021-ci il dövlət büdcəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu <https://e-qanun.az/framework/46590>
3. "Azərbaycan Respublikasının 2022-ci il dövlət büdcəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu <https://e-qanun.az/framework/48723>

4. "Azərbaycan Respublikasının 2023-ci il dövlət büdcəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu
<https://president.az/az/articles/view/58483>
5. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi Günü və Yeni il münasibətilə müraciəti
<https://president.az/az/articles/view/58523>
6. "Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində dəyişiklik edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının 2022-ci il 9 dekabr tarixli 677-VIQD nömrəli Qanunu
<https://e-qanun.az/framework/44014>
7. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi
<https://www.taxes.gov.az/az/page/ar-vergi-mecellesi>
8. "Araz Vadisi İqtisadi Zonası" Sənaye Parkının yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı
<https://e-qanun.az/framework/48328>
9. Ağdam Sənaye Parkının yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı
<https://president.az/az/articles/view/51773>
10. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinə verilən kreditlərin dövlət zəmanəti ilə təmin edilməsi və kredit faizlərinin subsidiyalaşdırılması qaydası
<https://president.az/az/articles/view/58545>
11. KOBİA-nın 2022-ci ilin yekunları ilə bağlı məlumatları
<https://smb.gov.az/az/all-news/kobia-da-2022-ci-ilin-yekunlari-ile-bagli-metbuat-konfransi-kecirilib>
12. "Sosial sığorta haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişiklik edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu 27 dekabr 2022-ci il tarixli 766-VIQD nömrəli
<https://e-qanun.az/framework/53117>
13. Sosial sığorta haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
<https://e-qanun.az/framework/3813>

BUSINESS ENVIRONMENT IN KARABAKH AND EASTERN ZANGEZUR

Gunay GULIYEVA

SUMMARY

Azerbaijan has already entered a new post-conflict period. One of the main upcoming issues is the restoration of economic life in Karabakh and the Eastern Zangezur region in the shortest possible time at this stage. Entrepreneurial subjects are the main driving force of the market economy in modern times. The state has already introduced its support mechanisms to quickly attract entrepreneurs to the territories liberated from occupation. According to the changes made to a number of laws, favorable conditions have been created for business representatives to invest in Karabakh and Eastern Zangezur.

The main purpose of the article is to analyze the business environment in the territories liberated from occupation, and the mechanism of support provided by the state to entrepreneurs who wish to start business in these territories.

Key words: Karabakh, Eastern Zangezur, entrepreneurship, state support, tax benefits.

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 16.01.2023

Çapa qəbul olunub: 20.02.2023

“İQTİSADI İSLAHATLAR” elmi-analitik jurnal

AZƏRBAYCANIN QLOBAL İNNOVASIYA İNDEKSİNDƏ MÖVQEYİ: GÜCLÜ VƏ ZƏİF TƏRƏFLƏRİN TƏHLİLİ

№ 4 (5)-2022

i.e.n., dos. Mətanət RƏSULOVA,
Bakı Dövlət Universiteti,
Maliyyə və menecment kafedrasının dosenti,
İİTKM-in insan resursları üzrə meneceri

Xədicə HÜSEYNLİ,
Bakı Dövlət Universiteti,
Maliyyə və menecment kafedrasının magistri,
İİTKM, islahat könüllüsü

Azərbaycanın global innovasiya indeksində mövqeyi: güclü və zəif tərəflərin təhlili

i.e.n., dos. Mətanət Rəsulova,
Bakı Dövlət Universiteti,
Maliyyə və menecment kafedrasının dosenti,
İİTKM-in insan resursları üzrə meneceri

Xədicə Hüseynli,
Bakı Dövlət Universiteti,
Maliyyə və menecment kafedrasının magistri,
İİTKM, islahat könüllüsü

XÜLASƏ

Məqalədə Qlobal İnnovasiya İndeksinin hesablanmasında istifadə olunan indikatorlar üzrə Azərbaycan və postsovet ölkələrinin son illər üçün reyting göstəriciləri araşdırılmış, bu ölkələrin innovasiya sisteminin güclü və zəif tərəfləri müəyyənləşdirilmişdir. Məqalədə aparılan təhlil göstərdi ki, Qİİ-nin hesablanmasında istifadə olunan indikatorların tərkibində hər il müəyyən dəyişikliklər baş verir və bu da öz növbəsində reyting göstəricilərinə təsir göstərən amillərdən biridir. Belə nəticəyə gəlmək olur ki, Azərbaycanın Qlobal İnnovasiya İndeksi üzrə göstəricilərinin yaxşılaşdırılması üçün əsas amil hər iki tərəfdən ilk əvvəl dəqiq məlumatların vaxtında ötürülməsinin təmin olunmasıdır.

Ümumiyyətlə, Azərbaycanın Qİİ-də mövqeyinin yaxşılaşdırılması üçün tədbirlər planı hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir. Bu məqsədlə 81 indikator üzrə reyting göstəricilər təhlil olunmalı, ən aşağı mövqedə qərarlaşan indikatorlar üzrə problemlər və onların həlli yolları müəyyənləşdirilməlidir.

Açar sözlər: *innovasiya, innovasiya sistemi, insan kapitalı, indikator, reyting, güclü və zəif tərəflər.*

GİRİŞ

Hər bir ölkədə dövlətin innovasiya siyasətinin əsas məqsədi istənilən innovasiya fəaliyyəti üçün iqtisadi, hüquqi və təşkilati şəraitin yaradılmasıdır. Bu cür şəraitin yaradılması innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına, innovasiya fəaliyyətinə dövlət yardımının genişləndirilməsinə, innovasiya fəaliyyətinin inkişafına yönləndirilmiş dövlət resurslarından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə, innovasiya sferasında bazar münasibətlərinin və sahibkarlığın inkişafına, milli innovasiya məhsullarının ixrac potensialının inkişafı üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsinə müsbət təsir göstərir.

Son illərdə ölkəmizdə iqtisadiyyatın davamlı və rəqabətqabiliyyətli inkişafı sahəsində uzunmüddətli və sistemli fəaliyyət həyata keçirilir. Azərbaycanda Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə yeni iqtisadi modelə keçid əsasında aparılan iqtisadi islahatlarda global innovasiyalar trendinə uyğunlaşma prioritet təşkil edir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Strateji Yol Xəritələrində də innovasiya yönümlü inkişafa xüsusi yer verilmişdir. Təsadüfi deyildir ki, "Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi"ndə də müəyyən olunmuş strateji hədəflərdən biri insan kapitalının inkişaf etdirilməsidir. Strateji Yol Xəritəsində qeyd olunur ki, insan kapitalı əmək məhsuldarlığının artırılmasında, dayanıqlı iqtisadi artımda, istehsal və xidmət sektorlarının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsində və ölkənin global bazarlara inteqrasiyasında həlledici rol oynayır. Buna nail olmaq üçün təhsilin bütün pillələrində keyfiyyətin yüksəldilməsi, təlimlər vasitəsilə işçilərin bilik və bacarıqlarının inkişaf

etdirilməsində fasiləsizliyin təmin edilməsi, ixtisaslı kadr hazırlığının əmək bazarının tələblərinə uyğunlaşdırılması, şirkətlərin araşdırma və təkmilləşdirmə sahəsinə investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılması, mövcud insan kapitalından səmərəli istifadə edilməsi tələb olunur [1].

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci il 22 iyul tarixli 3378 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası"nda rəqabətli insan kapitalı və müasir innovasiyalar məkanı üzrə strateji çərçivə müəyyənləşdirilmişdir. Bu strateji çərçivədə məktəbəqədər təhsilin əhatə dairəsinin artırılması, ölkədə ümumi təhsildə səriştəəsaslı məzmunun tətbiq olunması, təhsil üzrə beynəlxalq qiymətləndirmələrdə mövqeyinin yaxşılaşdırılması, peşə təhsilinin əhatə dairəsi və keyfiyyətinin artırılması, gəlirindən asılı olmayaraq bütün ailələrin övladları üçün ali təhsilə əlçatanlığın təmin olunması, elmin müxtəlif sahələri üzrə tədqiqatların genişləndirilməsi, əhalinin davamlı savadlanması üçün "ömürboyu öyrənmək" mexanizminin yaradılması, təhsilin bütün səviyyələrində təhsilalanlara rəqəmsal biliklərin aşılınması, elmi tədqiqat, texniki konstruktor işlərinin (ETTKİ) kommersiyalaşdırılmasına dəstək verilməsi, idxalın əvəz olunması və istehsalın lokallaşdırılması məqsədilə yerli istehsal potensialının gücləndirilməsi, innovativ və rəqəmsal bacarıqlar üzrə təhsilin keyfiyyəti və əlçatanlığının artırılması, startapların bütün inkişaf mərhələləri üzrə maliyyələşmə mexanizmlərinin formalaşdırılması, "Abşeron vadisi" innovasiya klasterinin yaradılması, yaşıdan, sosial statusundan, yaşayış yerindən asılı olmayaraq hamı üçün əlçatan, keyfiyyətli və müasir səhiyyə xidmətləri sisteminin yaradılması nəzərdə tutulmuşdur [2]. Strategiyanın reallaşdırılması sayəsində perspektivdə ölkəmizdə əqli mülkiyyətin üstünlük təşkil etdiyi yaradıcı iqtisadiyyatın inkişafı, yaradıcı və müasir rəqəmsal texnologiya biliciləri arasında əməkdaşlığın yaranması, peşə hazırlığının keyfiyyətinin artırılması imkanları genişlənəcəkdir.

Müasir dövrdə ölkə iqtisadiyyatının modernləşməsi, qeyr-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi, yerli məhsulların rəqabətqabiliyyətinin artırılması və ixracın diversifikasiyasına nail olunması ən aktual mövzu olaraq qalır. Bu problemlərin həlli ölkə iqtisadiyyatına tətbiq olunan yeniliklərin keyfiyyətindən və həcmindən, innovasiya fəaliyyətinin strateji və təşkilatı cəhətdən formalaşması prosesindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, innovasiya fəaliyyətinin daha da səmərəli mexanizmlərinə sahib olan, yeniliklərin vacibliyini anlayan və inkişaf etdirilmiş infrastruktura malik olan ölkə iqtisadiyyatlarının subyektləri qlobal bazarların rəqabət mübarizəsində rəqiblərinə asanlıqla qalib gəlirlər. Bu gün innovasiyalar, tədqiqatlar və işləmələr (R&D) – inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan əksər ölkələrin siyasi ambisiyalarının mühüm tərkib hissəsidir. Reyting ekspertləri qeyd edirlər ki, tədqiqat və işləmələrə qlobal xərclər artmaqda davam edir, onların biznesdə payı isə artırılır. Ölkə iqtisadiyyatının uğuru həm innovativ potensialın olması, həm də onun həyata keçirilməsi üçün şərtlərlə əlaqələndirilir.

Metodologiya. Tədqiqat işində innovasiya aləmində Azərbaycanın mövqeyini müəyyənləşdirmək məqsədilə ABŞ-ın Nyu-York ştatının İtaka şəhərində yerləşən Kornell Universiteti (Cornell University), Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatı (World Intellectual Property Organization-WIPO) və NSEAD Biznes məktəbi (Fransa) tərəfindən 132 ölkəni əhatə edən, 7 qrupda birləşən 81 indikator əsasında hesablanan Qlobal İnnovasiya İndeksi (Qİİ) ilə bağlı bəzi nəticələr təhlil edilmişdir.

Məlumdur ki, Qİİ dünya ölkələrinin iqtisadi inkişafının müxtəlif səviyyələrində innovativ inkişafını ətraflı xarakterizə edir. Qİİ iki altindeksin orta göstəricisi kimi hesablanır: 1) İnnovasiya resursları altindeksi (The Innovation Input Sub-Index) milli iqtisadiyyatın innovativ fəaliyyəti təmin edən elementlərini əhatə edən beş sütundan – institutlar (Institutions); insan kapitalı və tədqiqat (Human capital and research); infrastruktur (Infrastructure); bazar mühitinin inkişafı (Market sophistication); biznesin inkişafı (Business sophistication) ibarətdir; 2) innovasiya nəticələri altindeksi (The Innovation Output Sub-Index) ölkədə innovativ fəaliyyətin nəticələrinə dair məlumatları əhatə edir və iki sütundan – bilik və texnoloji inkişaf

(Knowledge and technology outputs); kreativ nəticələr (Creative outputs). İnnovasiyanın səmərəliliyi indeksi iki indeksin nisbəti kimi təyin olunmaqla bu və ya digər ölkədə innovasiyanı inkişaf etdirmək səylərinin səmərəliliyini obyektiv qiymətləndirməyə imkan verən nisbi anlayışdır. Beləliklə, Qİİ ölkələr üzrə mövcud innovasiya potensialı sayəsində məcmu innovasiya verimini əks etdirir.

Qİİ-nin hesablanması istifadə olunan göstəricilər kifayət qədər çox olduğundan hərtərəfli təhlillərin aparılması geniş tədqiqatların həyata keçirilməsini tələb edir. Bu məqalədə Azərbaycanın innovasiya aləmində mövqeyini - zəif və güclü tərəflərini, bu indikatorlar üzrə bəzi postsovet ölkələrinin mövqeyini müqayisəli təhlil edib müəyyən nəticələr almaqla kifayətlənmişik.

Qlobal İnnovasiya İndeksi əsasında müqayisəli təhlil. 2022-ci il Qİİ hesabatına əsasən Azərbaycan və digər postsovet ölkələrinin Qİİ üzrə reyting göstəricilərinə nəzər saldıqda bu ölkələr arasında ilk üç ölkə olaraq Baltıqyanı respublikaların (Estoniya 18-ci, Litva 39-cu, Latviya 41-ci), daha sonra Rusiya 47-ci, Moldova 56-cı, Ukrayna 57-ci, Gürcüstan 74-cü, Belarus 77-ci, Ermənistan 80-ci, Özbəkistan 82-ci, Qazaxıstan 83-cü, Azərbaycan 93-cü, Qırğızıstan 84-cü və Tacikistanın 104-cü yerdə qərarlaşdığını görürük.

Cədvəl 1. Postsovet ölkələrinin Qİİ üzrə innovasiya göstəricilərinin dinamikası

Ölkələr	İndekslər	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Estoniya	Qlobal İnnovasiya İndeksi	23 →	24 →	25 →	24 →	24 →	25 →	21 →	18 →
	İnnovasiya resursları	26 →	27 →	26 →	26 →	27 →	25 →	24 →	15 →
	İnnovasiya nəticələri	14 →	14 →	19 →	17 →	19 →	20 →	20 →	22 →
Litva	Qlobal İnnovasiya İndeksi	38 →	36 →	40 →	40 →	38 →	40 →	39 →	39 →
	İnnovasiya resursları	35 →	34 →	34 →	36 →	38 →	36 →	35 →	34 →
	İnnovasiya nəticələri	42 →	41 →	49 →	44 →	40 →	42 →	43 →	47 →
Latviya	Qlobal İnnovasiya İndeksi	33 →	34 →	33 →	34 →	34 →	36 →	38 →	41 →
	İnnovasiya resursları	34 →	36 →	35 →	35 →	36 →	35 →	38 →	39 →
	İnnovasiya nəticələri	30 →	34 →	33 →	38 →	34 →	35 →	39 →	42 →
Rusiya	Qlobal İnnovasiya İndeksi	48 →	43 →	45 →	46 →	46 →	47 →	45 →	47 →
	İnnovasiya resursları	52 →	44 →	43 →	53 →	41 →	42 →	43 →	46 →
	İnnovasiya nəticələri	49 →	47 →	51 →	56 →	59 →	58 →	52 →	50 →
Moldova	Qlobal İnnovasiya İndeksi	44 →	46 →	54 →	48 →	58 →	59 →	64 →	56 →
	İnnovasiya resursları	74 →	74 →	73 →	79 →	81 →	75 →	80 →	78 →
	İnnovasiya nəticələri	31 →	36 →	42 →	37 →	45 →	48 →	54 →	46 →
Ukrayna	Qlobal İnnovasiya İndeksi	64 →	56 →	50 →	43 →	47 →	45 →	49 →	57 →
	İnnovasiya resursları	84 →	40 →	77 →	75 →	82 →	71 →	76 →	75 →
	İnnovasiya nəticələri	47 →	76 →	40 →	35 →	36 →	37 →	37 →	48 →
Gürcüstan	Qlobal İnnovasiya İndeksi	73 →	64 →	68 →	59 →	48 →	63 →	63 →	74 →
	İnnovasiya resursları	67 →	67 →	69 →	53 →	44 →	54 →	49 →	61 →
	İnnovasiya nəticələri	86 →	60 →	62 →	62 →	60 →	71 →	74 →	82 →
Belarus	Qlobal İnnovasiya İndeksi	53 →	79 →	88 →	86 →	72 →	64 →	62 →	77 →
	İnnovasiya resursları	55 →	64 →	63 →	60 →	50 →	67 →	68 →	86 →
	İnnovasiya nəticələri	58 →	103 →	109 →	110 →	95 →	61 →	62 →	63 →
Ermənistan	İnnovasiya nəticələri	58 →	103 →	109 →	110 →	95 →	61 →	62 →	63 →
	Qlobal İnnovasiya İndeksi	61 →	60 →	59 →	68 →	64 →	61 →	69 →	80 →
	İnnovasiya resursları	69 →	80 →	82 →	94 →	85 →	83 →	85 →	82 →
	İnnovasiya nəticələri	51 →	43 →	47 →	50 →	50 →	47 →	56 →	73 →
Özbəkistan	Qlobal İnnovasiya İndeksi	122					93	86	82
	İnnovasiya resursları	112					81	75	68
	İnnovasiya nəticələri	127					118	100	91

Ölkələr	İndekslər	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Qazaxstan	Qlobal İnnovasiya İndeksi	82 →	75 →	78 →	74 →	79 →	77 →	79 →	83 →
	İnnovasiya resursları	75 →	65 →	64 →	55 →	64 →	60 →	61 →	65 →
	İnnovasiya nəticələri	107 →	90 →	93 →	91 →	92 →	94 →	101 →	97 →
Azərbaycan	Qlobal İnnovasiya İndeksi	93 →	85 →	82 →	82 →	84 →	82 →	80 →	93 →
	İnnovasiya resursları	89 →	81 →	78 →	76 →	77 →	76 →	74 →	79 →
	İnnovasiya nəticələri	103 →	94 →	89 →	87 →	90 →	86 →	91 →	110 →
Qırğızıstan	Qlobal İnnovasiya İndeksi	109 →	103 →	95 →	94 →	90 →	94 →	98 →	94 →
	İnnovasiya resursları	94 →	92 →	86 →	85 →	78 →	88 →	81 →	85 →
	İnnovasiya nəticələri	118 →	109 →	104 →	101 →	111 →	107 →	119 →	108 →
Tacikistan	Qlobal İnnovasiya İndeksi	114 →	86 →	94 →	101 →	100 →	109 →	103 →	104 →
	İnnovasiya resursları	115 →	102 →	100 →	104 →	107 →	108 →	104 →	104 →
	İnnovasiya nəticələri	106 →	69 →	88 →	88 →	83 →	99 →	96 →	96 →

Mənbə. Qlobal İnnovasiya İndeksi hesablarının məlumatları əsasında müəlliflər tərəfindən hazırlanmışdır.

Tədqiqat zamanı aparılan təhlil göstərdi ki, Qİİ-nin hesablanmasında istifadə olunan indikatorların tərkibində hər il müəyyən dəyişikliklər aparılır və bu dəyişikliklər də öz növbəsində reyting göstəricilərinə təsir göstərən amillərdən biridir.

İnsan kapitalının formalaşmasında təhsil mühüm rol oynasa da, onun səmərəli istifadəsində institusional və biznes mühiti həlledici rol oynayır. Çünki sosial-iqtisadi həyatda yaradıcılıq potensialının reallaşdırılması üçün əlverişli mühitin olması ölkə iqtisadiyyatına birbaşa təsir göstərir. Qİİ-nin hesablanmasında istifadə olunan İnstitutlar qrupunun Biznes mühiti altbölməsində 2021-ci ildə Biznesə başlanmanın asanlıq - 9, Müflisləşmənin həlli asanlıq - 43 kimi iki indikator 2022-ci il hesabatında Biznesin aparılması siyasəti - 21 və Sahibkarlıq siyasəti və mədəniyyəti (məlumat yoxdur (m/y)) indikatorları ilə əvəzlənmişdir. Indikatorların qarşısındakı rəqəmlər ölkənin həmin indikator üzrə rəqəmini göstərir.

Məsələn, Bazarın inkişafı qrupu üzrə Azərbaycanın reytingi 2020 və 2021-ci il Qİİ hesabatlarında 36 olduğu halda, 2022-ci ildə bu göstərici 80 olmuşdur. 2022-ci il Qİİ hesabatına əsasən bu alt qrupun Kreditlər bölməsində 3 göstəricidən 2-si, İnvestisiyalar bölməsi üzrə 4 göstəricidən heç biri haqqında məlumatlar hesablamalara daxil edilməmişdir. 2022-ci il Qİİ hesabatında Bazarın inkişafı qrupu üzrə geriləmənin əsas səbəbi bu qrupun Kreditlər bölməsində Kreditlərin əldə olunma asanlıq - 1 indikatorunun İlkin və inkişaf mərhələsində olan bizneslər üçün maliyyə (Finance for startups and scaleups) (m/y) indikatoru ilə əvəzlənməsidir. Həmçinin ümumi mikromaliyyə kreditləri -13 mikromaliyyə institutlarından kreditlər (m/y) ilə əvəzlənmişdir. Bu qrupun investisiyalar bölməsində İnvestorların azlığını qorumaq asanlıq - 92 indikatoru alınmış vençur kapital, dəyər, ÜDM % (m/y) indikatoru ilə əvəzlənmişdir. Belə nəticəyə gəlmək olur ki, Azərbaycanın Qlobal İnnovasiya İndeksi üzrə göstəricilərinin yaxşılaşdırılması üçün hər iki tərəfdən ilk əvvəl dəqiq məlumatların vaxtında ötürülməsini təmin etməkdir.

2022-ci il üçün Qlobal İnnovasiya İndeksi hesabatına əsasən, innovasiya nəticələri altindeksinin "Bilik və texnoloji inkişaf" qrupunun indikatorlarının tərkibində keçən ilə nisbətən dəyişiklik olmamışdır. 2021-ci il hesabatında sözügedən qrupun "Biliyin yayılması" altqrup indikatorlarının tərkibində dəyişmə olmuşdu.

2022-ci il hesabatında Kreativ nəticələr qrupunun mövqeyi 105 olmuşdur. 2021-ci il Qİİ hesabatında Kreativ nəticələr qrupunun Qeyri-maddi aktivlər altqrupunun İKT və təşkilati modelin yaradılması - 35 indikatoru 2022-ci il hesabatında Qeyri-maddi aktivlərin intensivliyi, ilk 15, % (m/y) indikatoru ilə, Onlayn kreativlik altqrupunun Vikipediya redaktələri, / mn pop. 15-69; - 53 indikatoru GitHub öhdəliyi/mn pop. 15-69 -87 indkatoru ilə əvəzlənmişdir. Diqqətlə nəzər yetirdikdə aydın görünür ki, indikatorlarının tərkibində dəyişiklik edilən qruplar üzrə Azərbaycanın reytingi gözəçarpaq dərəcədə təsiretməmişdir.

Burada digər səbəblərini müəyyənləşdirmək üçün ölkənin innovasiya sisteminin vəziyyətini müəyyənləşdirən indikatorlar üzrə zəif və güclü tərəflərini nəzərdən keçirək.

2022-ci il üçün Qİİ hesabatında Azərbaycanın innovasiya sisteminin güclü tərəfləri kimi aşağıdakı göstəriciləri qeyd edilmişdir:

- **İnstitutlar:** Siyasi və əməliyyat sabitliyi - 53; Ştat ixtisarına görə işdən çıxarılan xərcləri - 51; Biznesin aparılması siyasəti - 21;
- **İnsan kapitalı və tədqiqat:** orta təhsildə şagird-müəllim nisbəti - 9; elmi və mühəndislik ixtisaslarının məzunları, % - 42; tədqiqatçılar (FTE- tam ştata ekvivalent/ mln.əhali) - 43;
- **Biznesin inkişafı:** Qadın məşğulluğu/ixtisas dərəcələri, % - 57; İnnovasiya əlaqələri - 56; Universitet-sənaye R&D əməkdaşlığı - 23, Klaster inkişafının dərinliyi və vəziyyəti - 25; Birbaşa xarici investisiyalardan xalis gəlirlər, % ÜDM - 61;

2022-ci il üçün Qİİ hesabatına əsasən Azərbaycanın innovasiya sisteminin zəif tərəfləri isə əsasən aşağıdakı indikatorlar üzrə olmuşdur:

- **İnsan kapitalı və tədqiqat:** Təhsilə çəkilən xərclər, % ÜDM – 114; Qlobal korporativ Tədqiqat və İşləmələr investitorlar, ilk 3, mln ABŞ dolları - 38; QS universitet sıralaması, ilk 3* - 72;
- **İnfrastruktur:** ümumi infrastruktur - 120; Ümumi kapitalın yığılımı, % ÜDM - 112;
- **Bazarın inkişafı:** Tətbiq olunan tarif dərəcəsi, orta çəkili, % - 96;
- **Biznesin inkişafı:** ETTKİ-nin (GERD) xaicdən maliyyələşmə, % ÜDM-97; Biliyin mənimsənilməsi – 116, Əqli mülkiyyət ödənişləri, ümumi ticarət % - 122;
- **Bilik və texnoloji inkişaf:** Biliyin təsiri – 106, o cümlədən, Proqram təminatı xərcləri, % ÜDM - 96; Biliyin yayılması - 120, o cümlədən, əqli mülkiyyətdən daxilolmalar, ümumi ticarətdə %-lə - 113, ixrac və istehsalın mürəkkəbliyi – 114, 6.3.3 Yüksək texnologiyalı ixrac, % ümumi ticarət - 106;

2022-ci il Qİİ hesabatına əsasən postsovet ölkələri arasında Baltıqyanı ölkələri istisna olmaqla ilk yerdə qərarlaşan Rusiyada innovasiya sisteminin güclü tərəfləri əsasən aşağıdakı göstəricilər üzrə olmuşdur:

- **İnsan kapitalı və tədqiqat - 27:** PISA şkalaları üzrə oxu, riyaziyyat və təbiət elmləri – 31, ali təhsil – 16, o cümlədən, ali təhsilə qəbul, % ümumi - 16, elm və mühəndislik ixtisası üzrə məzunlar, % - 14, üçüncü dərəcəli daxil olan mobillik, % - 50; Tədqiqat və inkişaf (R&D) - 29, o cümlədən, Tədqiqatçılar, FTE/mn pop. – 32, Tədqiqat və inkişafa ümumi xərclər, % ÜDM - 38, Qlobal korporativ Tədqiqat və İşləmələr investitorları, ilk 3, mln ABŞ dolları – 36, QS universitet reytingi, ilk 3* - 22;
- **İnfrastruktur:** İnformasiya və kommunikasiya texnologiyaları – 34, İKT-dən istifadə - 31; Elektrik enerjisi buraxılış, GWh/mln.əhali – 25;
- **Bazarın inkişafı:** Ticarət, diversifikasiya və bazarın miqyası - 5, Daxili bazar ölçüsü, mlrd. AQP \$ - 1;
- **Biznesin inkişafı:** elmtutumlu sahədə məşğullar, % - 20, qadın məşğulluğu q/elmi dərəcəli, % - 13; Biliyin mənimsənilməsi – 32, əqli mülkiyyətə görə ödənişlər, ümumi ticarətdə %-lə - 17, Tədqiqat istedadı, biznesdə % - 30;
- **Bilik və texnoloji inkişaf:** Biliyin yaradılması – 30, o cümlədən, Mənşəyinə görə patentlər/mlrd. \$ ÜDM (AQP ilə) - 17; Mənşəyinə görə faydalı modellər/mlrd. \$ ÜDM (AQP ilə) - 9; İstinadlar H-indeks - 25; əqli mülkiyyətdən daxilolmalar, ümumi ticarətdə %-lə - 37;
- **Kreativ nəticələr:** GitHub öhdəliyi/mln.əhali. 15–69, - 42.

2022-ci il üçün Qİİ hesabatına əsasən Rusiyada innovasiya sisteminin zəif tərəfləri isə əsasən aşağıdakı indikatorlar üzrə olmuşdur:

- **İnstitutlar:** tənzipləmə keyfiyyəti - 98, qanunun aliliyi - 108;
- **İnfrastruktur:** ekoloji dayanıqlılıq - 122; ÜDM / enerji istifadəsi vahidi - 122 və ekoloji idarəetmə sistemlərinin ISO 14001 tələblərinə uyğunluğu / mlrd. \$ ÜDM (AQP ilə) - 103;
- **Biznesin inkişafı:** rəsmi treyning təklif edən firmalar, % - 95, birbaşa xarici investisiyalar, xalis daxilolmalar, ÜDM % - 101;

**Cədvəl 2. 2015-2022 -ci illər üzrə Qİİ-nin indikator qrupları üzrə
Azərbaycan və postsovet ölkələri (Baltıqyanı ölkələri üstünə olmaqla) üzrə
ilk 3-lükdə olan ölkələrin mövqeyi**

Ölkələr	İndikator qrupu	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Rusiya	Qlobal innovasiya indeksi	48	43	45	46	46	47	45	47
	İnstutlar	80	73	73	74	74	71	67	89
	İnsan kapitalı və tədqiqat	26	23	23	22	23	30	29	27
	İnfrastruktur	65	60	62	63	62	60	63	62
	Bazarın inkişafı	94	63	60	56	61	55	61	48
	Biznesin inkişafı	44	37	33	33	35	42	44	44
	Bilik və texnoloji inkişaf	33	40	45	47	47	50	48	51
	Kreativ nəticələr	79	66	62	72	72	60	56	48
Moldova	Qlobal innovasiya indeksi	44	46	54	48	58	59	64	56
	İnstutlar	75	68	72	79	82	81	81	98
	İnsan kapitalı və tədqiqat	74	51	59	69	64	75	77	62
	İnfrastruktur	82	75	82	81	88	88	82	84
	Bazarın inkişafı	52	93	62	60	60	42	74	58
	Biznesin inkişafı	83	89	81	90	93	88	87	79
	Bilik və texnoloji inkişaf	26	31	52	39	44	51	54	49
	Kreativ nəticələr	38	34	39	37	49	51	53	43
Ukrayna	Qlobal innovasiya indeksi	64	56	50	43	47	45	49	57
	İnstutlar	98	101	101	107	96	93	91	97
	İnsan kapitalı və tədqiqat	36	40	41	43	51	39	44	49
	İnfrastruktur	112	99	90	89	97	94	94	82
	Bazarın inkişafı	89	75	81	89	90	99	88	102
	Biznesin inkişafı	78	73	51	46	47	54	53	48
	Bilik və texnoloji inkişaf	34	33	32	27	28	25	33	36
	Kreativ nəticələr	75	58	49	45	42	44	48	63

Azərbaycan	Qlobal innovasiya indeksi	93	85	82	82	84	82	80	93
	İnstutlar	81	76	74	71	59	59	58	46
	İnsan kapitalı və tədqiqat	100	93	108	100	106	89	89	87
	İnfrastruktur	78	73	50	66	70	85	88	90
	Bazarın inkişafı	47	27	23	26	31	36	36	80
	Biznesin inkişafı	136	123	110	96	103	96	92	77
	Bilik və texnoloji inkişaf	108	101	104	89	101	118	115	117
	Kreativ nəticələr	93	87	87	87	84	65	67	105

Mənbə. Qlobal İnnovasiya İndeksi hesabatlarının məlumatları əsasında müəlliflər tərəfindən hazırlanmışdır.

2022-ci il Qİİ hesabatına əsasən postsovet ölkələri arasında Baltıqyanı ölkələri istisna olmaqla 2-ci yerdə qərarlaşan Moldova Respublikasında innovasiya sisteminin güclü tərəfləri əsasən aşağıdakı göstəricilər üzrə olmuşdur:

- İnsan kapitalı və tədqiqat: Təhsilə çəkilən xərclər, % ÜDM - 13, dövlət maliyyələşdirilməsi/şagird, orta, % ÜDM/cap - 23;
- Bazarın inkişafı: Kreditlər - 33, o cümlədən mikromaliyyə institutlarından kreditlər, % ÜDM-5; Tətbiq edilmiş tarif dərəcəsi, orta çəkili, % -14;
- Bilik və texnoloji inkişaf: biliyin yaradılması - 33, o cümlədən Mənşəyinə görə faydalı modellər / mlrd. \$ ÜDM (AQP ilə) - 1, Əmək məhsuldarlığının artımı, % -19; İKT xidmətləri ixracı, % məcmu ticarətdə - 13;
- Kreativ nəticələr: mənşəyinə görə ticarət markaları / mlrd. \$ ÜDM (AQP ilə) - 8; mənşəyinə görə sənaye dizaynları/ mlrd. \$ ÜDM (AQP ilə) - 13; Mobil tətbiqlərin yaradılması / mlrd. \$ ÜDM (AQP ilə) - 22;

2022-ci il Qİİ hesabatına əsasən Moldova Respublikasında innovasiya sisteminin zəif tərəfləri isə əsasən aşağıdakı indikatorlar üzrə olmuşdur:

- İnsan kapitalı və tədqiqat: Qlobal korporativ Tədqiqat və İşləmələr investolar, ilk 3, mln. US\$) - 38, QS universitet reytingi, ilk 3* - 72;
- İnfrastruktur: Loqistik performans - 106;
- Biznesin inkişafı: innovasiya əlaqələri - 116, Universitet-sənaye R&D əməkdaşlığı - 101, Klaster inkişafının vəziyyəti və dərinliyi - 114;
- Kreativ nəticələr: global marka dəyəri, ilk 5.000, % ÜDM - 77,

2022-ci il Qİİ hesabatına əsasən postsovet ölkələri arasında pribaltika ölkələri istisna olmaqla 3-cü yerdə Ukrayna qərarlaşmışdır. Məlumdur ki, Ukraynada baş verən siyasi hadisələr bu sahəyə də öz mənfi təsirini göstərəcəkdir. 2022-ci il hesabatına əsasən Ukraynanın innovasiya sisteminin güclü tərəfləri əsasən aşağıdakı göstəricilər üzrə olmuşdur:

- İnsan kapitalı və tədqiqat - 49: təhsil - 26, o cümlədən, Təhsil xərcləri, % ÜDM - 27, dövlət maliyyələşdirilməsi/şagird, orta, % ÜDM/kap - 12, PISA şkalaları üzrə oxu, riyaziyyat və təbiət elmləri - 40, orta təhsildə şagird-müəllim nisbəti - 11; ali təhsil - 40, o cümlədən, ali təhsil üzrə qəbul, % ümumi - 19, QS universitet reytingi, ilk 3* - 48;
- İnfrastruktur: informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından istifadə - 63, İKT-yə çıxış - 66, İKT-dən istifadə - 62, E-iştirak - 46, elektrik enerjisi çıxışı, GWh/mln. əhali. - 60, ətraf mühit performansı - 43;
- Bazarın inkişafı: ticarət, diversifikasiya və bazar miqyası - 37, tətbiq edilmiş tarif dərəcəsi, orta çəki, % - 52;
- Biznesin inkişafı: elmi işçilər - 42, elmtutumlu sahədə məşğullar, % - 38; qadın məşğulluğu q/elmi dərəcəli, % - 2, ETTKİ-nin (GERD) xaicdən maliyyələşmə, % ÜDM - 36, Patent

ailələri/mlrd \$ ÜDM (AQP ilə) – 46, əqli mülkiyyət üzrə ödənişlər, ümumi ticarət % - 47;

■ Bilik və texnoloji tərəqqi: Biliyin yaradılması – 29, o cümlədən Mənşəyinə görə PCT patentlər/mlrd. \$ ÜDM (AQP ilə) - 49, mənşəyinə görə faydalı modellər/mlrd. \$ ÜDM (AQP ilə) - 1; Biliyin təsiri - 48, o cümlədən, Proqram təminatı xərcləri, % ÜDM – 9: Biliyin yayılması - 42, əqli mülkiyyətdən daxilolmalar, ümumi ticarətdə %-lə - 39, ixrac və istehsalın mürəkkəbliyi – 47, İKT xidmətlərinin ixracı, məcmu ticarətdə %-lə - 7;

■ Kreativ nəticələr: Mənşəyə görə ticarət markaları/mlrd. \$ ÜDM (AQP ilə) - 26, mənşəyinə görə sənaye dizaynları/ mlrd. \$ ÜDM (AQP ilə) – 19, onlayn yaradıcılıq – 42, o cümlədən ümumi yüksək səviyyəli domenlər (TLDs)/th 15–69 yaş əhali – 55, ölkə kodu TLDs/th 15–69 yaş əhali - 55, GitHub öhdəliyi/mln.əhali. 15–69, - 37, mobil tətbiqlərin yaradılması/ mlrd. \$ ÜDM (AQP ilə) - 13.

2022-ci il Qlobal İnnovasiya İndeksi hesabatına əsasən Ukraynada innovasiya sisteminin zəif tərəfləri isə əsasən aşağıdakı indikatorlar üzrə olmuşdur:

■ İnstitutlar: Siyasi və əməliyyat sabitliyi – 121;

■ İnsan kapitalı və tədqiqat: Qlobal korporativ R&D investorları, ilk 3, mln ABŞ dolları - 38;

■ İnfrastruktur: ümumi kapitalın formalaşması, % ÜDM – 125, ÜDM/enerji istifadəsi vahidi - 116;

■ Bazarın inkişafı: kredit – 124; Investisiyalar – 107, o cümlədən, vençur kapital alıcıları, sövdələşmələr/mlrd AQP\$ ÜDM - 99;

NƏTİCƏ

Məqalədə aparılan təhlil göstərdi ki, Qİİ-nin hesablanmasında istifadə olunan indikatorların tərkibində hər il müəyyən dəyişikliklər baş verir və bu da öz növbəsində reyting göstəricilərinə təsir göstərən amillərdən biridir. Belə nəticəyə gəlmək olur ki, Azərbaycanın Qlobal İnnovasiya İndeksi üzrə göstəricilərinin yaxşılaşdırılması üçün əsas amil hər iki tərəfdən ilk əvvəl dəqiq məlumatların vaxtında ötürülməsinin təmin olunmasıdır.

Azərbaycan və digər postsovet ölkələrinin güclü və zəif tərəflərinin araşdırılmasından aydın olur ki, bu ölkələr fərqli indikatorlar üzrə üstün reytingə malikdirlər. Həmin indikatorlar üzrə üstünlük təcrübəsinin daha dərinəndən araşdırılması və tətbiq edilməsi perspektivdə ölkəmizin Qİİ reytinginin yaxşılaşdırılmasına müsbət təsir göstərə bilər.

Araşdırmalar göstərir ki, perspektivdə Azərbaycanın Qİİ-də mövqeyini yaxşılaşdırmaq üçün kifayət qədər potensial vardır. Son illərdə innovasiya sahəsində yaradılan infrastruktur və investisiya mühiti bunu deməyə əsas verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi, Bakı, 2016;
2. Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası, Bakı, 2022;
3. Qlobal İnnovasiya İndeksi 2022-ci il hesabatı.
<https://www.globalinnovationindex.org/gii-2022-report#>
4. Qlobal İnnovasiya İndeksi 2021-ci il hesabatı
<https://www.globalinnovationindex.org/gii-2021-report#>
5. Qlobal İnnovasiya İndeksi 2020-ci il Hesabatı.
https://www.globalinnovationindex.org/userfiles/file/reportpdf/GII_2020_Full_body_R_58.pdf
6. <https://www.globalinnovationindex.org/analysis-economy>

POSITION OF AZERBAIJAN IN THE GLOBAL INNOVATION INDEX: ANALYSIS OF STRENGTHS AND WEAKNESSES

Matanat Rasulova,
Khadija Huseynli

SUMMARY

In the article, the rating indicators of Azerbaijan and post-Soviet countries for the last years on the indicators used in the calculation of the Global Innovation Index were examined, and the strengths and weaknesses of the innovation system of these countries were determined. The analysis carried out in the article showed that there are certain changes in the composition of the indicators used in the calculation of the GII every year, and this, in turn, is one of the factors affecting the rating indicators.

It can be concluded that the main factor for improving Azerbaijan's indicators on the Global Innovation Index is the provision of timely transmission of accurate information from both sides. In general, a broad Action Plan should be prepared and implemented in order to improve Azerbaijan's position in the GII. For this purpose, rating indicators for 81 indicators should be analyzed, problems and ways to solve them should be determined for the lowest ranked indicators.

Keywords: *innovation, innovation system, human capital, indicator, ranking, strengths and weaknesses*

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 01.12.2022

Təkrar işlənməyə göndərilib: 28.12.2022

Çapa qəbul olunub: 01.02.2023

**“İQTİSADI İSLAHATLAR”
elmi-analitik jurnal**

**INFLUENCE OF
THE BAKU-TBILISI-KARS
RAILWAY CORRIDOR TO
THE DEVELOPMENT OF THE
SOUTH CAUCASIAN
REGION**

№ 4 (5)-2022

Matanat MUSAYEVA,
Center for Analysis of
Economic Reforms and Communication,
PhD, Associate professor

Polad ORUJOV,
Baku State University, Geography faculty,
Department of Economic and social
geography, PhD student, lecturer

Ahmet BAHADIR BAYSAL
Khazar University, Economics and
Management Faculty, PhD

Influence of the Baku-Tbilisi-Kars railway corridor to the development of the South Caucasian region

Matanat MUSAYEVA,
Center for Analysis of Economic Reforms and Communication,
PhD, Associate professor

Polad ORUJOV,
Baku State University, Geography faculty,
Department of Economic and social geography, PhD student, lecturer

Ahmet BAHADIR BAYSAL,
Khazar University, Economics and Management Faculty, PhD

SUMMARY

The article examines the current condition of Georgia's transport infrastructure, the impact of the Baku-Tbilisi-Kars railway on the economic and political situation in Georgia, as well as the impact on the economic relations between Azerbaijan and Georgia. It was found that the Baku-Tbilisi-Kars railway will strengthen Georgia's geopolitical position in the region and turn this country into one of the main transport hubs in Europe, further increasing its transit potential. The Baku-Tbilisi-Ceyhan and Baku-Tbilisi-Erzurum pipelines pass through these countries, and with the launch of the TANAP project, Georgia's transit importance will increase. As well as, it was found that the BTK road will help Georgia cope with the situation in Javakheti, where ethnic Armenians live and where there are a number of economic problems. Moreover, oil and gas pipelines through Georgia, seaports on the Black Sea coast, a well-developed rail system and airports will play an increasingly important role in connecting East and West.

Keywords: *Georgia, transport, Baku-Tbilisi-Kars, integration, Azerbaijan*

INTRODUCTION

The end of the 20th century and the beginning of the 21st century is characterized by fundamental changes in international relations. One of the areas directly affected by these changes is the South Caucasus sub-region. The countries of the region that gained independence after the collapse of the Soviet Union did not hesitate to choose the path of European integration in defining their political and economic orientation. However, unresolved conflicts in the region, serious security threats and the Russian factor had some influence on the process of European integration, and this is still observed today.

The South Caucasus region is attractive for Europe not only for its geopolitical, but also for its important geo-economic importance. As we know, the region with its rich hydrocarbon resources has always been the focus of attention of the world's energy centers. The countries of the region were also interested in building up and expanding energy cooperation. Thus, it became clear that the economic development of the region as a whole depends on the hydrocarbon resources of the Caspian basin.

It is estimated that the oil and gas potential of the Caspian Sea is between 50 and 200 billion barrels of oil and condensate. After the collapse of the USSR, the significance of the South Caucasus region in the world economic system became clearer. It is clear that the South Caucasus region with its high energy potential is not only a passive consumer, but also makes a significant contribution to the world economy.

Since the geo-economic role of the region is largely determined by its energy potential, the economic projects being implemented here cover, respectively, the energy sector. First of all, a stable and safe supply of energy resources from the Caspian basin to the European market is the

goal of current economic projects. At the present stage, Europe considers the implementation of these projects as a key condition for ensuring its energy security. Located almost in the center of Eurasia, the South Caucasus region offers unique transport and communication opportunities to deliver energy to Europe.

Transport communications in the region play a unifying role in the North-South and West-East directions. Europe also clearly understands that having control over the South Caucasus, unique transport and communication opportunities can be achieved. Expansion of cooperation with the countries of the region in the field of energy, transport and communications plays an additional stimulating role in the process of their integration into European structures. In this regard, it should be noted that economic cooperation makes political dialogues more effective.

GEORGIAN RAILWAY INFRASTRUCTURE

Georgia is a small mountainous country located in the western part of the South Caucasus. Its favorable geographical location and natural resources attract the attention of foreign states and traders. It is one of the most important countries on the Silk Road route from the 2nd century to the present.

Over the past decade, the Georgian economy has grown steadily with an average annual rate of 4.5 percent. And this despite numerous shocks, including the global financial crisis of 2007-2008, the conflict with the Russian Federation in 2008 and the fall in commodity prices since 2014, which affected key trading partners (Worldbank.org 2023).

In 2022 and 2023, economic growth in Georgia decreased from 7% to 6%. GDP per capita was 4931.82 US dollars in 2021., unemployment was 3.9% in 2021 (Img.org, 2021).

After the collapse of the Soviet Union, the South Caucasus became a region of conflict and competition on the international political agenda. Political divisions between the two countries prevented regional prosperity through economic cooperation. In this unstable context, the political, social, economic and commercial ties between Azerbaijan, Georgia and Turkey led to the creation of an exemplary mechanism for economic and political cooperation (Celikpala M. and Veliyev J. 2015).

Turkey and Azerbaijan began to play a key role in the economic development of Georgia. In the 1990s, the economic and social situation in the country began to deteriorate sharply (Gadzhiev. K.S. 2003).

The development and strengthening of energy cooperation between Azerbaijan, Georgia and Turkey (AGT) during the 1990s and 2000s marked the beginning of trilateral cooperation, which has since grown into a strategic partnership in various fields between the three countries (Garibov A. 2018).

In the years after independence, ethnic conflicts in the country and civil war further exacerbated the difficult economic situation. Georgia began to emerge from this difficult economic and political situation and began to gain momentum thanks to significant energy and transport projects in the region. Thanks to these projects, Georgia currently has close economic ties with Azerbaijan and Turkey (Vardomsky L.B., Pylin A.G., Sokolova T.V. 2014).

18% of the country is controlled by separatist regimes illegally. This, in turn, impedes the development of the country's economy. Georgia's nominal Gross Domestic Product (GDP) (\$ billion 18.7) is about 44 times lower than in Turkey (\$ billion 720.0) and 2.8 times lower than in Azerbaijan (45.5 US dollars) (Doing business in Georgia 2021). However, according to the World Bank's research, Georgia is in the 8th place in the world in terms of comfortable business regulation (Doingbusiness.org 2021).

In Georgia, all types of transport modes are operating, except of river transportation. These types of transport have begun to develop after the country's independence since 1990. With the support of Azerbaijan and Turkey, the transport infrastructure in Georgia has been upgraded and these works is being continued (Georgia transport sector assessment, strategy, and road map 2014).

At the present, there are more than 1.2 million vehicles in Georgia. In the first years of its independence, this figure was about 500,000. The country's access to the world ocean has affected the import of a large number of vehicles from overseas countries (Statistical Yearbook of Georgia 2023)(table 1).

Table 1. Number of vehicles in Georgia, thousand units

Years	Number of common vehicles	Of these			
		Lorries	Bus and minibuses	Special vehicles	Passenger cars
2012	831.6	78.5	51.2	29.2	627.7
2013	906.7	83.9	51.9	32.2	738.7
2014	999.1	90	52.7	35.3	821.7
2015	1081.4	96.2	53	37.5	894.7
2016	1161.2	99.5	53.4	40.7	973.6
2017	1228.1	99.8	53.5	44.2	1030.6
2018	1289	101.3	53.9	48.2	1085.6
2019	1339.3	102	54.2	52.4	1130.8
2020	1404.4	104.4	54.5	55.4	1190.1
2021	1490.2	108.7	55.6	60	1265.9

Source: Geostat.ge (2023)

In 2021 the total number of vehicles in the country exceeds 1.5 million. Of these, 1 million are passenger cars. More than 40,000 are agricultural machinery (Geostat.ge 2023).

In recent years, Azerbaijani citizens have begun to show great interest in transport vehicles from Georgia. The main reason for this is the low customs duties for these cars brought to Georgia and the lower cost of shipping by sea (Central Asia and the South Caucasus: integration processes in the heart of Eurasia 2010).

Transport infrastructure in Georgia has been modernized after independence, new railway lines, magistral roads have been built. The transit geographical position of Georgia will lead to cross of transit transport corridors in its territory, which will in turn reach to the country's road industry to world standards. Thus, Georgian roads and railways are updated, the length of the roads is increased and reached to world standards (Jean-Paul Rodrigue J.P. 2007)(table 2).

Table 2. Total length of roads and railways in Georgia, km

Years	Railways	Subway lines	Roads
2012	1418	27	18945
2013	1578	27	19380
2014	1576	27	19429
2015	1576	27	20553
2016	1576	27	20727
2017	1576	29	20741
2018	1576	29	20742
2019	1576	29	20964
2020	1576	29	21110
2021	1546	29	40044

Source: Geostat.ge (2023)

Approximately 60% of the goods being transported in Georgia are transit cargo. The main share of freight traffic is going to road transport (about 60%), as well as railway transport (about 90%) is leading in freight turnover. The reason for the high turnover rates with railway transport is due to the high volume of transit traffic in the Baku-Tbilisi-Kars and Baku-Batumi lines (Geostat.ge)(table 3).

Table 3. Total freight transportation in Georgia, thousand tonnes

Transport modes	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Railway	1414.7	11881.7	10672.5	9991.5	10 860 .6	10 909.3	12 130.8
Road	30082	30412.9	30747.4	31086	31 427.5	31 773.2	32 122.7
Water	-	-	-	-	-	-	-
Air	22.4	24.3	87.5	149.1	145.4	234.4	434
Total	44247.1	42318.9	41507.4	41226	42433.5	42916.9	44687.5

Source: Geostat.ge (2023)

In 2021, 350.3 million passengers were transported by all types of transport, which is 25.1 million less than in 2020. Of these, 271 million were carried by road transport, 0.1 million by air transport, and 78.4 million were transported by railway transport (Geostat.ge 2023)(table 4).

Table 4. Total passenger transportation by types of transport in Georgia, million passengers

Transport mode	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Railway	101.7	105.3	107.9	116.5	125.7	137.7	69.8	78.4
Road	353.7	363.2	373	383.1	393.4	404	304.5	271
Water	-	-	-	-	-	-	-	-
Air	0.2	0.3	0.3	0.4	0.6	0.7	0.1	0.1
Total	455.6	468.8	481.2	500	522.5	545.4	375.4	350.3

Source: Geostat.ge (2023)

Car transport is leading in transport modes by passenger transportation in the country. The mountainous relief of the country required more use of this type of transport. The total length of Georgian highways is about 20,741 km. 19123 km of these roads are solid-coated roads. Of these roads, 1474 km are international highways and 18,997 km are second-rate roads and roads of local importance (Geostat.ge 2023)(Fig.1).

Figure 1. Georgia's transport infrastructure map

Source: Economy.ge (2023)

The first railway line in Georgia was a road between Poti and Tbilisi and was built in 1872. Tbilisi-Baku and Batumi-Tbilisi lines operate since 1883. Following the opening of the Tbilisi-Baku railway has been formed the main direction in the transportation of cargo by Georgian railways. This is the transportation of oil and oil products from the Absheron peninsula to the Black Sea ports, and this trend continues to this day (Kuchukyildiz C. 2012).

Georgian Railway system is a crucial transport artery linking Caspian Sea and Black Sea. The total length of Georgian railways is 1992 km. The length of the main roads is 1576 km. There are 1298 railway bridges, 32 tunnels, 22 passenger stations and 114 filling stations in country. In Georgia, 100% of railways have been electrified (Railway.ge 2021).

The larger part of the railway's cargo is transit cargo, primarily oil and oil products transporting from Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan to the Batumi Port and Kulevi Terminal (Yukleyen A. and Walsh J. 2015).

Kulevi Oil Terminal and port is one of the first and the most important investments of SOCAR in Georgia. Kulevi Oil Terminal designated for the transshipment of oil and oil products – discharge from railway tank cars and vessels, storage in the reservoirs and loading to vessels. From 2008, SOCAR provides a high level of service, and operates in compliance with international market requirements by following all rules and regulations (Socar.az 2021).

In 2021, the volume of cargo transportation by rail amounted to 12.1 mln. t. It is 1.2 million tons more than the corresponding figure for 2020. The volume of container transportation increased by 3% in 2021 to 18,000 TEU (Intracen.org 2021).

BAKU-TBILISI-KARS RAILWAY CORRIDOR

The Baku-Tbilisi-Kars railway is the joint for transportation between Europe and Asia. The project envisages the construction of numerous stations, bridges, a 4350-meter tunnel on the Turkish-Georgian border. It should be noted that the construction of a new railway line on the Kars-Akhalkalaki section as well as the rehabilitation and reconstruction of the Akhalkalaki-Marabda section will be carried out in accordance with the standards of the International Railway Union (Uic.org 2021).

The total length of the Baku-Tbilisi-Kars railway line is 825.0 km; 503 km in Azerbaijan, 244.5 km in Georgia and 77.5 km in Turkey. It is expected that the maximum speed will be 120 km / h after commissioning of the entire line. It will be possible to get from Baku to Kars in just one day and two days to Istanbul. After commissioning of the Baku-Tbilisi-Kars railway, this line is supposed to carry 1 million passengers and 6.5 million tons of cargo per year, as well as 3 million passengers and 17 million tons of cargo in 2034 (Hajizade E. 2015) (table 5).

Table 5. Technical indicators of the Baku-Tbilisi-Kars railway

N	Indicators	Parameters
1	Date of signing the contract and loan agreement	07.02.2007
2	Date of commissioning of the Baku-Tbilisi-Kars	2019
3	The length of the Baku-Tbilisi-Kars route	825,0 km
4	Azerbaijan	503 km
5	Georgia	244,5 km
6	Turkey	77,5 km
7	Max speed	120 km/s
8	Track gauge, Azerbaijan-Georgia / Turkey	1520 mm /1435 mm
9	Number of bridges	16
10	Forecast freight	More than 10 mln. t.
11	In the 3rd year of operation	3-5 mln. t.
12	In the 5th year of operation	6-8 mln. t.
13	In the 8th year of operation	More than 10 mln. t.

Source: Addy.gov.az (2023)

In the future, attracting European and Asian rail freight to this railway will increase the volume of container and intermodal transportation (carriage of goods by several modes of transport) in both directions. Thus, the Baku-Tbilisi-Kars railway will serve to increase the transit potential of the countries of the region, speed up the integration process in Europe, further develop cooperation within the European Neighborhood Policy and expand our country's foreign economic relation (TRACECA Transport and Trade Atlas 2009)(Fig. 2).

Figure 2. Baku-Tbilisi-Kars railway and its ramification Influence of BTK on Georgia

Source: Author

Georgia plays the main transit country for the export of hydrocarbon resources produced in the closed Caspian Basin. The Baku-Tbilisi-Ceyhan, Baku-Tbilisi-Erzurum pipelines pass through this country and the transit importance of the country increases with the launch of the TANAP project (Gasimov E.E. 2007).

Baku-Tbilisi-Kars railway corridor is the second major instrument affecting the Georgian economy after the Baku-Tbilisi-Ceyhan export pipeline. This road is of great importance for Georgia, Azerbaijan and Turkey, as well as for other countries involved in the TRACECA project. The BTK railway will promote the transit potential of Georgia, the acceleration of the European integration process, the further development of cooperation within the European Neighborhood Policy, and the expansion of foreign economic relations (Modebadze V. 2014).

The Eurasian transcontinental transport corridor will be of great importance in reducing the tension in the region, especially in the ethnic-political situation in Georgia. Point is that, BTK passes through Kvemo-Kartli and Samtskhe-Javakheti regions of Georgia. 45% of Azerbaijanis and 55% Armenians live in these areas respectively. The presence of such a transport corridor will lead to the improvement of the social well-being of the population living there, which will reduce the unemployment problem and will eliminate the political tensions in these areas (Bakhturidze Z. 2018).

At present, the BTK line for Georgia is an important way of reaching Europe. In 2008, when the so-called regime in Abkhazia proclaimed its independence, Georgia's access to Europe via railway transport mode was blocked (Bittner A.V. and Ibrahimli M. 2018). In addition, closing of the Tbilisi-Gyumri-Kars railway has deteriorated the situation for Georgia. This situation will be

solved through BTK and Georgia will be able to connect Europe via railways transport (Samuel L. 2008).

Through this path, the Georgian tourism industry will benefit greatly. In the future, the organization of tourist tracks with this railway route will have a positive impact on the tourism potential of country and will attract a lot of tourists.

Corridor 2 provides four routes between the PRC and the Mediterranean via the Caucasus. Subcorridor 201 via Aktogay, Mointy, and Zhezkazghan is the same as the northerly route through Kazakhstan using Subcorridors 101 and 103 (para. 25) but west of Shalkar it continues to follow the TITR via Beyneu, Aktau port, Baku, and Tbilisi. Subcorridor 202 is similar except, that between Turpan (PRC) and Beyneu it follows a southerly alignment via Kashgar, Torugart (Kyrgyz Republic), Savai, Tashkent, Navoi, and Nukus (all Uzbekistan). The section between Kashgar and Savai is a missing link. Subcorridor 203 is similar to Subcorridor 202 except that between Navoi and Baku (Azerbaijan), it connects with Turkmenistan's east-west corridor to Turkmenbashi port where it crosses the Caspian Sea to Baku. (Railway Sector Assessment for Georgia, march 2 2021) (Fig. 3).

Figure 3. Sections of CAREC Corridor 2 Relevant for Georgia

Source: CAREC Secretariat

Subcorridor 204 follows a more southerly route west of Kashgar and passes through Tehran (Iran) avoiding the need for transfer to Caspian Sea shipping. However, none of the sections of Subcorridor 204 within the Kyrgyz Republic, Tajikistan, and Afghanistan have been built, and costs of construction would be very high due to mountainous terrain.

Azerbaijan, the most interesting participant of the project, allocates the most financial resources to the construction and restoration of the railway in this project. It strengthens the integration of the Caucasus countries by diversifying the export and transportation of gas, oil and oil products.

The BTK project is of both political and economic importance for Azerbaijan.

CONCLUSION

Thus, with the help Baku-Tbilisi-Kars transit corridor following strategic targets will be goaled in Georgia:

I. To improve the transport infrastructure of Georgia

The BTK railway corridor will lead to the rapid development of the country's transport infrastructure as a whole;

This will stimulate the realisation of new infrastructure projects for various types of transport. For example, the construction of the port of Anaklia, the reconstruction of roads, the construction of the Kulevi oil terminal and others.

II. To bring significant economic and social development

1. Will expand of trade relations with Azerbaijan, Turkey, other countries of Europe and Asia through BTK, create conditions for accelerate import-export operations with Turkey and Azerbaijan;

2. The creation of new jobs in the areas where the BTK railway will pass, improving the social security of the population in these places.

3. By connecting the Baku-Tbilisi-Kars railway corridor to the tourist trains operating in this region, it is possible to increase the number of tourists visiting Georgia and develop the country's tourism potential.

III. Further strengthening of the favorable transport and geographical position of Georgia

1. The launch of the Baku-Tbilisi-Kars railway corridor will affect the transit of more cargo through the country;

2. The role of the BTK railway as an important connecting bridge between Asia and Europe will also strengthen Georgia's geopolitical position;

3. The BTK railway will also have a significant impact on increasing the country's export capacity, which will lead to an increase in transit revenues in the country and expand its opportunities to become an important center of international transit and logistics operations;

4. The increase in transit traffic through Georgia will lead to an increase in foreign investment in the country and an increase in the number of transnational companies.

IV. Increasing Georgia's reputation in the geopolitical arena

1. Resolving the difficult political and social situation in the country will have a positive impact on filling gaps in trade relations arising from the Abkhazia and South Ossetia conflicts;

2. Opportunities for obtaining political allies are expanding due to the development of the volume of foreign investments in various sectors of the economy;

3. To develop the high transit potential of the South Caucasus and the ability to make its rich energy resources more attractive for European structures.

V. CAREC Corridor 2 (Mangystau Oblast Section) Investment Program - Tranche 2

ADB is helping Kazakhstan upgrade roads in Mangystau province and boost transit trade along a key Central Asia transport corridor.

The second project of the investment program will reconstruct an 86.7-kilometer road section between the cities of Shetpe and Zhetybay, and an 83-km section between Zhetybay and the provincial capital, Aktau.

REFERENCES

1. Bakhturidze Z. (2018). Integration Capabilities of the South Caucasus Region. Greater Eurasia: Development, Security, Cooperation. Yearbook. Issue 1. Part 1. Moscow, pp. 186-188.
2. Bittner A.V. and Ibrahimli M. (2018). Baku-Tbilisi-Kars: Regional Implications and Perspectives. Center for Economic and Social Development (CESD), Baku, p. 27.
3. Brzeziński Z. (1998). The Grand Chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives. New York. p. 240.
4. Celikpala M. and Veliyev J. (2015). Azerbaijan-Georgia-Turkey's success story for Regional Cooperation. Center for International and European Studies (CIES). Istanbul, p. 25.
5. Central Asia and the South Caucasus: integration processes in the heart of Eurasia. RIA Novosti branch in Azerbaijan. (2010). Baku, p. 102.
6. Doing business in Georgia. Commercial guide for investors. (2018). Tbilisi, p. 62.
7. Garibov A. (2018). Azerbaijan, Georgia, Turkey: Advancing The Military Dimension Of The Trilateral Partnership. The EU, Central Asia and the Caucasus in the International System (EUCACIS) Online Paper. No. 3, Berlin, p. 9.
8. Gadzhiev. K.S. (2003). Geopolitics of the Caucasus. Moscow, p. 464.
9. Gasimov E.E. (2007). Transport factor in the economic development of the region. Globalization Process Conference Materials on Caucasus and Central Asia, Baku, pp. 496-502.
10. Georgia transport sector assessment, strategy, and road map. Asian Development Bank. (2014) Mandaluyong City, Philippines, p. 38.
11. Hajizade E. (2015). The Role of the Baku-Tbilisi-Kars Railway Project in Improving Regional Transport Infrastructure. Azerbaijan Tax Magazine, 2014, 3 (117), pp. 123-160.
12. Jean-Paul Rodrigue J.P. (2007). Transportation and Globalization. In R. Robertson and J.A. Scholte (eds) Encyclopedia of Globalization, London: Routledge. pp. 1-8.
13. Kuchukyildiz C. (2012). Baku-Tbilisi-Kars Uninterrupted Railway Line Project on Modern Silk Road. Turan Strategic Research Center Journal, Volume: 4, Number 16, pp. 59-64.
14. Modebadze V. (2014). Georgian – Turkish Relations since the Breakdown of Soviet Union. Çankırı Karatekin University. Journal of The Faculty of Economics and Administrative Sciences, Volume 4, Issue 1, pp. 359-36.
15. Samuel L. (2008). The Baku-Tbilisi-Kars Railroad And Its Geopolitical Implications For The South Caucasus. Caucasian Review Of International Affairs. Vol. 2 (4), pp. 212-224.
16. Statistical Yearbook of Georgia. National Statistics Office of Georgia. (2018). Tbilisi, p. 280.
17. TRACECA Transport and Trade Atlas. NEA Transport research and training. (2009). Zoetermeer, The Netherlands, p. 78.
18. Vardomsky L.B., Pylin A.G., Sokolova T.V. (2014). Countries of the South Caucasus: features of development and regional interaction. Institute of Economics, Moscow, p. 72.
19. Yukleyen A. and Walsh J. (2015). Georgia Crossroads of the Caucasus. Caspian Strategy Institute. Istanbul, p. 28.
20. The official web site of the "Azerbaijan Railways"
<http://addy.gov.az/> [Accessed 04 Sep. 2021].
21. World Bank Business Regulatory Performance Indicators
<http://www.doingbusiness.org/> [Accessed 04 Sep. 2021].

22. The official web site of Georgian Ministry of Economy and Sustainable Development
<http://www.economy.ge/?page=publications> [Accessed 11 Sep. 2021].
23. The official web site of National Statistics Office of Georgia
<https://www.geostat.ge/en/> [Accessed 09 Sep. 2021].
24. The official web site of the International Monetary Fund
<https://www.imf.org/en/Countries/Infographics/georgia-infographic/> [Accessed 16 Oct. 2021].
25. The official web site of the International Trade Center
<http://www.intracen.org/> [Accessed 14 Sep. 2021].
26. The official web site of the Georgian Railway Administration
<http://www.railway.ge/en/statistics/> [Accessed 09 Sep. 2021].p. 30.
27. Railway Sector Assessment for Georgia, (March 2021, p.30).
28. The official web site of SOCAR (The State Oil Company of the Azerbaijan Republic)
<http://www.socar.az/socar/en/activities/transportation/kulevi-terminal> [Accessed 15 Oct. 2021].
29. The official web site of TRACECA
<http://www.traceca-org.org/en/countries/georgia/general-overview-of-the-transport-sector/> [Accessed 14 Oct. 2021].
30. The official web site of International Union of Railways
<https://www.uic.org/> [Accessed 10 Sep. 2021].
31. The official web site of World Bank Group
<https://www.worldbank.org/en/country/georgia/overview> [Accessed 09 Oct. 2021].

BAKİ-TBİLİSİ-QARS DƏMİR YOLU DƏHLİZİNİN CƏNUBİ QAFQAZ REGIONUNUN İNKİŞAFINA TƏSİRİ

Mətanət MUSAYEVA,
Polad ORUCOV,
Ahmet BAHADIR BAYSAL

XÜLASƏ

Məqalədə Gürcüstanın nəqliyyat infrastrukturunun hazırkı vəziyyəti, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun Gürcüstanın iqtisadi və siyasi vəziyyətinə təsiri, eləcə də Azərbaycan və Gürcüstan arasında iqtisadi münasibətlərə təsiri araşdırılır. Təyin edilib ki, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu Gürcüstanın regionda geosiyasi mövqeyini gücləndirəcək və bu ölkəni Avropanın əsas nəqliyyat qovşaqlarından birinə çevirəcək, onun tranzit potensialını daha da artıracaq. Bakı-Tbilisi-Ceyhan və Bakı-Tbilisi-Ərzurum boru kəmərləri bu ölkələrdən keçir və TANAP layihəsinin işə düşməsi ilə Gürcüstanın tranzit əhəmiyyəti artıracaq. Həmçinin müəyyən edilib ki, BTQ yolu Gürcüstana etnik ermənilərin yaşadığı və bir sıra iqtisadi problemlərin mövcud olduğu Cavaxetiyadakı vəziyyətin stabilləşdirilməsinə kömək edəcək. Bundan başqa, Gürcüstandan keçən neft və qaz kəmərləri, Qara dəniz sahilindəki dəniz limanları, yaxşı inkişaf etmiş dəmir yolu sistemi və hava limanları Şərqlə Qərbi birləşdirilməsində mühüm rol oynayacaq.

Açar sözlər: *Gürcüstan, nəqliyyat, Bakı-Tbilisi-Qars, inteqrasiya, Azərbaycan*

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 14.12.2022

Təkrar işlənməyə göndərilib: 28.12.2022

Çapa qəbul olunub: 01.02.2023

“İQTİSADI İSLAHATLAR” elmi-analitik jurnal

YAŞIL İQTİSADIYYAT SAHƏSİNDƏ TƏDBİRLƏR VƏ İNKİŞAF SİYASƏTİNİN SİSTEMLİ TƏTBİQİ

№ 4 (5)-2022

Fərid ABBASZADƏ,
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
İqtisadiyyat İnstitutunun doktorantı

Ayhan SATICI,
İqtisadi İslahatların Təhlili və
Kommunikasiya Mərkəzinin strateji təhlil və
planlaşdırma meneceri, doktorant

Yaşıl İqtisadiyyat sahəsində tədbirlər və inkişaf siyasətinin sistemli tətbiqi

Fərid ABBASZADƏ,
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
İqtisadiyyat İnstitutunun doktorantı

Ayhan SATICI,
İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya
Mərkəzinin strateji təhlil və planlaşdırma meneceri, doktorant

XÜLASƏ

Davamlı tərəqqi və onun tamamlayıcı konsepsiyası sayılan yaşıl iqtisadiyyat modeli dünya iqtisadiyyatının üzləşdiyi iqtisadi, sosial və ekoloji böhrandan çıxması və daha təhlükəsiz inkişafı üçün irəli sürülən fundamental anlayışdır. Bu anlayış akademik dairələrdə geniş müzakirə olunub və gündəlik həyatda öz təsdiq tapmışdır. Bu məqalədə də müəlliflər göstərir ki, davamlı iqtisadiyyat və yaşıl iqtisadiyyat anlayışları rəqib terminlər kimi istifadə edilmir. Əksinə yaşıl iqtisadiyyat həm siyasi və iqtisadi, həm də sosial və ekoloji baxımdan davamlı həyatın və artan təkmilləşmə prosesinin tamamlayıcısıdır.

Açar sözlər: Yaşıl iqtisadiyyat, davamlı inkişaf, tədqiqat və işləmələr, yaşıl innovasiya, ekoloji davamlılıq.

GİRİŞ

Dünyada elə hadisələr, elə həlledici məqamlar olur ki, gələcək bundan birbaşa təsirlənir. Sənaye inqilabı da məhz bu hadisələrdən ən mühümü idi. Bu vasitə ilə elə bir dövrə qədəm qoyduq ki, artıq hər şey sürətlə inkişaf edir. Texnologiya və maşınların sürətli inkişafı ilə istehsal artdı. Amma burada nəzərə alınmayan məsələ odur ki, istehsalı artırdıqca ətraf mühit və biomüxtəliflik deqradasiyaya məruz qoyulur. Bu səbəbdən ötrü, yeni yaradılan və cərəyan edən hadisələrə cavab olaraq nəzərə alınan yaşıl texnologiya, yaşıl artım ölkəsi, yaşıl kənd təsərrüfatı kimi anlayışlar da mövcuddur. Bütün bunların ən əsas məğzi istehlak edilənlərin yenidən istehsalı üçün imkan yaratmaq, daha təmiz və dayanıqlı inkişaf məqsədlərinə cavab verən bir dünya formalaşdırmaqdır. Bunun vacibliyini Azərbaycanın beş milli prioritetlərindən birinin yaşıl artım ölkəsi olması ilə sübut etmək olar. Çox yaxşı tanınan dayanıqlı inkişaf məqsədlərindən iqlim dəyişkənliyinə qarşı mübarizə, təmiz su, sanitariya və digərləri iqtisadiyyatın artımı üçün əsas meyar hesab olunur. Bunları nəzərə alsaq, yaşıl iqtisadiyyat sahəsinə yetəri qədər maraq və tələb vardır.

YAŞIL İQTİSADİYYAT ANLAYIŞININ YARANMASI

Bu gün dünyada sərvətlərdən düzgün istifadə edilməməsi nəticəsində baş verən global fəlakətlər insanlara təbii sərvətlərin hüdudsuz olmadığını göstərdi. Bunun reallaşması ilə ölkələrin yeganə məqsədi yalnız inkişaf etmək deyil, həm də bu əsas məqsədlərə çatmaq və nəticələrin davamlı olması üçün təbii ehtiyatlar balansını qorumaqdır. Bir sözlə, ekoloji cəhətdən təmiz inkişaf və inkişaf siyasətinin qurulması və həyata keçirilməsi fikri geniş vüsət almışdır. Dünyada baş verən bütün inkişaf təbii sərvətlərin mövcudluğu və qorunması ilə mümkün olan həyatın davamlılığından asılıdır. Bu gün aydın oldu ki, davamlılıq anlayışı yaşıl anlayışı ilə birlikdə məna yaradır. Davamlı inkişafdan bəhs edilsə belə, bunun arxasında dayanıqlı ətraf mühitin, başqa sözlə, yaşıl davamlılığın dayandığını danmaq olmaz. Hazırda yaşıl iqtisadiyyat termininin ümumi qəbul edilmiş tərifi olmasa da, bu ifadə altında ekoloji tarazlığı pozmadan hamı üçün daha yaxşı həyat keyfiyyətini təmin edən davamlı iqtisadiyyat başa düşülür (Qasımlı və d., 2022).

Davamlı inkişafın strukturunda inkişaf və ətraf mühit anlayışları bir-birini tamamlayan və ehtiyac duyan anlayışlar kimi yer alır (Christiansen, 2001). Amma maraqlısı odur ki, bu iki anlayış, təəssüf ki, bir-biri ilə daim ziddiyyət təşkil edir. İnkişaf etmək üçün resursların və ətraf mühitin resurs daxilində insanlara təqdim etdiyi amillərin davamlı istehlakına ehtiyac vardır. Daha çox istehsal daha çox resurs və daha çox ekoloji istehlak deməkdir. Amma əsas problem ekoloji resursların özünün yenilənməsi prosesində yaranır. Mühit özünü yeniləməkdə çətinlik çəkir və onu insanlara başqa cür ifadə etməyə başlayır. Bundan əlavə, istehsal prosesi nəticəsində yaranan tullantıların ekosistem tərəfindən qəbul edilməsində başqa bir problem yaranır və bu prosesin nəticəsi ətraf mühitin çirklənməsidir (Cronshaw və Kruse, 1996). İstər ətraf mühitdən həddindən artıq istifadə nəticəsində yaranan yenilənməməsi problemi, istərsə də istehsal nəticəsində ətraf mühitə atılan tullantılar ətraf mühitin degenerasiyasına və məhvinə səbəb olur (Bozdoğan, 2005). Bu problemlər əslində iqtisadi baxımdan istehsalın yaratdığı mənfi xarici təsirlərdən başqa bir şey deyildir (Kuşat, 2013:4898).

YAŞIL İQTİSADİYYAT SAHƏSİNDƏ QABAQCIL TƏKLİFLƏR

İnvestisiya artımı və iqtisadi artım prosesi ilə ətraf mühitin keyfiyyətinin və sosial inklüzivliyin artmasına nail olmaq mümkündür. Yaşıl iqtisadiyyat ideyası ilə nəzarətsiz iqtisadi artımın yaratdığı mənfi xarici təsirlər və bunun təbii nəticəsi olan ekoloji problemlər arasındakı əlaqələri düzəltmək, hətta aradan qaldırmaq məqsədi daşıyır. Bundan əlavə, bildirilir ki, iqtisadi artımın əsas göstəricilərində, məsələn, ümumi milli məhsulun dəyərlərinin hesablanması bəzi düzəlişlər və yaxud əlavələr edilməlidir. Təbii ehtiyatların tükənməsi və ekosistemin pisləşməsi, başqa sözlə, köhnə kimi mənfi təsirlər artım hesablamalarına daxil edilməlidir (Özçağ və Hotunluoğlu, 2015, 315).

Yaşıl iqtisadiyyat yanaşmasının maraqlandığı əsas problem sahələrindən biri iqtisadi fəaliyyətlərin təbiətə necə təsir etdiyi sualına cavab tapmaqdır. Yəni milli gəlir vahidi istehsal etmək üçün istifadə etdiyimiz təbii sərvətlərin miqdarı zamanla necə dəyişir? Təbiət və təbii sərvətlərlə əlaqəli bu əsas problem sahələrinə təsirli həllərin istehsalı yaşıl iqtisadiyyatın başqa bir maraq sahəsidir (Ashıcı və Bunul, 2012). İqtisadi fəaliyyətlərin insanların rifahına və ətraf mühitə təsirini ölçmək üçün istifadə edilən bir sıra ekoloji davamlılıq göstəriciləri mövcuddur. Bu ekoloji davamlılıq göstəriciləri yaşıl iqtisadiyyat anlayışının cəmiyyətlərin gündəlik həyatına təsirini əks etdirmək baxımından da çox əhəmiyyətli hesab edilir. Yaşıl iqtisadiyyatın gündəlik həyatda təsirini daha aydın şəkildə ölçmək üçün hazırlanmış ekoloji davamlılıq göstəriciləri aşağıda verilmişdir (Ashıcı və Bunul, 2012):

- Ətraf Mühitin Dayanıqlılığı İndeksi (Ekoloji Davamlılıq İndeksi);
- Environmental Performance Index (Ekoloji Performans İndeksi);
- Ekoloji Zəiflik İndeksi (Ətraf Mühit Zəifliyi İndeksi);
- Davamlı və İqtisadi Rifah İndeksi;
- Yaşıl Xalis Milli Məhsul.

Yuxarıda sadalanan indeks növlərinin ümumi xüsusiyyəti odur ki, dövlətlər iqtisadi göstəricilərinin ölçülməsində ən əsas meyar kimi istifadə olunmağa davam edən ÜDM-in bu gün ətraf mühit problemlərini dərk etməkdən uzaq olduğunu qəbul edir və daha effektiv insan rifahı və ətraf mühitin mənfiliklərini eyni qazanda bir araya gətirən gəlir ölçmə metodu işlənilib hazırlanmışdır. Həqiqətən də, akademik dairələrin ÜDM-in ölçülməsi ilə bağlı gətirdiyi ən ciddi tənqidlərdən biri də budur ki, iqtisadi fəaliyyətin ətraf mühitə və təbii ehtiyatlara mənfi təsirlərini və təzyiqlərini ölçə bilən bir üsul deyil. Yaşıl iqtisadiyyata keçiddə inkişaf və gəlir bölgüsü göstəricilərinin yenidən nəzərdən keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq ekoloji prioritetləri təşviq edəcək yeni ölçmə metodlarına ehtiyac var. Təbii ehtiyatlar və iqtisadi fəaliyyətlər arasında tarazlıq yaxşı qurularsa, ətraf mühitə və iqtisadiyyata aid əsas ümumi göstəricilərlə tamamilə yeni makroiqtisadi ümumi çərçivə yaradıla bilər (Jones, 2011, 328). Göründüyü kimi, yaşıl iqtisadiyyatın diqqət yetirdiyi ən fundamental məsələlərdən biri iqtisadi fəaliyyətlərin ətraf

mühitə təsiridir. Gələcəyi daha real şəkildə ortaya qoyan yeni milli gəlirin ölçülməsi üsullarının işlənib hazırlanmasıdır.

Yaşıl iqtisadiyyata transformasiya prosesində nəzərə alınmalı olan üç əsas göstərici qrupu vardır. Birinci əsas göstərici qrupu yaşıl iqtisadiyyatın əsas sektorlarında investisiya, məşğulluq və istehsal göstəriciləridir. Bu nöqtədə bərpa olunan enerji və tullantıların təkrar emalı sektorlarının istehsal həcmi, məşğulluq və investisiya məbləğləri yaşıl iqtisadiyyata keçidin mühüm göstəricisi kimi qəbul edilir (Barlas, 2013).

İkinci əsas göstərici qrupu iqtisadi artımın və ətraf mühitə dəyən zərərin bir-birindən nə qədər ayrıldığına ölçülməsidir. Məsələn, istehsalda istifadə olunan enerjinin hansı mənbələrdən istehsal olunduğu, iqtisadiyyatda xammaldan istifadənin intensivliyi və tullantıların təkrar emalı sektorunun nə dərəcədə mütəşəkkil ola biləcəyi yaşıl iqtisadiyyata keçid üçün mühüm göstəricilər kimi qəbul edilir. Yaşıl iqtisadiyyata keçiddə göstərici kimi qəbul edilən üçüncü əsas göstərici sahəsi iqtisadi rifahın, yoxsulluğun və təbii ehtiyatların bərpa olunan mənbələrinin ölçülməsidir. Çünki ÜDM kimi klassik maddi rifahın ölçülməsi üsulları ətraf mühitin çirklənməsini nəzərə almır. Buna görə də, insanın rifahını ölkənin təbii ehtiyatlarının bərpa oluna bilməsi və ətraf mühitin deqradasiyası ilə əlaqələndirəcək yeni ölçmə üsulları yaşıl iqtisadiyyata keçidin təməl daşlarından birini təşkil edir (Jones, 2011, 328-329). Yaşıl iqtisadiyyatla bağlı ən əsas müzakirələrdən biri də yaşıl iqtisadiyyatın davamlı inkişafa alternativ olub-olmamasıdır (Dulupçu, 2001). Əvvəlki bölmələrdə qeyd edildiyi kimi, davamlı inkişaf klassik inkişaf fenomeninə alternativ olaraq hazırlanmış inkişaf modelidir. Bu təkcə iqtisadi ölçü ilə kifayətlənmir, həm də dövrün tələb etdiyi ekoloji və sosial ölçülərə malikdir. Bu baxımdan davamlı inkişaf gəlir bərabərsizliyinin aradan qaldırılması, ictimai fəaliyyətlərdə vətəndaş iştirakının artırılması və ətraf mühitin iqtisadi fəaliyyətin əsası kimi götürülməsi, eləcə də maddi rifahın yüksəldilməsi kimi elementləri özündə birləşdirən çoxölçülü inkişaf modelidir (Cato, 2009). Bu baxımdan, yaşıl iqtisadiyyat modelinin dayanıqlı inkişaf modelinə alternativ kimi düşünülməsinin əksinə olaraq, dayanıqlı dünya nizamının əldə edilməsində istifadə olunacaq vasitələri aydınlaşdırır, dövlət və özəl sektorun vəzifələrini daha aydın şəkildə ifadə edir və bunların təbii nəticəsi olaraq həm siyasətdə, həm də iqtisadi qərar qəbul etmədə davamlı inkişaf gündəlik praktikada onu daha təsirli edəcək yeni iqtisadi düşüncə kimi görmək mümkündür (Özçağ və Hotunluoğlu, 2015, 319).

Dünya təcrübəsində ən maraqlı məqamlardan biri fiskal siyasətlər yaşıl iqtisadiyyata transformasiyanın təmin edilməsində əsas rol oynayır. Vergilər və istifadəçi haqları təbii ehtiyatlardan daha səmərəli istifadə və daha az çirklənmə, istehsal və istehlak nümunələrinin dəyişdirilməsi baxımından çox faydalı alətlərdir (Jones, 2011, 329). İqtisadi artımın və inkişafın davamlı olması üçün fiskal siyasətin aparıcı rol oynaması hamı tərəfindən qəbul edilmiş yanaşmadır. Bu məqsədlə həyata keçiriləcək fiskal siyasətlər iki ölçüyə malikdir: milli və beynəlxalq ölçü.

2012-ci ildə Rio+20 Konfransında Davamlı İnkişaf konsepsiyası yeni bir yanaşmanın başlanğıcı olan "İstədiyimiz Gələcək" ("The Future We Want") adlı sənədin qəbulu ilə geniş vüsət aldı (Kadekodi, 2013). Bunun nəticəsi olaraq, "Yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyası"nın iqtisadi model olaraq işlək vəziyyətə gətirilməsi və bu sahədə qarşıya çıxan çağırışların qəbul edilməsi artıq kompleks mövzular ətrafında müzakirələrə şərait yaratdı. Bərpa olunan enerji və aşağı karbon texnologiyaları üzrə dövlət və özəl investisiyalarda aşağı karbon strategiyası və qlobal tərəfdaşlıq haqqında razılaşmaların əldə edilməsi asan görünə bilər. Lakin ortaya çıxacaq sual, bunların inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün imkan olub-olmamasıdır.

İlkin olaraq yaşıl investisiyaların cəlb edilməsi məsələsidir. Hindistan kimi inkişaf etməkdə olan ölkələrin daha çox yaşıl sərmayələri cəlb etmək imkanı varmı? potensial investorlar öhdəlik götürsələr, cavab "bəli"dir; əks halda "yox"dur. Hindistan və oxşar inkişaf etməkdə olan ölkələrdə artıq karbon intensivliyi və ənənəvi enerji istehlakı aşağı səviyyədədir (adambaşına düşən) (Kadekodi, 2013). Karbon emissiyalarının azaldılmasını nəzərə alaraq, potensial investorlar inkişaf etməkdə olan ölkələrdə bərpa olunan və aşağı karbonlu enerjiyə investisiya imkanları axtararmı? bu sonsuza qədər böyük bir sual işarəsi olaraq qalacaq.

Müvafiq olaraq, potensial investorlar korporativ sosial məsuliyyət çərçivəsində yaşıl investisiya seçimlərini bir neçə faktorlara əsaslandırırlar. İlk olaraq onu qeyd etmək mümkündür ki, əgər bir ölkə ənənəvi enerji istehsalı edən iqtisadi modelə və yüksək səviyyədə karbon intensivliyinə sahibdirsə, o zaman investorların marağını cəlb edə bilər. Həmçinin, potensial investorlar inkişaf etməkdə olan ölkələrdə lazımi infrastrukturun mövcud olmasına nəzər yetirirlər, o cümlədən nəqliyyat və kommunikasiya infrastrukturunu və investisiya üçün münbit şəraitli bazarın olması. Son olaraq isə, qoyulan investisiyanın gözlənilən zaman kəsimində geri götürülməsi və dövriyyənin yüksək olması Hindistan, Nepal, Braziliya kimi ölkələrə yaşıl investisiyaların qoyulmasında rol oynaya bilər. Halbuki, ən vacib nüanslardan biri odur ki, sadalanan ölkələr bütün bu faktorları özündə birləşdirən xarakterik-xüsusiyyətlərə sahibdirlərmi? Kaprotti və Beylinin (2014) yanaşmasına görə bu faktorları özündə birləşdirən ölkələr əslində inkişaf etmiş ölkələrdir.

YAŞIL İNVESTİSİYA VƏ İNNOVASIYA

Yaşıl innovasiya ətraf mühitə zərəri azaltmaq üçün yeni texnologiyaların inkişafına və qəbuluna töhfə verən bir prosesdir (Castellacci və Hockerts, 2017). İqtisadiyyatda sürətli innovasiyalar üçün mühüm təkan texnologiyanın yayılmasıdır. Bu, bir firmanın və yaxud sənayenin tədqiqat və inkişaf (R&D) nəticəsində yaranan ixtiralar, dizaynlar və texnologiyalar digər firma və sənayelərə nisbətən ucuz və sürətlə yayıldıqda baş verir. Lakin texnologiyanın bu cür yayılması özəl firma və ya sənayenin tədqiqat və inkişaf fəaliyyətlərinə sərmayə qoyması üçün stimulları da zəiflədir. Belə ki özəl investor elmi-tədqiqat işlərinin maliyyələşdirilməsi ilə bağlı bütün xərcləri öz üzərinə götürür və nəticədə öz texnologiyalarını və məhsullarını təkmilləşdirə bilər, lakin investor sonradan bu innovasiyaların bütün iqtisadiyyatda yayılmasından heç bir gəlir əldə etmir. Nəticədə özəl firmalar və sənayelər müntəzəm olaraq R&D-ə az sərmayə qoyurlar və ümumilikdə iqtisadiyyat miqyasında daha az innovasiya baş verir. Mövcud tədqiqatlar göstərir ki, firmalar və startaplar arasında qarşılıqlı əlaqə, onların tamamlayıcı bacarıqları və çətinlikləri səbəbindən yaşıl innovasiyaların araşdırılması və istismarı üçün vacibdir (məsələn, Hockerts və Wüstenhagen, 2010).

Tədqiqat və inkişafa az sərmayə qoyulması inkişaf etmiş və etməkdə olan ölkələrdə müvafiq olaraq yaşıl iqtisadiyyatın inkişafına ciddi maneə ola bilər. Üstəlik, bu həvəsdən salmanın aradan qaldırılmasına yalnız səmərəsiz qiymətqoymanı düzəltmək üçün bazara əsaslanan stimullardan istifadə etməklə nail olmaq mümkün deyil. Eyni zamanda "texnoloji təkan siyasətləri"nin, məsələn, tədqiqat və inkişaf üçün subsidiyalar, dövlət investisiyaları, əqli mülkiyyətin qorunması və digər tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir (Goulder 2004). Bazar əsaslı təşviqlər yaşıl mal və xidmətləri rəqabət üstünlüyünə gətirən qiymət təhriflərini azalda bilər. Bununla belə, yalnız texnoloji təkan siyasətləri birbaşa firmaların və sənayelərin yaşıl R&D az sərmayə qoyma meylini həll edir.

Goulder (2004) həmçinin müəyyən edir ki, Birləşmiş Ştatlarda aşağı karbonlu enerjinin mənimsənilməsi xərclərinin azaldılması həm özəl sektorun R&D inkişafını artırmaqdan, həm də firmalar yeni aşağı karbonlu texnologiyalar, məhsullar və proseslərlə tanış olduqdan sonra öyrənməkdən irəli gəlir. O, həm texnologiyaya təkan verən siyasətlər toplusunu, həm də özəl elmi-tədqiqat və işin öyrənilməsini dəstəkləməklə ardıcıl olaraq əlavə texnoloji dəyişikliyə səbəb olan istiqamətləndirici emissiya siyasətini müəyyən edir. Bununla belə, Goulder hesab edir ki, birbaşa emissiya siyasətləri təkbaşına yeniliklərə və öyrənməyə kifayət qədər özəl sektor sərmayəsinə səbəb ola bilməz; daha doğrusu, bir-birini tamamlayan texnologiya-təşviqat siyasətləri də həyata keçirilməlidir.

Birləşmiş Ştatlarda və digər İƏİT (İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı) iqtisadiyyatlarında istixana qazı emissiyalarının azaldılması ilə bağlı tədqiqatlar göstərir ki, iki növ siyasətin birləşdirilməsi, yalnız texnoloji təkan yanaşmasına güvənməklə müqayisədə hədəflərə çatmaq xərclərini əhəmiyyətli dərəcədə azaldır (Blesl et al. 2010). Siyasətlərin optimal portfeli, ümumiyyətlə, karbon qiymətləri və digər birbaşa emissiya siyasətləri ilə yanaşı, texnologiya tədqiqat və işləmələr üçün subsidiyaların və digər ictimai dəstəyin bəzi formalarını

əhatə edir. Belə bir nəticə, çox güman ki, yaşıl iqtisadiyyatın digər sektorlarına da şamil ediləcək, xüsusən də biliklərin yayılması elmi-tədqiqat və təkmilləşdirmə sahəsində özəl investorların öz innovasiyalarından tam sosial fayda əldə etməyi çətinləşdirdiyi zaman. Bununla belə, ictimai dəstək və sərmayələr yaşıl inkişafın digər maneələri üçün də kritik ola bilər. Artıq müəyyən edilmiş maneələrdən biri bərpa olunan enerji mənbələri üçün qeyri-adekvat ötürücü infrastrukturudur ki, bu da diffuz və ənənəvi təchizat mənbələrini birləşdirə bilən "ağıllı" elektrik şəbəkəsi ötürmə sisteminin layihələndirilməsi və tikintisi üçün dövlət investisiyaları vasitəsilə aradan qaldırıla bilər. Digəri, daha dayanıqlı şəhərləri inkişaf etdirmək üçün bələdiyyə planlaşdırması və nəqliyyat siyasətlərini birləşdirən şəhər ərazilərində yaşıl inkişaf siyasətinin inkişafıdır.

Bununla belə, ekoloji cəhətdən zərərli subsidiyaların mərhələli şəkildə dayandırılması, ekoloji cəhətdən əsaslandırılmış bir çox subsidiyaların rasionallaşdırılması və müxtəlif bazar əsaslı təşviqlərin istifadəsi yaşıl inkişafı dəstəkləmək üçün tələb olunan dövlət investisiyalarını maliyyələşdirmək üçün hər il əhəmiyyətli məbləğdə pula qənaət etməli və ya yaratmalıdır. Məsələn, mədən yanacağı üçün subsidiyalara dair təxminlərə əsasən, yalnız bu subsidiyaların mərhələli şəkildə dayandırılması Kanadada hər il ən azı 3 milyard ABŞ dolları, Meksikada 16 milyard ABŞ dolları və ABŞ-da 9 milyard ABŞ dolları vəsaiti azad edərdi. Özəl sektorun yaşıl tədqiqat və işləmələri və investisiyaları üçün lazımı dövlət dəstəyini maliyyələşdirmək üçün Yaşıl İqtisadiyyat İnnovasiya və İnvestisiya Fonduna (GEIIF) ayrılacaq. Beləliklə, bu aşağıdakı siyasət təklifinə gətirib çıxarır:

- yaşıl iqtisadiyyatın qurulmasında son addım ətraf mühitə zərərli subsidiyaların mərhələli şəkildə dayandırılması;
- bir çox ekoloji cəhətdən əsaslandırılmış subsidiyaların rasionallaşdırılması və ya mərhələli şəkildə dayandırılması və
- müxtəlif bazarlardan istifadə nəticəsində əldə edilən və ya əldə edilən gəlirləri bölüşdürməkdir.

Məqsədi özəl sektorun yaşıl elmi-tədqiqat və sərmayələri, eləcə də yaşıl inkişaf üçün zəruri olan digər dövlət infrastrukturunu və proqramları üçün zəruri dövlət dəstəyini maliyyələşdirmək olan Yaşıl İqtisadiyyat İnnovasiya və İnvestisiya Fondunun (GEIIF) yaradılmasına əsaslanan stimullardır.

Əsaslanan təşviqlər və özəl yaşıl elmi-tədqiqat və sərmayələrə dövlət dəstəyinin azalması iqtisadiyyatın yaşıl inkişafına mane olmağa davam edəcək. Digər narahatlıq odur ki, yaşıl sektorlar ekoloji cəhətdən əsaslandırılmış subsidiyalardan həddən artıq asılı olurlar ki, bu da uzun müddət ərzində yaşıl inkişafa zərər verə bilər. Şimali Amerika nümunəsində təklif edilən sənəddə təklif olunan üç siyasət addımı yaşıl inkişafı təşviq etmək üçün daha geniş iqtisadi səyləri təmin etmək məqsədi daşıyır. Şimali Amerikada inkişaf etməkdə olan yaşıl sektorlara əsaslanaraq, bu siyasətlərin məqsədi bütün iqtisadiyyatı daha yaşıl və daha dayanıqlı inkişaf yoluna aparmaq üçün bu sektorların potensialını inkişaf etdirmək və artırmaqdır. Hər üç siyasət inteqrasiya olunmuş strategiya üçün vacibdir və onlar həm də bir-birindən asılıdır: birinci addım əsas subsidiyaların mərhələli şəkildə dayandırılmasını nəzərdə tutur, çünki bu siyasətin həyata keçirilməsi nisbətən sadədir, həm də ona görə ki, hansı əlavə bazarı müəyyən edir. İşə götürmək üçün əsaslanan stimullar ilk növbədə subsidiyaların ləğvinin ekoloji və iqtisadi nəticələrinin qiymətləndirilməsini tələb edir. Bu qiymət siyasəti strategiyanın ikinci addımı olmalıdır. Nəhayət, özəl sektorun yaşıl elmi-tədqiqat və investisiyalarına lazımı dövlət dəstəyini maliyyələşdirmək üçün GEIIF-in yaradılması sonrakı siyasət olmalıdır, çünki Fondun maliyyələşdirilməsi subsidiyaların ləğvindən və ya bazardan əldə edilən gəlirlərdən əldə edilməlidir. Aydın ki, bu siyasət strategiyasının qarşısında mühüm maneələr mövcuddur, xüsusən də ətraf mühitə zərərli subsidiyaların aradan qaldırılması və bazar əsaslı təşviqlərin genişləndirilməsi. Xüsusilə, Şimali Amerikadakı şəxsi siyasi maraqlar və institusional ətalət bu kritik addımlar üçün əhəmiyyətli maneələrdir (Barbier 2015, s. 6). Digər tərəfdən, bu siyasətlər iqtisadiyyat miqyasında məhsuldarlığın artımının və genişlənməsinin yeni mərhələsini təşviq etmək üçün çox vacibdir.

NƏTİCƏ

Müasir cəmiyyətlərin ən əsas iqtisadi problemlərindən biri iqtisadi artım və inkişaf ideyasının nəyin bahasına olursa olsun davamlı olmamasıdır. Təbii ki, yaşadığımız cəmiyyət günü-gündən böyüyür, dəyişir və onun ehtiyacları da şaxələnir. İqtisadi sistem cəmiyyətin dəyişən dinamikasına uyğunlaşmalı və onun ehtiyaclarını ödəməyi təmin etməlidir. Lakin, yaşadığımız təbii mühiti sosial dəyişikliklərlə iqtisadi sistem arasındakı əlaqəyə daxil etməsək, o zaman ehtiyaclarımızın mənbəyi olan ətraf mühit və təbii olaraq ekoloji tarazlıq pozulacaqdır. Bu məqamda biz iqtisadi fəaliyyətin davamlı olması ilə qarşılaşırıq.

İqtisadi fəaliyyətin davamlı olması iqtisadi sistemin davamlı inkişaf modelinə uyğun olaraq yenidən qurulmasının lazım olduğunu göstərir. İlk ortaya çıxmasından 30 ilə yaxın vaxt keçməsinə baxmayaraq, bəşəriyyətin davamlı həyat baxımından hələ də çox geridə qaldığı vurğulanır. Bəşəriyyətin davamlı inkişafa və həyat yoluna qədəm qoyması üçün bugünkündən fərqli iqtisadi siyasətlərə ehtiyacı vardır. Bu nöqtədə yaşıl iqtisadiyyat ideyası davamlı inkişaf üçün insanlara yeni perspektivlər təklif edən iqtisadi ağıl kimi qəbul edilə bilər. Yaşıl iqtisadiyyat həm də hakim iqtisadi ideologiyanın tənqididir.

Nəticədə, yaşıl iqtisadiyyat 1970-ci illərdə sosializmin ekoloji düşüncə ilə qarışması nəticəsində ortaya çıxan yaşıl düşüncə hərəkatının iqtisadi şərhli şəklində təcəssüm olunurdu. Lakin 2008-2009-cu illərdə global iqtisadi böhrandan çıxış yolu kimi görünməyə başlayanda yaşıl iqtisadiyyat ideyası indi davamlı inkişafın yeni iqtisadi modelinə çevrilmişdir. Xüsusilə, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ətraf Mühit Proqramının 2008, 2009 və 2011-ci illərdə açıqladığı yaşıl iqtisadiyyata dair əhatəli hesabatlar bu konsepsiyaya marağı artırır. Yaşıl iqtisadiyyat və onun ümumi iqtisadi çərçivəsini təşkil edən "Yaşıl Yeni Sövdələşmə", davamlı inkişafa alternativ olan yeni iqtisadi model deyil, davamlı inkişaf üçün yeni perspektiv təklif edən iqtisadiyyatdır.

ƏDƏBİYYAT

1. "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər". Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli 2469 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
<https://e-qanun.az/framework/46813>
2. Qasımlı, V.Ə. Yaşıl iqtisadiyyat / V.Qasımlı, R. Hüseyn, R.Hüseynov, R.Həsənov, C.Cəfərov, A.Bayramova // Bakı: 2022, "Azprint" nəşriyyatı, 280 s.
3. Barlas, N. (2013). Küresel Krizlerden Sürdürülebilir Topluma Çağımızın Çevre Sorunları. 1. Baskı. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
4. Dulupçu, M.A. (2001). Sürdürülebilir Kalkınma Politikasına Yönelik Gelişmeler. Dış Ticaret Dergisi, 6(2), 46-70.
5. Kuşat, N. (2013). "Yeşil Sürdürülebilirlik İçin Yeşil Ekonomi: Avantaj Ve Dezavantajları - Türkiye İncelemesi". Journal of Yaşar University, 29:8, ss. 4896-4916.
6. Özçağ, Y. D. D. M. & Hotunluoğlu, Y. D. D. H. (2015). Kalkınma Anlayışında Yeni Bir Boyut: Yeşil Ekonomi . Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , 13 (2), 303-324 . DOI: 10.18026/cbusos.85473
7. Ashıcı, A. and Bunul, Z. (2012), Green New Deal: A Green Way out of the Crisis?. Env. Pol. Gov., 22: 295-306.
<https://doi.org/10.1002/eet.1594>
8. Barbier, E.B. (2015). Nature and Wealth: Overcoming Environmental Scarcity and Inequality. London and New York: Palgrave MacMillan.
<http://dx.doi.org/10.1057/9781137403391>
9. Blesl, M., T.Kober, D.Bruchof, and R.Kuder. (2010). "Effects of Climate and Energy Policy Related Measures and Targets on the Future Structure of the European Energy System in 2020 and Beyond". Energy Policy 38(10): 6278-92.
<http://dx.doi.org/10.1016/j.enpol.2010.06.018>

10. Bozdoğan, R. (2005). Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, (50), 1011-1028.
11. Caprotti, F., & Bailey, I. (2014). Making Sense of The Green Economy. Geografiska Annaler. Series B, Human Geography, 96(3), 195–200.
<http://www.jstor.org/stable/43299495>
12. Cato, M.S. (2009). Green Economics: An Introduction to Theory, Policy and Practice. London: Earthscan.
13. Christiansen, A.C. (2001). Climate Policy and Dynamic Efficiency Gains: A Case Study on Norwegian Carbon Taxes and Technological Innovation in the Petroleum. Climate Policy, 1(4), 499-515.
14. Cronshaw, M.B. ve Kruse, J.B. (1996). Regulated Firm in Pollution Permit Markets with Banking, Journal of Regulatory Economics, 9(2), 179-189.
15. Castellacci F., Lie C.M.. (2017). A taxonomy of green innovators: empirical evidence from South Korea J. Clean. Prod. 143, pp. 1036-1047, 10.1016/j.jclepro.2016.12.016
16. Goulder, L. (2004). Induced Technological Change and Climate Policy. Arlington, VA: Pew Center on Global Climate Change.
17. Jones, B. (2011). DRIVING A GREEN ECONOMY THROUGH PUBLIC FINANCE AND FISCAL POLICY REFORM. Journal of International Commerce, Economics and Policy Vol. 02, No. 02, pp. 325-349.
18. Hockerts K., Wüstenhagen R.. (2010). Greening Goliaths versus emerging Davids - theorizing about the role of incumbents and new entrants in sustainable entrepreneurship. Journal of Business Venture, 25, pp. 481-492, 10.1016/j.jbusvent.2009.07.005
19. Kadekodı, G. K. (2013). Is a "Green Economy" Possible? Economic and Political Weekly, 48(25), 44–49.
<http://www.jstor.org/stable/23527973>

MEASURES AND SYSTEMATIC IMPLEMENTATION OF DEVELOPMENT POLICY IN THE FIELD OF GREEN ECONOMY

Farid ABBASZADE,
Ayhan SATIJI

SUMMARY

Sustainable progress and green economy model, which is considered as the supplementary concept of it, are two fundamental notions that have been put forward in order that world economy could get over the economic, social and ecological crisis it has been experiencing and a safer life could be sustained. They have been widely debated in academic world and they have begun to produce their practices on daily life. The concepts of sustainable economy and green economy are not used as rival terms, and green economy is the supplementary of a sustainable life and a growing-improving process both in economic and politic terms, social and ecological terms.

Key words: *Green economy, sustainable development, research and development, green innovation, environmental sustainability.*

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 20.12.2022

Təkrar işlənməyə göndərilib: 24.01.2023

Çapa qəbul olunub: 15.02.2023

“İQTİSADI İSLAHATLAR” elmi-analitik jurnal

MÜƏSSİSƏ İDARƏETMƏSİNDƏ İNTELLEKTUAL KAPİTALIN ÖNƏMİ

№ 4 (5)-2022

Sevinc PƏNAHLI,
UNEC, Beynəlxalq Maqistratura və
Doktorantura Mərkəzinin magistrantı,
İqtisadi İslahatların Təhlili və
Kommunikasiya Mərkəzinin icraçı
direktorunun köməkçisi

Müəssisə idarəetməsində intellektual kapitalın önəmi

Sevinc PƏNAHLI,
UNEC, Beynəlxalq Maqistratura və Doktorantura Mərkəzinin magistrantı,
İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin
icraçı direktorunun köməkçisi

XÜLASƏ

XX əsrin sonlarına doğru informasiya və kommunikasiya texnologiyaları sahəsində yaşanan dəyişikliklər sayəsində dünyanın "bilik dövrü" və ya "informasiya cəmiyyəti" adlandırdığımız yeni bir mərhələyə qədəm qoymasının şahidi olduq. Yeni sosial-iqtisadi şərtlər bütün sahələrdə olduğu kimi idarəetmədə də yeni yanaşmaların ortaya çıxmasına səbəb oldu. Məqalədə intellektual kapital nəzəriyyəsinin formalaşma mərhələləri və intellektual kapitalın əsas üç istiqaməti - insan kapitalı, əlaqələr (müşəri) kapitalı və struktur (təşkilati) kapital ilə bağlı məlumat verilir. Hansı ki, rəqabətli biznes mühitində müəssisələrin mövculuğunu davam etdirməsi və hədəflənən bazar payına sahib olması üçün intellektual kapitalın hansı komponentlərdən ibarət olması və düzgün idarəedilməsi strateji əhəmiyyət daşıyır.

Açar sözlər: *intellektual kapital, müəssisə idarəetməsi, insan kapitalı, biliyin idarəedilməsi, qeyri-maddi aktivlər*

GİRİŞ

İnformasiya cəmiyyətinə keçidlə global iqtisadiyyatda baş verən dəyişikliklər, məhsul və xidmətlərin yaxınlaşması, rəqabət üstünlüyünün qorunmasının vacibliyi, yeni texnologiyaların inkişafı günümüzdə informasiyanı vacib elementə çevirmişdir. Sosial-iqtisadi dəyişikliklərin müşahidə olunduğu informasiya cəmiyyətində ən mühüm amilin informasiyadan istifadə və tətbiqin olduğunu nəzərə alaraq müəssisələrdə intellektual kapitalın, xüsusilə insan kapitalının önəmi ortaya çıxır. İnformasiya cəmiyyətində istehsalın əmtəə istehsalından xidmət istehsalına keçidi işçi qüvvəsinin ixtisas və xüsusiyyətlərini dəyişir, əqli fəaliyyətlə məşğul olan (ixtisaslı) işçilərə, texniki heyətə və mütəxəssislərə ehtiyac artır, informasiya texnologiyalarının rolu əvəzədməz hala gəlir [7, s.35].

Burada *biliyin idarəedilməsi* (knowledge management) strateji idarəetmədə yeni istiqamət olaraq ortaya çıxır. İnformasiyanın (biliyin) idarəedilməsi lazımi məlumatın əldə edilməsi və vaxtında lazımi şəxsə çatdırılmasıdır. Müvəffəqiyyətli olmaq üçün ətrafda baş verənlərdən xəbərdar olmaq və gələcəkdə baş verə biləcəklər haqqında məlumat sahibi olmaq lazımdır. Sabahkı uğurun ümumi mənzərəsini görmək, bugünkü potensialı düzgün dəyərləndirmək və tendensiyaların istiqamətini proqnozlaşdırmaq vacibdir. Bu alətdən istifadə müəssisədə çeviklik yaradaraq, onu yeniliklərlə təmin edir, beləliklə təşkilatın rəqabət qabiliyyətini artıraraq əlavə dəyər yaratmasına səbəb olur. Bu məqalədə müəssisənin dayanıqlı inkişafında intellektual kapitalın idarəedilməsinin əhəmiyyəti öyrənilir, intellektual kapital nəzəriyyəsinin formalaşma mərhələləri ətraflı şəkildə araşdırılır.

İNTELLEKTUAL KAPİTAL KONSEPSİYASININ FORMALAŞMASI

Bəşəriyyət tarixinə nəzər saldıqda cəmiyyətin üç fərqli dəyişim mərhələsindən keçdiyini, bu prosesdə özünəməxsus xüsusiyyətləri olan yeni ictimai quruluşların meydana çıxdığını və hər mərhələdə özündən əvvəlkindən fərqli yeni həyat tərzləri, iqtisadi və təşkilati idarəetmə modellərinin yaranmasının şahidi oluruq. Birinci dalğa - əsas faktorun torpaq və əl əməyindən ibarət olduğu "kənd təsərrüfatı" dövrü, ikinci dalğa əkinçilik cəmiyyətini sonlandıran "sənaye inqilabı" dövrünü təmsil edir. Bu cəmiyyətlərdə sənayeləşmənin təsiri ilə şəhər həyatı önə çıxdı və işçi sinfi yarandı. Toffler (1998) ikinci dalğa cəmiyyətinin sənayeçi olduğunu, kütləvi istehsala,

paylama və istehlaka dayandığını və bu cəmiyyətin əsas fəlsəfəsinin standartlaşdırma, ixtisaslaşma, mərkəzləşmə, sinxronizasiya, konsentrasiya və maksimumlaşdırma olduğunu ifadə etməkdədir [2]. Son və üçüncü dalğa olan post-sənaye cəmiyyəti müxtəlif adlarla qarşımıza çıxır. Bu anlayışlara - post-sənaye cəmiyyəti (Bell, 1976), öyrənən cəmiyyətlər (Drucker, 1993), rəqəmsal dünya (Negroponte, 1996), üçüncü dalğa cəmiyyəti (Toffler, 1998), informasiya cəmiyyəti (Klapp, 1982; Masuda, 1990), xidmətlər sinfi cəmiyyəti (Dahrendorf, 1959), qlobal informasiya cəmiyyəti (O'Brien, 1993) və post-kapitalist cəmiyyətini (Drucker, 1993) nümunə göstərə bilərik [2, s.26].

İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə sənaye cəmiyyətindən informasiya cəmiyyətinə keçid prosesi baş vermiş, ortaya çıxan yeni anlayışlar, dəyərlər və sosial strukturlar iş görmə proseslərini və iqtisadiyyatın işləmə tərzini dəyişdirmişdir. Bu istiqamətdə biliyin ən mühüm istehsal amili kimi ön plana çıxması ilə informasiya (bilik) texnologiyalarına çox böyük sərmayələr yatırdığı yeni bir iqtisadiyyat – bilik iqtisadiyyatı dövrü ortaya çıxmışdır. Aşağıdakı cədvəldə sənaye cəmiyyətindən bilik cəmiyyətinə keçid prosesinin xüsusiyyətləri göstərilmişdir.

Cədvəl 1. Sənaye cəmiyyəti və informasiya cəmiyyətinin qarşılaşdırılması

	Sənaye cəmiyyəti	Bilik cəmiyyəti
İstehsal amilləri	Torpaq, əmək, kapital	Bilik (informasiya, data, imic, ideologiya, dəyərlər)
Aktivlər	Maddi varlıqlar	Qeyri-maddi varlıqlar
İstehsal	Kütləvi istehsal	Çevik texnologiya, fərdi tələblərə uyğun istehsalın həcmnin dəyişkənliyi
Əməyin xüsusiyyətləri	Fiziki (qol gücü) əməyi ilə təkrarlanan, mexaniki əmək, tam iş vaxtı və iş yerində olmaq	Biliyin istifadəsilə yaradıcı əmək, evdən, part-time işləmək
Yenilik	Nadir hallarda	Davamlı
Ölçü	Böyük miqyasda	Kiçik miqyasda, uyğun ölçü
Təşkilatlanma	Şaquli, bürokratik, sərt, uzun müddətli	Dəyişim mühəndisliyi: fəaliyyət əsaslı, şəbəkə təşkilatlanması, dəyişkən, anti-bürokratik
İnfrastruktur	Nəqliyyat-logistika, magistral yollar, körpülər, limanlar	Əsas diqqət ünsiyyət-əlaqələrə verilir. Şəbəkələşməyə dayalı elektron sistemlər
Sosial-iqtisadi münasibətlər	Evdən kənar iş, böyük və güclü dövlətlər, nəhəng şəhərlər, urbanizasiya, iqtisadi münasibətlərin əhəmiyyətli olması, kütlə hakimiyyəti, dolayı demokratiya	Evdən işləmək imkanı, kiçik dövlət, şəhərdən kənardakı iş imkanları, sosial-siyasi tənzimləmələrin əhəmiyyəti, azlıqların diqqətdə olması, koalisiyalar, birbaşa demokratiya

Mənbə: [4, s.26]

Klassik idarəetmədə fiziki kapital, avadanlıqlar, əl əməyi əsas sayılırdısa, müasir şirkətlərin idarə edilməsində fərdlər və sistemlər arasında münasibətləri təmin edən əsas alət "əlaqələr şəbəkəsi", ən önəmli faktor isə bilik – informasiyadır. Müəssisənin rəqabət üstünlüyü əldə etməsi üçün əsas tələb xarici mühitdə imkanların meydana çıxması deyil, yüzlərlə rəqib arasından ilk olaraq bu imkanları görmək və onlardan yararlanmaq üçün lazımı biliyə, resurslara və imkanlara malik olmaqdır. Müəssisə dəyər yaratmaq istəyirsə, təşkilati bilikləri iqtisadi dəyərə çevirə bilən sistemə sahib olmalıdır.

"Məlumat" və "bilik" arasındakı fərqi qeyd etmək istərdik. Burada məlumat - xammal, bilik isə - hazır məhsuldur. Ümumi mənada bilik, məlumat və verilənlərin faydalı fəaliyyətlərə çevirmək qabiliyyətidir. Başqa sözlə, bilik təşkilatlarda dəyər yaradacaq şəkildə təşkil edilən,

qruplaşdırılan, modelləşdirilən və hərəkətə keçə bilən verilənlərdir. Verilənlər (data) özlüyündə heç bir əhəmiyyət kəsb etməyən rəqəmlər və sözlərdir. Verilənlərin informasiyaya çevrilməsi üçün onlar kontekstləşdirilməli, kateqoriyalara bölünməli, hesablanmalı və sıxlaşdırılmalıdır.

Mənbə: [12]

MÜƏSSİSƏNİN İNTELLEKTUAL KAPİTAL ANLAYIŞI

İntellektual kapital anlayışının ortaya çıxmasını onun əsas komponenti olan "insan sərmayəsi" ilə bağlı yanaşmaların ortaya çıxması dövrü ilə əlaqələndirmək olar. Klassik iqtisadi nəzəriyyədə istehsal faktorları əmək, kapital və təbii resurslar olaraq qəbul edilir. Bu yanaşma kapital olaraq maliyyə, istehsal prosesində istifadə olunan cihaz və avadanlıqlar, təchizat və binalar kimi maddi aktivləri əhatə edir. Adam Smith, John S.Mill və Alfred Marşal iqtisadi ədəbiyyatda insan kapitalına yer ayıran ilk iqtisadçılar olmaqla bərabər, bu kapital növünün iqtisadi artımda payı bu günkü səviyyədə aktual deyildi. F.Teylor klassik idarəetmə yanaşmasına görə bir işin yalnız bir (yeganə) və ən yaxşı görülmə üsulu vardır. Bu işi görərəkən işçilərdən əmr və təlimatlara uyğun olaraq əzələ güclərindən başqa hər hansı bir zehni fəaliyyət gözlənilmir. Bu yanaşma sənaye cəmiyyətlərində gücün - işçi və maşın gücünə (avadanlıqlar) sahib idarə edən şəxslərdə olduğuna dayanır. Yəni, kimin güclü olması insan və maşın gücü resurslarından kimin ən səmərəli istifadə etməsi ilə bağlıdır [5].

Keçən əsrin sonlarından başlayaraq sosial-ekonomik həyatda baş verən dəyişikliklər (daim yenilənən texnologiyalar, rəqəmsallaşma, rəqabət,) müəssisənin maddi olmayan aktivlərinin artımında sadəcə insan kapitalının deyil, müştəri və təşkilati kapital kimi anlayışların da önəmli olduğunu göstərir və beləliklə, insan kapitalının onun yalnız bir hissəsi olan "intellektual kapital" anlayışı ortaya çıxır.

Birbaşa intellektual kapital məfhumunu araşdıran ilk şəxs kimi 1969-cu ildə C.K.Galbrayt tarixə düşmüşdür. Onun fikrincə, intellektual kapital sadəcə "saf intellekt" deyil, daha çox "intellektual fəaliyyət" kimi başa düşülür. Müəyyən mənada intellektual kapital statik aktiv və ya dəyər obyekt deyil, ideoloji proses - məqsədə çatmaq üçün bir vasitədir. Mövzu 90-cı illərdə xüsusilə önəm qazanmağa başlayır, intellektual kapitalla bağlı fərqli təriflər ortaya qoyulur. İntellektual kapital - müəssisənin işçilərinə məlum olan və ona rəqabət üstünlüyü verən amillərin cəmidir [1, s.73].

T.A.Stuart (1991) intellektual kapitalı "dəyər (zənginlik) yaratmaq üçün istifadə edilə bilən aktivlər - yəni bilik, informasiya, əqli mülkiyyət və təcrübə" olaraq qeyd etmişdir. O, intellektual sərmayənin təşkilatın prosesləri, texnologiyaları, patentləri, işçilərinin bacarıqları; müştərilər, təchizatçılar və bütün əlaqəli tərəflər haqqında məlumatları əhatə etdiyini bildirirdi.

Nonaka və Takeuçi bunu "bir şirkətin yeni biliklər yaratmaq, onu təşkilat üzvləri arasında yaymaq və məhsullarda, xidmətlərdə və sistemlərdə reallaşdırmaq bacarığı" kimi göstərmişdir [6].

İntellektual kapitalı - dəyər əlavə etmək və mənfəət yaratmaq üçün istifadə edilə bilən şirkətin ümumi biliyi adlandırma bilirik. İntellektual kapital təşkilatın bütün qeyri-maddi

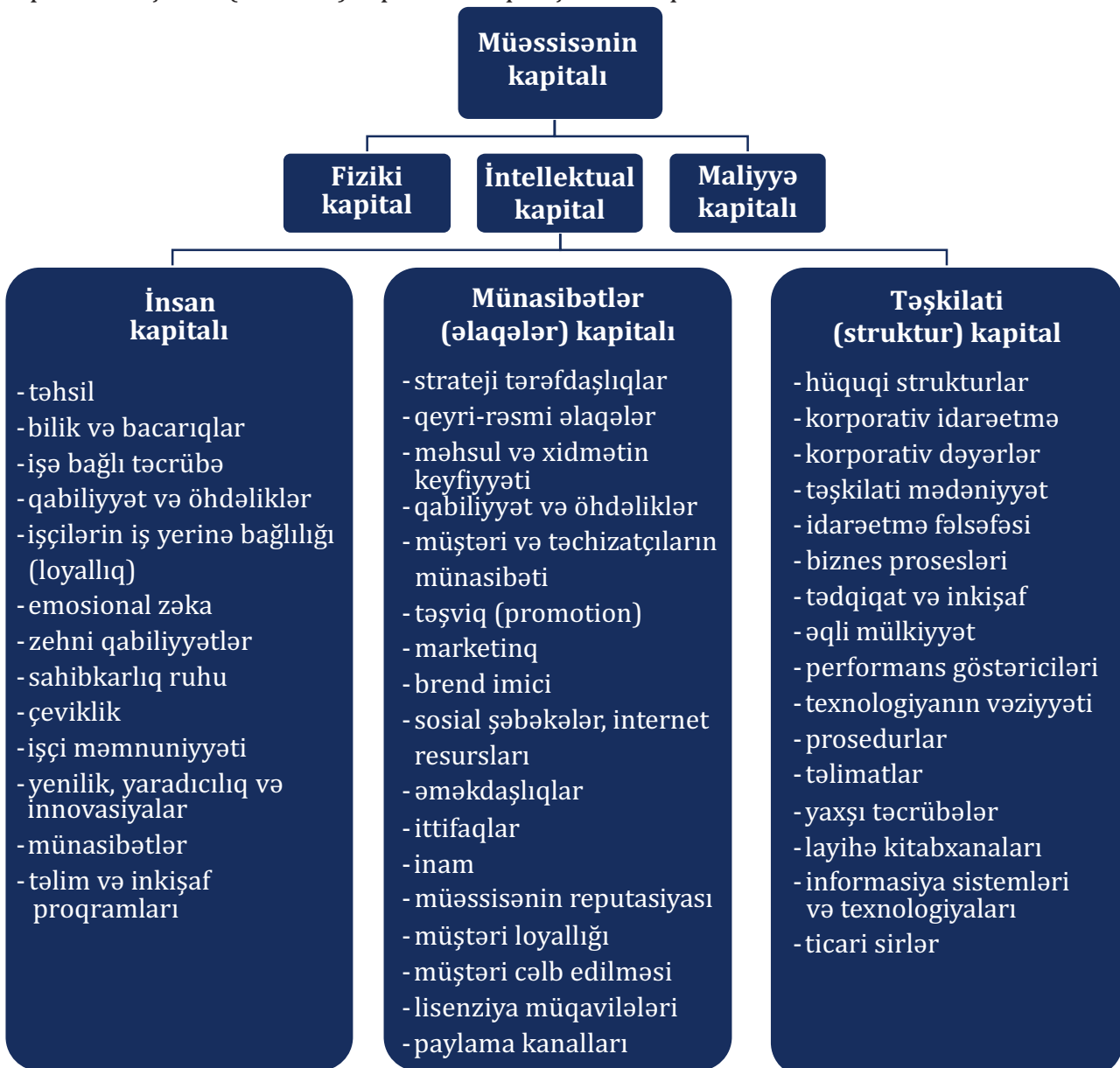

aktivlərinin ümumi dəyəridir. Daha konkret desək, müəssisənin intellektual aktivi – onun əməkdaşlarının bilik və bacarıqları, tədqiqat və innovasiya imkanları, təşkilati strukturu, informasiya sistemləri, təlim prosesi və şirkət tərəfindən yaradılmış digər əqli mülkiyyət vasitələrindən ibarətdir. Müştərilərlə və digər sahələrdə fəaliyyət göstərən strateji partnyorlarla olan münasibətlər, həmçinin məhsulun inkişafı, şirkət tərəfindən edilən hər hansı yenilik və ya kəşf, orijinal tədqiqat və araşdırmalar, tədqiqat nəticəsində əldə edilən yeni məlumatlar şirkətin intellektual kapitalına töhfə verir. İntellektual kapital təşkilatın düzgün qərarlar qəbul etməsi üçün lazımi məlumatların toplanması və emal edilməsinə, bu isə öz növbəsində biznesi təkmilləşdirəcək strategiyalar yaratmağa kömək edir.

İƏİT-ə görə, intellektual kapital “müəssisələrə məxsus qeyri-maddi aktivlərin, daha dəqiq desək, təşkilati kapitalın və insan kapitalının iqtisadi dəyəridir”. Müəssisənin görünməyən aktivlərini ehtiva edən intellektual kapital biliklə çox sıx əlaqəlidir və biznesin gələcəkdə uğurlu olması üçün imkanlar yaradır [8, s.278].

MÜƏSSİSƏNİN İNTELLEKTUAL KAPİTALININ NÖVLƏRİ

Müəssisənin sahib olduğu bütün biliklərin, biznesə rəqabət üstünlüyü təmin edəcək işçilərin bacarıq və təcrübələrinin məcmusu olan intellektual kapital - insan kapitalı, əlaqələr (müşəri) kapitalı və təşkilati (struktur) kapital olmaqla üç əsas istiqamətdən ibarətdir:

Müəssisənin uğuru kifayət qədər bacarıqlı insan və maddi resurslara malik olmaq və onlardan səmərəli istifadə edə bilməkdən asılıdır. Təşkilatların əsl sərvəti öz ideyaları, bilikləri və təcrübələri ilə işləyən insanlardır. Biznesdə insan kapitalı nə qədər yüksəkdirsə, o biznesdə əlavə dəyər də o qədər yüksəkdir. Bu, işlərin mümkün ən yaxşı səviyyədə görülməsinə imkan verir və beləliklə, biznesi rəqiblərinə qarşı gücləndirir.

İnsan kapitalı - geniş anlamda işçilərin sırf intellekti, dəyərləri, münasibətləri, qabiliyyətləri, nou-hau, bacarıqlar, imkanlar, fərdi münasibətlər, yaradıcılıq, təhsil, təcrübə, kvalifikasiyalar, motivasiya, öhdəlik, sədaqət, qətiyyət, qarşılıqlı əlaqələr, təcrübə, təşəbbüskarlıq, liderlik qabiliyyətləri, çeviklik, öyrənmə qabiliyyəti, davranış, intellektual çeviklik və riskə meyllilik kimi dəyərləndirmək olar [3].

İnsan kapitalı bütövlükdə, insanın, müəssisənin, cəmiyyətin intellektual potensialı olmaqla, yeni məhsulun istehsalına, xidmətin yaradılmasına, biliyin istehsal fəaliyyəti üçün məqsədyönlü istifadəsinə xidmət edir. Bir çox tədqiqatlarda insan kapitalını insanların sağlamlıq, bilik, qabiliyyət, mədəniyyət və təcrübələrinin məcmusu kimi də dəyərləndirirlər.

ABŞ iqtisadçıları olan T.Şultz (Təhsil və İqtisadi Artım -1961) və E.Denisonun (ABŞ İqtisadi artımının mənbələri-1962) araşdırmaları insan kapitalının iqtisadi həyatda rolu üzərində dayanmış və bəşəri sərmayənin iqtisadi proseslərdə mühüm rol oynadığı və rəqabət üstünlüyünün bir üsürü olduğu fikrini irəli sürmüşlər. Xüsusilə Denisonun ABŞ iqtisadiyyatının 1929-1969-cu illərdə illik ortalama artım sürətini 2,93% olaraq təsbit etməsi və bu artımın yalnız 0,92%-nin əmək və sərmayə faktorları ilə bağlı olması, qalan 2%-lik önəmli fərqi təhsil/təlim nəticəsində səmərəliliyin artırılmasını göstərən araşdırma insan kapitalına olan marağı artırmışdır [4, s.25].

Müəssisələr insan kapitalına birbaşa sahib ola bilmirlər, sadəcə ondan istifadə edirlər. Bu səbəbdən, insan kapitalını intellektual kapitala çevirmək müəssisədə onun davamlılığına gətirib çıxaracaq. İnsan sərmayəsindən ən səmərəli şəkildə istifadə üçün əməkdaşlarda işə bağlılıq, iş yerinə güvən və işdən azad etmə siyasəti nəzərdən keçirilməli, qarşılıqlı etimada əsaslanan uzun müddətli əmək münasibətləri formalaşdırılmalıdır [7, səh.44-46].

İnsan kapitalı - yaradıcılıq və innovasiyanın açarı - yaradıcı, bacarıqlı, parlaq ideya və təcrübəyə malik işçiləri nəzərdə tutur. Yalnız bu xüsusiyyətləri olan kapitala (insana) sahib təşkilatın günümüzün hər an dəyişən texno-sosial şərtlərdə sağ qalma və inkişaf etmə imkanı var.

İnsan kapitalı - insanın təbii istedad, təhsil və təcrübə nəticəsində malik olduğu yaradıcılıq gücüdür. Müştərilərin ehtiyaclarına cavab verən həllər istehsal etmək bacarığı, işçilərin bacarıq və düşüncə tərzidir. İnsan kapitalı, növbə bitdikdən sonra işi tərk edən kapitaldır. İnsan kapitalına investisiya qoyuluşunun marjinal dəyəri maşınlara investisiya qoyuluşunun marjinal dəyərindən təxminən üç dəfə çoxdur. Buna görə də menecerlər işçilərini müxtəlif təlim proqramlarına cəlb etməklə, onların işdən məmnunluq səviyyələrini yüksəltməklə və motivasiya etməklə müəssisələrdə insan kapitalını inkişaf etdirirlər [1, s.74-75].

Əlaqələr (müşəri) kapitalı – təşkilatın müştərilər, auditoriyalar və tərəfdaşlarla məhsul və xidmətlərin birgə yaradılması üçün hazırladığı informasiya axınlarını və bilik tərəfdaşlıqlarını əhatə edən rəsmi və qeyri-rəsmi xarici əlaqələrdir [10]. Müəssisənin xarici mühiti ilə bağlı olan bu amil müxtəlif tədqiqatçılar tərəfindən fərqli adlarla xarakterizə olunur - əlaqələr kapitalı, münasibətlər kapitalı, xarici kapital, sosial kapital kimi anlayışlar qarşımıza çıxıb bilər.

Xarici tərəfdaşlar olaraq tanınan və güclü münasibətlərin yaradılması vacib olan icmalar aşağıdakılardır; bazar, cari və potensial müştərilər, təchizatçılar, ticarət birlikləri, ortaqlıqlar, rəqiblər, cəmiyyət və dövlət. Bu maraqlı tərəflər arasında müştərilər ən mühüm qrup kimi seçilir. Münasibət kapitalı biznes və onun müştəriləri, təchizatçıları, səhmdarları, təşkilatları, rəqibləri və cəmiyyət arasındakı münasibətlərə əsaslanır və biznesin ətraf mühitlə əlaqəsini (reputasiyasını) tənzimləyir. Müəssisələr öz əlaqələr kapitalalarını inkişaf etdirmək və müştəriləri ilə uzunmüddətli əlaqələr qurmaq istəyirlərsə, müştərilərinin istək və ehtiyaclarına uyğun olaraq mal və xidmətlər istehsal etməli, hətta əlavə olaraq, müştərinin yarana biləcək ehtiyacını (tələbini) qabaqcadan görməli və rəqiblərdən öncə bu dəyişikliklərə cavab verəcək

fəaliyyətləri gerçəkləşdirməlidir (1, s.75-76). Xüsusilə, müştərinin təşkilatla yaşadığı real təcrübələr haqqında nə qədər ətraflı məlumat əldə olunarsa, yenilik araşdırmaları və həlləri bir o qədər əsaslı olacaqdır. Müştərinin səsini çox diqqətlə dinləmək, istəklərini öyrənmək - yenilikçi davranışın ilk mərhələsi olan imkanların aşkarlanmasından, son mərhələdə həyata keçirilməsinə qədər bütün fəaliyyət mərhələləri üçün vacibdir.

Əlaqələr kapitalı digər İntellektual Kapital komponentləri ilə müqayisədə daha geniş biznes mühiti ilə əlaqəli olduğu və fərqli xüsusiyyətlərə malik olduğu üçün birbaşa idarə olunması ən çətin olan komponentdir [2, s.48].

Təşkilati kapital intellektual kapitalın təşkilati tərəfi, müəssisənin struktur kapitalıdır. İnsan kapitalından fərqli olaraq struktur kapitalı - işçilər günün sonunda və ya ümumiyyətlə işi tərk etdikdə müəssisədə qalan, şirkətə məxsus kapitaldır. İşçilər nə qədər yüksək potensiala sahib olsalar da, bu potensialdan istifadə etmələri, təşkilatın güclü strukturundan asılıdır. İntellektual kapitalın davamlılığını və daimiliyini təmin edən struktur kapitalı - şəxslərin bilik və təcrübələrindən istifadə etməklə texnologiya, proseslərin təsviri, təlimatlar, bilik bankları kimi amillərin müəssisə daxilində strukturlaşdırılması və yerləşdirilməsi yolu ilə formalaşır.

Struktur kapitalı əqli mülkiyyət aktivləri və infrastruktur aktivləri olmaqla iki başlıq altında incələyə bilər. Əqli mülkiyyət aktivləri, korporativ aktivləri qorumaq üçün hüquqi mexanizmi təmsil edir. Patentlər, müəllif hüquqları, dizayn hüquqları, ticarət sirləri və ticarət nişanları əqli mülkiyyət aktivlərinə daxildir. Struktur kapitalının başqa bir qolu olan infrastruktur aktivləri isə, təşkilatın yaxşı işləməsinə təmin edən metod və proseslərdən ibarətdir. Bunlar idarəetmə fəlsəfəsi və prosesləri, korporativ mədəniyyət, informasiya texnologiyaları sistemləri, şəbəkə məlumatları sistemləri və maliyyə münasibətlərindən ibarətdir [7, s.46-47].

Göründüyü kimi müəssisənin qeyri-maddi aktivləri olan intellektual kapitalı biliklə (informasiya ilə), bilik isə onu ən səmərəli şəkildə istifadə (emal) edəcək insan amili ilə sıx bağlıdır. Lakin sadəcə insan kapitalı ilə məhdudlaşmayacaq qədər geniş məvhumdur. Belə ki, əldə olunan biliyi dəyəərə çevirmək üçün ehtiyac duyulan müəssisə daxili və xarici proseslər, əlaqələr, texniki baza və informasiya sistemləri kimi bir sıra ünsürləri də özündə birləşdirən bir anlayışdır.

NƏTİCƏ

1960-cı illərin əvvəllərindən başlayaraq biliyin (informasiyanın) artan şəkildə əhəmiyyət kəsb etməsi, iqtisadiyyatın qloballaşması və beynəlxalq rəqabətin effektivliyi, fərdin ictimai quruluşun mərkəzində yer alması və rəqəmsallaşmanın sürətlənməsi iqtisadiyyatda kənd təsərrüfatı, sənaye və xidmət sektorları ilə birgə bilik sektorunun xüsusi paya sahib olmasına gətirib çıxarır. Nəticədə, biliyin dəyər qazanaraq istehsal faktorları arasına daxil olması intellektual kapital komponentlərini, xüsusilə insan kapitalını təşkilati idarəetmədə diqqət yetirilməli olan önəmli resursa çevirir. Təşkilati idarəetmədə müəssisənin fəaliyyətində önəmli faktor sayılan davamlı rəqabət üstünlüyünün yaradılması və davamlılığının təmin olunması üçün təşkilatın sahib olduğu intellektual kapital komponentlərinin müəyyənləşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi vacibdir. Belə ki, bilikdən istifadə edərək dəyəərə çevirə bilən müəssisələrlə bunu edə bilməyənlər arasında ciddi bazar payı fərqi yaranır.

ƏDƏBİYYAT

1. Atan Ö., Tunçer A., (2019), Entelektüel Sermayenin İşletme Performansına Etkileri Üzerine Bir Araştırma, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 2/1, s. 71-100
2. Çam İ., (2016), İnsan sermayesi, ilişki sermaye, inovasyon sermayesi ve süreç sermayesinin firma değeri ile ilişkisi, s.24-70
3. Hussinki H., (2015), Review of empirical research on intellectual capital and firm performance, Journal of Intellectual Capital, vol.16 no.3, p.518-565

4. Kandemir T., (2008), Entellektuel sermaye kavramı ve tarihsel gelişimi, s.23-35
5. Özcan K. (2008), Bilgi Toplumunda Bilginin Önemi, Entellektuel Sermaye: Kuram Gelişim ve Yeni Perspektifler, s.7-19
6. Quintero-Quintero, W., Blanco-Ariza, A., Garzón-Castrillón, M., (2021), Intellectual Capital: A Review and Bibliometric Analysis. Publications 2021, 9(4), 46; p.1-7
<https://doi.org/10.3390/publications9040046>
7. Töre E., (2017), Entellektuel sermayenin yenilikçi iş davranışına etkisinin bilgi paylaşımı, özyeterlilik ve iç denetim odağı perspektivinden incelenmesi, s.26-58
8. Töre E., (2019), Entellektuel sermayenin yenilikçi iş davranışına etkisinde bilgi paylaşımının aracı rolü, Journal of Administrative Sciences, Vol.17, No.34, p. 278-284
9. <https://sites.google.com/site/piacapitalintellectual/intellectual-capital>
10. <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/29207/primer-intellectual-capital.pdf>
11. Intellectual Capital - Overview, Branches, How To Measure
<https://corporatefinanceinstitute.com>
12. Knowledge Information Data
<http://knowledge-management-tools.net>

THE IMPORTANCE OF INTELLECTUAL CAPITAL IN ENTERPRISE MANAGEMENT

Sevinj PANAHLI

SUMMARY

Towards the end of the 20th century, the world embraced significant new changes in the field of information and communication technologies, by entering a new stage, called the "knowledge age" or "information society". New socio-economic conditions offered new approaches in the area of management, in particular. This study analyzes the stages of formation of the theory of intellectual capital and the main three directions of intellectual capital - human capital, relational (customer) capital and structural (organizational) capital. Components of intellectual capital and proper management policies are of strategic importance for enterprises to continue existence in a competitive business environment and obtain targeted market share.

Keywords: *intellectual capital, organizational management, human capital, knowledge management, intangible accets*

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 20.12.2022

Təkrar işlənməyə göndərilib: 24.01.2023

Çapa qəbul olunub: 15.02.2023

**“İQTİSADI İSLAHATLAR”
elmi-analitik jurnal**

**ОСОБЕННОСТИ
РЫНКА
АВИАЦИОННОЙ
ТРЕНАЖЕРНОЙ
ПОДГОТОВКИ**

№ 4 (5)-2022

**Кевсар ДАДАШОВА,
Докторант,
Национальная Академия
Авиации**

Особенности рынка авиационной тренажерной подготовки

Кевсар ДАДАШОВА,
Докторант,
Национальная Академия Aviации

АННОТАЦИЯ

В статье раскрывается назначение авиационного тренажерного комплекса в системе подготовки летного состава и обеспечения безопасности полетов, выявляются преимущества, общие тенденции развития и проблемы обучения пилотов. В статье также приведены, выявленные в результате проведенного исследования, требования, предъявляемые современным рынком труда гражданской авиации к подготовке пилотов на этом уровне подготовки. Особое внимание уделено формированию совокупности понятий, раскрывающих сущность рыночных отношений в сфере деятельности тренажерных комплексов гражданской авиации, объектов и процессов, составляющих и протекающих на рынке их услуг, признаков и свойств этого рынка, с точки зрения продавцов и покупателей. Также приведена схема системы рынка авиационной тренажерной подготовки, которая детализирует характер взаимосвязей между всеми участниками рынка.

Ключевые слова: гражданская авиация, подготовка авиаспециалистов, авиационный тренажерный комплекс, рынок услуг авиационного тренажерного комплекса.

ВВЕДЕНИЕ

Важнейшим условием развития гражданской авиации (ГА) является постоянно растущие требования по обеспечению безопасности полетов. Расширение мер по обеспечению безопасности в авиакомпаниях требует разработки мер, предусматривающих включение в современные требования к программам подготовки пилотов дополнительные виды обучения и тренировки с целью повышения профессионального уровня пилотов.

Выполнение полётов на воздушном судне (ВС) связано с участием широкого круга авиационных специалистов и различной воздушной и наземной техники, которые объединены в авиационную транспортную систему. Существующие требования к сертификации пилотов транспортной авиации (самый высший уровень сертификата пилота) время от времени подвергаются критическому рассмотрению. Подготовка кадров в гражданской авиации направлена на достижение высоких результатов труда, снижение затрат предприятий на дообучение молодых специалистов и переподготовку кадров.

ХАРАКТЕРИСТИКИ РЫНКА ТРЕНАЖЕРНОЙ ПОДГОТОВКИ

Сфера образования в системе воздушного транспорта играет ключевую роль в обеспечении отрасли компетентными, высокопрофессиональными работниками. В настоящее время стала очевидной потребность развития знаний и навыков будущих пилотов ГА одновременно в следующих областях профессиональной деятельности: умение работать в качестве члена экипажа ВС как оптимально функционирующей команды профессионалов и умение грамотно эксплуатировать автоматизированные системы современных ВС. Подготовка кадров для авиации подразумевает разнообразный и достаточно широкий спектр характеристик, которые приобретают выпускники и культивируют в себе специалисты отрасли.

Тренажерная подготовка является в настоящее время одним из основных видов подготовки летного состава. Практика показывает, что именно авиационные тренажеры

способны быть тем инструментарием, с помощью которого возможен всесторонний подход к подготовке летного состава, позволяющий формировать знания, навыки и умения, важные профессиональные качества и компетенции пилотов.

За счет применения авиационных тренажеров уменьшается пассивное время подготовки летного состава и повышается ее интенсивность. Подготовка на тренажерах дает широкие возможности в исследовании новых прогрессивных методов и приемов обучения, позволяет производить анализ допущенных ошибок в технике пилотирования и эксплуатации систем самолета.

Центры подготовки и переподготовки летного состава ориентированы на подготовку работников, обладающих теоретическими знаниями, практическими умениями, высокой работоспособностью, стрессоустойчивостью, креативностью, умением работать в команде, ответственностью за совершенные действия и многие другие.

Авиационно-тренажерный комплекс (АТК) - это предприятие гражданской авиации, предназначенное для формирования и поддержания профессиональных знаний, умений и навыков летного состава на основе использования интерактивной системы симуляторов полета.

Рынок авиатренажерной подготовки (АТП) – это совокупность взаимоотношений субъектов гражданской авиации по поводу предоставления услуг АТК.

Рынок АТП функционирует на основе законов рыночной модели экономики – закона спроса и предложения, закона стоимости, закона накопления, закона роста производительности труда и др.

Основной особенностью рынка АТП является:

1. подверженность конъюнктуры рынка частым колебаниям и необходимость постоянного ее отслеживания для гибкого и быстрого реагирования на изменения;
2. необходимость дифференциации продукта в зависимости от потребностей потребителя;
3. наличие барьеров входа на рынок (сертификация, требования ICAO¹)
4. возможное несовпадение в одном лице потребителя и плательщика.

Производителями услуг тренажерных комплексов гражданской авиации выступают юридические государственные и коммерческие учебные центры, прошедшие соответствующую аккредитацию и получившие лицензию на право ведения образовательной деятельности, предлагающие образовательные программы по первоначальной подготовке, переподготовке и повышению квалификации авиационных специалистов в соответствии с требованиями стандарта ICAO и EASA², а также государственного образовательного стандарта.

Объектом данного рынка является продукция АТК - результат трудовой деятельности, связанная с воздействием на человека непосредственно в процессе обучения.

Продукция АТК представляет собой:

1. Подготовку авиационных специалистов (членов летных экипажей, cabinных экипажей, сотрудников авиационно-технического обеспечения, сотрудников по управлению авиационной безопасностью и режимом, сотрудников по управлению производственной деятельностью, сотрудников по наземному обеспечению перевозок, специальное обучение сотрудников);
2. Повышение квалификации авиационных специалистов;
3. Переподготовку авиационных специалистов.

Особенностью данного вида товара является то, что это экономически значимый товар, т.е. характеризуется наличием связи между производителем и потребителем, а результатом продажи этого товара является экономическая и социальная полезность.

В настоящее время АТК продают на рынке следующие виды услуг по подготовке

¹ICAO – Международная Организация Гражданской Авиации

²EASA – Европейское Агентство Авиационной Безопасности

летного персонала по следующим направлениям:

- подготовка пилотов по программе Ab-initio;
- подготовка к допуску к эксплуатации определенного типа воздушного судна (Type-rating);
- обучение курсантов;
- подготовка и переподготовка бортпроводников;
- подготовка и переподготовка специалистов наземного обслуживания;
- подготовка и переподготовка пилотов вертолетов;
- обучение операторов беспилотных летательных аппаратов.

АТК предназначены для выполнения как теоретической, так и практической переподготовки летного и инженерно-технического состава авиаперевозчиков гражданской авиации, то есть выполнения комплексных услуг в этой сфере. Имеющиеся в них технические средства, программы подготовки и обучения позволяют авиакомпаниям, которые ими владеют, обеспечить свой персонал подобным комплексом услуг, а также предоставлять данные услуги другим авиаперевозчикам на коммерческой основе. Материально-техническая база АТК - это значительные по своей стоимости средства и не каждая авиакомпания может позволить себе такие затраты. Именно поэтому, анализируя тренажерную базу мировой гражданской авиации, мы обнаруживаем здесь достаточно ограниченное количество таких предприятий как АТК, также как и жесткую конкуренцию на олигопольном рынке производителей самих авиационных тренажеров. По этим причинам в сфере предоставления услуг тренажерной подготовки преобладает аутсорсинг.

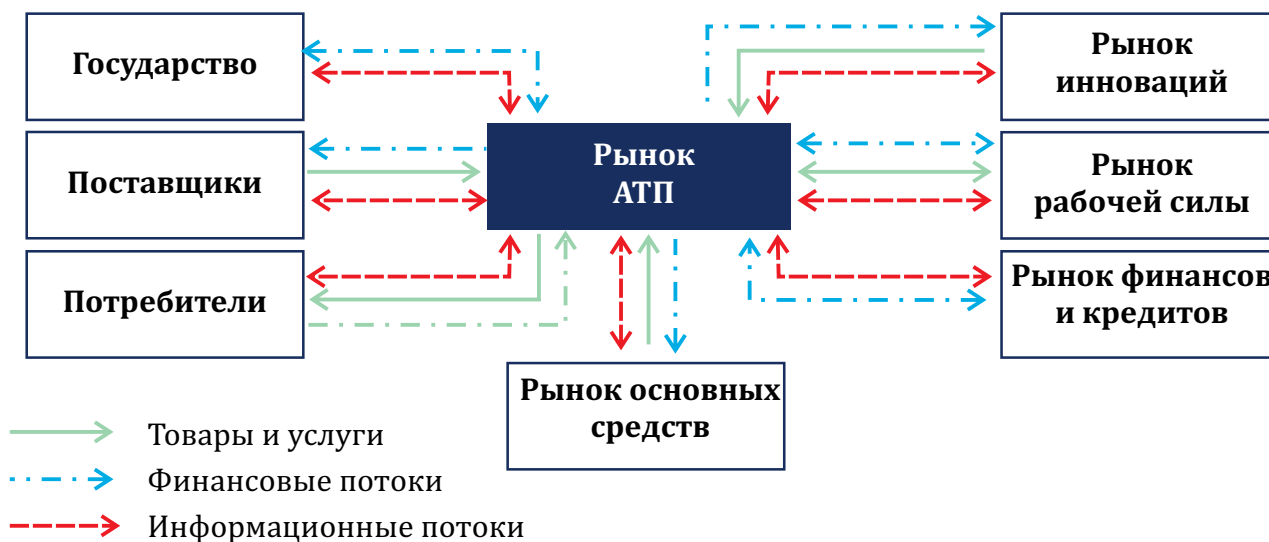
СУБЪЕКТЫ СИСТЕМЫ РЫНКОВ АВИАЦИОННО-ТРЕНАЖЕРНОЙ ПОДГОТОВКИ

Подготовка кадров для авиации подразумевает разнообразный и достаточно широкий спектр характеристик, определяющий характер взаимосвязи между всеми участниками рынка (рис 1.). В систему рынков, где в центре находится АТП, включены рынок основных средств, рынок рабочей силы, рынок информации, рынок инноваций, рынок финансов и кредитов и др.

Как видно из схемы, субъекты рынка связаны тремя видами потоков:

1. поток товаров и услуг представляет собой оказание услуг, либо выполнение работ.
2. финансовые потоки представлены движением денежных средств и фондовых ценностей;
3. информация включает движение всех видов сведений, отчетности и нематериальных активов.

Рис 1. Система рынков авиационно-тренажерной подготовки

В роли субъектов рынка государство выступают отраслевые организации (ICAO, IATA³, EASA) и правительственные ведомства в сфере гражданской авиации. С государством АТК связано финансовыми и информационными потоками. Финансовые потоки со стороны тренажерного комплекса представлены налоговыми платежами, покупкой государственных ценных бумаг, финансированием государственных программ, а со стороны государства – инвестированием в деятельность АТК, участием в капитале авиационных учебных заведений, кредитованием. Информационные потоки между АТК и государством также имеют двунаправленный характер. АТК передает государственным органам, согласно действующему законодательству, информацию о своей деятельности, государство, обеспечивает предприятие сведениями об отраслях, изменениях в законодательстве и т.д.

К субъектам рынка поставщиков относятся производители авиационных симуляторов, оказывающих послепродажное обслуживание (техническая поддержка тренажеров, программное обеспечение тренажеров и т.д.). Они связаны с АТК финансовыми, информационными потоками и потоками товаров и услуг.

Потребителями рынка АТП являются как юридические лица (грузовые и пассажирские авиакомпании, логистические предприятия), так и физические лица (авиаспециалисты).

В качестве субъектов рынка рабочей силы могут выступать как юридические (при аутсорсинге), так и физические лица, предоставляющие образовательную, техническую услуги на рынке. Со субъектами рынка рабочей силы АТК связаны с финансовыми, информационными потоками и потоками товаров и услуг. Финансовые потоки между субъектами рынка представлены, в основном, заработной платой. Кроме того, если АТК распространяет между своими сотрудниками собственные акции, то они также входят в этот поток. Финансовые потоки здесь направлены только от АТК, т.к. субъекты рынка рабочей силы не создают предложение на финансовом рынке. Если они инвестируют свои сбережения, то выступают уже в качестве другого субъекта бизнеса – потребителей.

С субъектами рынка финансов и кредитов АТК связаны финансовыми, информационными потоками. Финансовые потоки включают в себя финансовые операции, как предоставление банковской ссуды, лизинговые операции, форфейтинг и др., которые обеспечивают АТК и кредитно-финансовые институты высоколиквидными активами. Обратный поток представлен депозитными операциями, расчетно-кассовым обслуживанием, выплатой ссудного процента. Оба субъекта рынка могут производить одновременный обмен финансовыми инструментами при участии в капитале или купле-продаже долговых ценных бумаг. Информационные потоки включают в себя все сведения о финансовых рынках и текущей деятельности АТК.

Все субъекты гражданской авиации в лице международных организаций, авиационных властей, эксплуатантов и др. заинтересованных сторон должны работать в направлении создания новых взаимовыгодных форм кооперации при освоении этого сегмента подготовки кадров и повышения безопасности полетов.

ВЫВОДЫ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Рынок услуг АТК имеет свои специфические тенденции развития и особенности. С учетом расширения международных связей в сфере воздушного транспорта, роста удельного веса международных авиаперевозок в общем объеме, использования усложняющейся техники, повышения требований к уровню безопасности и качеству летного персонала необходимость создания центров обучения авиационного персонала с углубленным изучением английского языка и различных типов ВС. Другими словами рынок имеет и будет иметь в ближайшее будущее тенденцию к росту.

Анализ практики реального функционирования авиационно-тренажерных комплексов, проведенный на основе системного подхода позволило сформулировать основные понятия, отражающие черты и проблемы реальных процессов, связанных с

³IATA – Международная Ассоциация Воздушного Транспорта

деятельностью авиационных тренажеров, как субъектов рыночных отношений.

Несмотря на важнейшее место авиационного тренажерного комплекса в системе подготовки летного состава и обеспечения безопасности полетов, до сих пор нет общепризнанного определения по целому ряду основополагающих понятий этой сферы деятельности в рамках отрасли гражданская авиация. Исходя из особенностей рынка услуг тренажерных комплексов гражданской авиации мы дали определение понятию авиационно-тренажерного комплекса как субъекта рынка АТП и продукции АТК, как объект рынка АТП, к которой относится подготовка, повышение квалификации и переподготовка авиационных специалистов. Данные нами определения основных понятий рынка АТП могут быть использованы специалистами при комплексном изучении формирования и развития сферы подготовки пилотов, в практике разработки стратегий развития авиакомпаний и АТК, экспертами аудиторско-консалтинговых компаний и аналитических групп при подготовке тематических обзоров и информационно-аналитических исследований тенденций развития рынка АТП.

AVIASIYA TRENAJOR HAZIRLIĞI BAZARININ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Kövsər DADAŞOVA

XÜLASƏ

Məqalədə aviasiya trenajor kompleksinin uçuş heyətinin hazırlanması və uçuş təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sistemində məqsədi açıqlanır, pilotların trenajor hazırlığının üstünlükləri, ümumi inkişaf meylləri və problemləri müəyyən edilir. Məqalədə həmçinin tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmiş müasir mülki aviasiya əmək bazarının bu təlim səviyyəsində pilotların hazırlanmasına dair tələblər təqdim olunur. Mülki aviasiya trenajorları kompleksinin fəaliyyəti sahəsində bazar münasibətlərinin mahiyyətini, onların xidmətlər bazarındakı obyektləri və prosesləri, bu bazarın xüsusiyyətlərini və xassələrini açan anlayışlar toplusunun formalaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirilir. Həmçinin, bütün bazar iştirakçıları arasında münasibətlərin xarakterini təfərrüatlandıran aviasiya trenajor hazırlığı bazarı sisteminin sxemi verilmişdir.

Açar sözlər: *mülki aviasiya, aviasiya mütəxəssislərinin hazırlığı, aviasiya trenajor kompleksi, aviasiya trenajorlar kompleksinin xidmətləri bazarı.*

FEATURES OF THE AVIATION SIMULATORS TRAINING MARKET

Kovsar DADASHOVA

SUMMARY

The article reveals the purpose of the aviation simulator complex in the system of training the flight crew and ensuring flight safety, identifies the advantages, general development trends and problems of pilot training. The article also presents, identified as a result of the study, the requirements for the modern civil aviation labor market for the training of pilots at this level of training. Particular attention is paid to the formation of a set of concepts that reveal the essence of market relations in the field of activity of civil aviation simulators, objects and processes, components and processes in the market of their services, features and properties of this market, from the point of view of sellers and buyers. In the article, based on theoretical studies, a definition of these concepts is given, a scheme of the aviation simulators training market system is developed, which details the nature of the relationship between all market participants.

Key words: *civil aviation, aviation specialist training, aviation training center, aviation simulator complex services market.*

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 06.12.2022

Təkrar işlənməyə göndərib: 16.01.2023

Çapa qəbul olunub: 15.02.2023

“İQTİSADI İSLAHATLAR” elmi-analitik jurnal

AUDİTORUN VƏZİFƏ ÖHDƏLİKLƏRİ VƏ AUDİTOR RƏYİNİN ƏHƏMİYYƏTİ

№ 4 (5)-2022

Ədalət ƏSƏDOV,
Bakı Avrasiya Universiteti, dosent

Bəhruz SƏMƏDOV,
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti,
baş müəllim

Əli HÜSEYNOV,
Bakı Avrasiya Universiteti, magistrant

Auditorun vəzifə öhdəlikləri və auditor rəyinin əhəmiyyəti

Ədalət ƏSƏDOV,
Bakı Avrasiya Universiteti, dosent

Bəhrüz SƏMƏDOV,
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, baş müəllim

Əli HÜSEYNOV,
Bakı Avrasiya Universiteti, magistrant

XÜLASƏ

Audit təsərrüfat subyektlərində maliyyə (mühasibat) hesabatlarının düzgünlüyünün və müəyyən tələblərə uyğunluğunun sərbəst yoxlanılması deməkdir. Bu vəzifələri yerinə yetirən səlahiyyətli şəxs auditor adlanır. Fəaliyyətə başlamaq üçün auditor ilk növbədə öz müştərisini müstəqil şəkildə müəyyənləşdirir. Bu proses baş verə biləcək xoşagəlməz hadisələr nəticəsində audit firmasının öz nüfuzunu itirməsinin qarşısını almaq üçün zəruri hesab edilir. Yoxlama Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatasının auditorlara və auditor təşkilatlarına verdiyi lisenziya əsasında mümkündür. Auditin nəticələrinə əsasən müstəqil auditor və ya auditor təşkilatı əldə edilmiş nəticələrə dair rəy hazırlayır və müəssisənin rəhbərinə təqdim edir.

Məqalədə auditorun öhdəliyində olan vəzifələr, onun fəaliyyətinin icrası üçün qoyulmuş tələblər, qarşısında duran məsuliyyətlər, auditorun rəyinin formaları və sahibkar subyektlərin fəaliyyətində hansı rola malik olduğu haqqında məlumatlar əks olunmuşdur.

Açar sözlər: *auditorun vəzifələri, auditor rəyi, auditora qoyulan tələblər, auditorun məsuliyyəti, auditor rəyinin növləri*

GİRİŞ

Auditorlar öz vəzifə borclarını yerinə yetirərkən "BAS" - Beynəlxalq Audit Standartlarından normativ material kimi istifadə edir. Bu standartların əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, auditor qoyulan tələblərə riayət edərək maliyyə hesabatlarının yoxlanılmasında etik normalar çərçivəsində öz fəaliyyətini həyata keçirsin və hesabatların tərkibində öz əksini tapan informasiyalarda vacib nöqsanların olmamasına əmin olsun. Müəssisələrdə maliyyə hesabatlarının fırıldaqçılıq əməlləri və ya bilmədən törədilən nöqsanlar nəticəsində meydana gələn vacib kənarlaşmaların riskinin qiymətləndirməsi auditorun tərtib edəcəyi rəyə bağlıdır. Əlavə olaraq, auditorun vəzifə öhdəliklərinə müəssisənin hazırki mühasibat siyasətinin uyğunluğunun, bütünlükdə maliyyə hesabatlarının nümayişinin qiymətləndirilməsində aid edilir.

AUDİTOR FƏALİYYƏTİNİN HÜQUQİ ƏSASLARI

Araşdırmalar göstərir ki, ərzaq təminatı və təhlükəsizliyinin müxtəlif səbəbləri vardır. ƏlRespublikamızda auditor xidmətinin təsis edilməsini, onun icrasının əsasını, qarşısında duran vəzifə öhdəliklərini və hüquqlarını "Auditor haqqında" qanun müəyyənləşdirir. Həmin qanuna əsasən məhsul satışı, əmtəə istehsalı və xidmətlər göstərilməsi ilə bağlı işlər görən müəssisələrdə mühasibat uçotunun lazimi qaydada aparılmasının və maliyyə hesabatları ilə sərbəst şəkildə tanış olub onların yoxlanması prosesi audit adlanır. Audit yoxlamaları audit standartlarına uyğun formada planlaşdırılıb, icra edilsədə vacib olan bəzi təhriflərin gözdən qaça bilməsi riski mümkündür [5, səh. 47]. Auditorun öz fəaliyyətini həyata keçirməsi üçün ümumilikdə yerinə yetirməli olduğu vəzifələrə aşağıdakıları aid etmək olar:

- Auditin aparılmasında mütləq şəkildə Azərbaycan Respublikası qanunlarına əməl etmək;
- Auditin aparılmasını və başqa xidmətlərin həyata keçirilməsini keyfiyyətli şəkildə yerinə yetirmək;
- Biznesin ayrı-ayrı istiqamətləri ilə əlaqədar mühasibatlıq xidmətləri göstərmək;
- Mülkiyyətin formasından asılı olmayaraq şirkətin (təşkilatın) maliyyə sahəsi üzrə gördüyü işlərin təhlilini aparmaq;
- Sifarişçinin mühasibat uçotu sənədlərinin və onun hesabatlarının auditinin aparılması, hesabatların etibarlılığının yoxlanması, həmçinin maliyyə üzrə əməliyyatların qanuni olmasına və normativ aktlara əsaslanmasına, müvafiq vergitutma tələblərinə əməl edilməsinə xarici və daxili nəzarətin ölçülməsi;
- Sahibkar subyektin istəyi ilə aparılan audit yoxlaması üçün alınmış informasiyaları gizli saxlamaq;
- Cərimələrə gətirib çıxara biləcək qeyri-düzgün hesablamaların və nöqsanların qarşısının alınması üçün tədbirlər görülməsi;
- Yoxlama əsnasında əldə edilmiş və ya hazırlanmış sənədlərin təhlükə-sizliyini təmin etmək;

Sifarişçinin istəyinə bağlı olaraq ona auditin keçirilməsinə aid qanunvericilik kriteriyaları, audit təşkilatının və sifarişçinin vəzifə və hüquqlarını, həmçinin auditorun verdiyi mülahizəsindəki iradı əsaslandıran normativ aktlar haqqında hər tərəfli informasiya verilməsi [3, səh. 14; 6, səh. 28; 7].

Qanuna əsasən və müəssisə ilə auditor arasında imzalanmış müqavilə şərtlərinə görə, auditorlar öz vəzifə öhdəliklərini düzgün şəkildə həyata keçirmədikləri təqdirdə əmlak məsuliyyətinə cəlb edilmək ehtimalları vardır. Auditorluq fəaliyyəti göstərən hüquqi və fiziki vətəndaşlar icbari sığorta ilə bağlı müqavilənin olması üzrə qanunda nəzərdə tutulmuş qaydada məsuliyyət sahibidirlər. Auditorların fəaliyyətlərini lazimi qaydada gerçəkləşdirə bilməsi üçün aşağıdakı 3 məsuliyyət növünə əməl etmələri zəruri hesab olunur:

- I. İnzibati məsuliyyət;
- II. İntizam məsuliyyəti;
- III. Cinayət məsuliyyəti.

Auditorun inzibati və cinayət məsuliyyətləri Azərbaycan Respublikasının müəyyən olunmuş qanunları ilə, intizam məsuliyyəti isə Auditorlar Palatası tərəfindən tənzimlənir. Bu qanunlar müəyyənləşdirilərkən aşağıdakı məsələlərə diqqət yetirilməlidir:

- Yoxlama keçirilərkən sifarişçi müəssisənin fəaliyyətinə ziyan vurulub-vurulmaması;
- Auditin aparılması şəxs öz fəaliyyətini gerçəkləşdirərkən diqqətsizlik və məsuliyyətsizlik edib-ətməməsi [3, səh. 20; 1].

AUDİTORLAR QARŞISINDA QOYULAN TƏLƏBLƏR

Azərbaycan respublikasında auditor fəaliyyəti göstərmək üçün auditor və auditor təşkilatlarının qarşısına bir sıra tələblər qoyulur. Auditorun öz vəzifəsini müstəqil şəkildə yerinə yetirməsi üçün ona lazım olan başlıca sənəd Auditorlar Palatası tərəfindən verilmiş lisenziyadır. Lisenziya auditora ölkə daxilində peşəsi üzrə xidmətlər göstərmək səlahiyyəti verir. Auditor təşkilatlarına verilən lisenziyanın müddəti müvafiq dövlət orqanları tərəfindən qeydiyyatdan alındıqdan sonra 5 il təşkil edir və təşkilatın fəaliyyətə başlaması üçün bu sahə üzrə 3 peşəkar auditor olması vacibdir. Lisenziya almaq üçün sərbəst auditor aşağıdakı tələbləri qarşılamalıdır.

- Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olmaq;
- Ali təhsil (Maliyyə, mühasibat uçotu və hüquqşünaslıq üzrə);
- Peşəsi üzrə 3 il iş stajı olmalı;
- Müstəqil şəkildə auditor imtahanları verə bilmək;
- Məhkəmənin hökmünə əsasən maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti üzrə müvafiq vəzifəyə sahib olmaq yaxud müvafiq fəaliyyət sahəsi üzrə məşğul olma səlahiyyətindən məhrum edilməmək ya da belə bir cəza forması ilə əlaqədar məhkumluğun qanunda nəzərdə tutulmuş tərzdə ödənilməsi.

Bu tələbləri qarşılayan auditor lisenziya almaq üçün Auditorlar Palatasına müraciət edir və aşağıdakı sənədləri özü ilə gətirir [2]:

1. Lisenziya almaq üçün ərizə;
2. Müəssisənin təsis sənədlərinin sürəti;
3. Lisenziyanı əldə etmək üçün dövlət rüsumunun ödənildiyini sübut edən sənəd;
4. Fiziki şəxsin vergi orqanı təşəbbüsü ilə uçota alınmasına dair sənədin sürəti.

AUDİTOR RƏYİNİN MAHIYYƏTİ, NÖVLƏRİ VƏ HAZIRLANMASI QAYDALARI

Auditorlar bütün vəzifələrini yerinə yetirdikdən (sifarişçi müəssisənin maliyyə hesabatlarının mühasibat uçotu prinsiplərinə uyğunluğunu, xüsusi vəsaitlərin aktivlərin və öhdəliklərin nəticələrinin düzgün qeyd olunmasını yoxladıqdan və sahibkar subyektlə auditor arasında imzalanmış müqavilədə nəzərdə tutulan digər xidmətləri yerinə yetirdikdən və.s) sonra əldə etdiyi nəticələr üzrə rəy hazırlayır. "Audit rəyi" termininin necə meydana gəlməsinə nəzər salsaq çox saylı xarici alimlərin bu sahədəki apardıqları təhlillərə əsasən mütəxəssislərin leksikonunda 20–ci yüz illiyin sonlarında aşkarlandığını deyə bilərik. Etibarlı hesabat informasiyaları ilə bağlı izahat almaq, təşkilatın gördüyü işlər, istifadəçilərin "auditor rəyi" haqqında olan maraqlarının əhatə dairəsinin genişlənməsinə səbəb olmuşdu. "Rəy" anlayışının meydana gəlməsi üçün başlıca şərt, əmələ gəlmiş qeyri-müəyyənlik mühitində qərar qəbulu üçün onun reallığının araşdırılmasını tələb edən, adətən bütöv və etibarlı əsaslandırılmamış məlumatın formalaşmasıdır [4, səh. 2].

Auditor hesabatı (rəyi) - audit yoxlaması aparılan müəssisələrin mühasibat (maliyyə) hesabatlarından istifadə edənlər üçün tərtib edilir və hazırlandıqdan sonra auditor və ya auditor təşkilatı tərəfindən möhürlənib, imzalanan rəsmi sənəd hesab olunur. Bu sənəd sərbəst auditorun maliyyə hesabatlarının etibarlı olduğuna dair müvafiq qaydada ifadə etdiyi mülahizəsini (rəyini) özündə əks etdirir [10]. Auditor rəyinin forması və tərkibi qaydalara əsasən aşağıdakı elementləri özündə birləşdirir [8]:

- Auditor barəsində informasiyalar;
- Yoxlanılan sahibkar subyekt haqqında informasiyalar;
- Giriş bölməsi;
- Auditor yoxlamasının əhatə dairəsini göstərən hissə;
- Auditorun mülahizəsini əks etirən hissə;
- Auditorun verdiyi rəyin tarixi;
- Yoxlamayı aparan auditorun imzası.

Auditorun təqdim edəcəyi hesabat onun rəyinin tərkibinə uyğun olaraq təsnifləşdirilir və bütünlükdə auditorun vicdanını, sərbəstliyini və sahəsi üzrə peşəkarlığını özündə əks etdirir. Əldə olunan nəticələr üzrə verilən auditor rəyinin növü şərtsiz müsbət, şərti müsbət, dəyişdirilmiş, mənfəət ola bilər. Bundan əlavə, yaranmış vəziyyətdən asılı olaraq auditor rəy verməkdən imtinada edə bilər və əlində olan nəticələri digər hesabat formasında rəsmiyyətləşdirə bilər.

· Şərtsiz müsbət rəy - Bu rəy auditora auditin aparılması üçün təqdim olunan bütün maliyyə (mühasibat) hesabatları uçotunun informasiyalarının etibarlılığı, dəqiqliyi və düzgünlüyü ilə razılaşdığı hallarda verilir. Əgər hesabatdakı məlumatların hamısı düzgün olaraq qəbul edilibsə, vacib nöqsanlar yoxdursa və sui - istifadə halları aşkarlanmayıbsa auditorun müsbət rəy verməməsi üçün heç bir əsas qalmır. Bu cür nəticəyə nail olan şirkət rəhbəri əmin ola bilər ki, auditor lazım olan sənədlərin hamısı haqqında məlumatlıdır, auditin tələblərinin hamısına əməl edilib və mühasibin kağızda qeyd etdiyi şərtlər düzgündür.

· Dəyişdirilən auditor rəyi - Bu rəydə əlavə edilmiş izahat yaxud paraqraf mövcud olur ya da istənilən bir səbəbdən ötrü rəy şərtsiz müsbət rəydən fərqləndirilir.

· Şərti müsbət rəy - Auditorun bu rəyi şərtsiz müsbət rəyin verilməsi üçün lazımı qədər əsasların mövcud olmadığı vəziyyətlərdə hazırlanır. Məsələn, (verilmiş informasiyalarda yoxlamayı aparan auditorun qeyri-müəyyənliyi, bəzi məsələlərə görə fikirlərin üst-üstə

düşməməsi və maliyyə hesabatlarında əmələ gələn qəsdən törədilmiş, çox saylı əhəmiyyətli və kiçik nöqsanlar və s.). Şərti müsbət rəy adətən nə mənfə, nədəki şərtsiz müsbət rəyin verilə bilmədiyi hallarda tərtib edilir.

· Mənfə rəy - Maliyyə hesabatlarının qəbul edilmiş prinsiplərindən kənarlaşmalar aşkarlandıqda, hesabatlarda iri həcmli nöqsanlar, səhvlər və ya fırıldaqçılıq halları ilə qarşılaşdıqda verilən rəydir. Əlavə olaraq auditora yoxlamanı aparmaq üçün lazım olan bütün məlumatların təqdim edilməməsi vəziyyətində də mənfə rəy verilir.

Rəy verməkdən imtina – Bu cür vəziyyət audit yoxlamanının həcmnin (əhatə dairəsinin) məhdudlaşdırıldığı zaman baş verir. Bu o zaman baş verir ki, yoxlamanı gerçəkləşdirən auditor lazım olan qədər audit sübutunun toplanmasının mümkünsüz olması qənaətinə gəlsin [9].

NƏTİCƏ

Beləliklə auditor fəaliyyəti və rəyi haqqında aparılan araşdırmalardan belə nəticəyə gəlinir ki, auditor müvafiq qurumdan, Azərbaycanda Auditorlar Palata-sından müvafiq lisenziya almış, müstəqil fəaliyyət göstərən şəxsdir. Auditorun, lisenziyası, adətən ölkə daxilində xidmətlər göstərmək səlahiyyəti verir. Eyni zamanda, praktikada beynəlxalq audit şirkətlərinə və müxtəlif ölkələrdə fəaliyyət üçün lisenziyalara da rast gəlinir.

Auditorlar öz vəzifələrini icra edərək, yekunda audit obyektinin hesabatları-nın mühasibat uçotu prinsiplərinə uyğunluğu, vəsaitlərin hərəkətinin obyektin hədəfləri və mövcud qanunvericiliyin tələblərinə uyğunluğu və s. məsələlər barədə müvafiq rəy hazırlayır. Auditorun təqdim edəcəyi hesabat onun rəyinin tərkibinə uyğun olaraq təsnifləşdirilir və bütünlükdə auditorun vicdanını, müstəqilliyini və səhəsi üzrə peşəkarlığını özündə əks etdirir. Audit rəyi obyekt üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, ona görə ki, obyektin gələcək fəaliyyəti və uğurları rəyə əsaslanır. Ona görə də, bəzi özəl təsərrüfat subyektləri, bəzən sərbəst audit dəvət edərək, öz fəaliyyətlərinin auditini aparır, eləcə də bunun əsasında gələcək fəaliyyətlərini planlaşdırırlar.

ƏDƏBİYYAT

1. Auditor xidməti haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu, 16 sentyabr 1994-cü il tarixli, Bakı, 1994.
2. Azərbaycan Respublikası ərazisində auditor fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün lisenziya verilməsi qaydalarının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 13 yanvar 1998-ci il tarixli qərarı, Bakı, 1998.
3. Bədəlov Q.A. "Auditin əsasları". Bakı, 155 səh.
4. Юдинцева. Л.А. "«Мнение аудитора»: история, сущность, проблемы" 2014, 8 p.
5. Bayramov İ. Rəhimov V. "Auditin aparılması və sənədləşdirilməsinə dair təlimat", Bakı, 2015, 410 səh., Shura_267_7_elave.pdf
<https://audit.gov.az>
6. Bağırova. T.Əliyeva. İ. "Maliyyə nəzarəti və audit". Sumqayıt, 2020, 55 səh. maliyye-nəzarəti-ve-audit.pdf
sdu-sdtk.edu.az
7. Должностная инструкция аудитора 2023 года | HR-portal
8. Аудиторское заключение: виды, порядок оформления и предоставления
studfile.net
9. Что такое аудиторское заключение: понятие и характеристика
studwork.org
10. Статья 6. Аудиторское заключение \ КонсультантПлюс
consultant.ru

THE RESPONSIBILITIES OF THE AUDITOR AND THE IMPORTANCE OF THE AUDITOR'S OPINION

Adalat ASADOV,
Bahruz SAMADOV,
Ali HUSEYNOV

SUMMARY

Audit means free verification of the correctness of financial (accounting) statements and compliance with certain requirements in economic entities. An authorized person who performs these duties is called an auditor. To start the activity, the auditor first independently identifies his client. This process is considered necessary to prevent the audit firm from losing its reputation as a result of adverse events that may occur. Inspection is possible on the basis of the license issued by the Chamber of Auditors of the Republic of Azerbaijan to auditors and audit organizations. Based on the results of the audit, an independent auditor or audit organization prepares an opinion on the obtained results and presents it to the head of the enterprise.

The article contains information about the duties of the auditor, the requirements set for the performance of his activities, the responsibilities he faces, the forms of the auditor's opinion, and what role he has in the activities of business entities.

Keywords: *auditor's duties, auditor's opinion, requirements imposed on the auditor, auditor's responsibility, types of auditor's opinion.*

ОБЯЗАННОСТИ АУДИТОРА И ВАЖНОСТЬ АУДИТОРСКОГО МНЕНИЯ

Адалат АСАДОВ,
Бахруз САМАДОВ,
Али ГУСЕЙНОВ

РЕЗЮМЕ

Под аудитом понимается бесплатная проверка правильности составления финансовой (бухгалтерской) отчетности и соблюдения определенных требований в хозяйствующих субъектах. Уполномоченное лицо, выполняющее эти обязанности, называется аудитором. Для начала деятельности аудитор сначала самостоятельно идентифицирует своего клиента. Этот процесс считается необходимым для предотвращения потери аудиторской фирмой своей репутации в результате неблагоприятных событий, которые могут произойти. Проверка возможна на основании лицензии, выдаваемой Палатой Аудиторов Азербайджанской Республики аудиторам и аудиторским организациям. По результатам проверки независимый аудитор или аудиторская организация готовит заключение о полученных результатах и представляет его руководителю предприятия.

В статье содержится информация об обязанностях аудитора, требованиях к осуществлению его деятельности, поставленных перед ним задачах, формах аудиторского заключения, какую роль он играет в деятельности хозяйствующих субъектов.

Ключевые слова: *обязанности аудитора, аудиторское заключение, требования к аудитору, ответственность аудитора, виды аудиторского заключения.*

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 08.12.2022

Təkrar işlənməyə göndərilib: 06.01.2023

Çapa qəbul olunub: 15.02.2023

“İQTİSADI İSLAHATLAR” elmi-analitik jurnal

DÜNYADA VƏ AZƏRBAYCANDA KORPORATİV İDARƏETMƏ

№ 4 (5)-2022

İlkin ƏLİYEV,
Bakı Biznes Universitetinin doktorantı,
“Azərbaycan Beynəlxalq Bankı”
ASC-nin mütəxəssisi

Dünyada və Azərbaycanda korporativ idarəetmə

İlkin ƏLİYEV,

Bakı Biznes Universitetinin doktorantı,

"Azərbaycan Beynəlxalq Bankı" ASC-nin mütəxəssisi

XÜLASƏ

Müasir şəraitdə yaxşı təşkil olunan korporativ idarəetmə şirkətlərdə idarəetmənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi yolu ilə faydalılıq əmsalının yüksəlməsinə səbəb olur. Son illərdə Azərbaycanda da korporativ idarəetmənin təşkil sahəsində mühüm addımlar atılmış və müsbət beynəlxalq təcrübədən istifadə olunmuşdur. Bu məqalədə də müəllif tərəfindən dünya ölkələrində korporativ idarəetmənin yaranması və formalaşması tarixi ardıcılıqla araşdırılmış, korporativ idarəetmə modellərinin müqayisəsi aparılmışdır. Həmçinin yerli şirkətlərdəki korporativ dəyərlər də tədqiq edilmiş və mövcud çatışmazlıqlar aşkara çıxarılmışdır. Məqalədə Azərbaycandakı korporativ idarəetmədə təkmilləşdirilməsi zəruri olan məsələlər göstərilmiş və bununla bağlı müvafiq təkliflər verilmişdir.

Açar sözlər: *Korporativ idarəetmə, menecment, iqtisadiyyat, idarəetmə uçotu, insan resursları.*

GİRİŞ

Müasir bazar iqtisadiyyatında korporativ idarəetmə dedikdə müəssisə və təşkilatların səhmdarlarının (iştirakçıların) hüquqlarının qanunvericiliyə uyğun olaraq həyata keçirilməsi məqsədilə təsərrüfat cəmiyyətlərinin idarə edilməsi ilə bağlı proseslər, həmçinin bu proseslərin iştirakçıları olan struktur bölmələr və şəxslər nəzərdə tutulur. Korporativ idarəetmənin qüsursuz təşkili təsərrüfat cəmiyyətlərində idarəetmə səmərəliliyinin yüksəldilməsi yolu ilə təşkilatın faydalılıq əmsalının yüksəlməsinə səbəb olur. Hazırda dünya miqyasında korporativ idarəetmə sahəsində gedən sürətli inkişaf və islahatları nəzərə alaraq, gələcəkdə Standartların strukturunda və ya tərkibində dəyişikliklər ola biləcəyi ehtimalı da mövcuddur. Günümüzdə də Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi ölkədə fəaliyyət göstərən kiçik və orta biznes müəssisə və təşkilatlarında daimi olaraq korporativ idarəetmə sahəsində yeniliklərin tətbiqinə və ölkəmizdə xarici təcrübənin tətbiq olunmasına dair bir sıra işlər görür. Bu tədqiqatın məqsədi korporativ idarəetmə fəaliyyətindən daha səmərəli istifadə etmək, həmçinin ölkənin inkişafına təsirinin artırılması üçün rəqabətliyin gücləndirilməsinə nail olmaq, eyni zamanda qlobal şəraitdə fəaliyyət aspektlərini genişləndirmək üçün korporativ idarəetmə fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi yollarını müəyyənləşdirməkdən ibarətdir [4].

KORPORATİV İDARƏETMƏNİN BİZNESİN FƏALİYYƏTİNDƏ ƏSAS ROLU

Hər hansı bir müəssisə və ya təşkilatın idarə olunması olduqca mürəkkəb bir prosesdir. XX əsrin 30-cu illərindən sonra inkişaf edən bazar iqtisadiyyatı idarəetmədə mürəkkəb bir mexanizmin formalaşması ilə nəticələnmişdir. Zaman keçdikcə sahibkarlar məşğul olduqları kommersiya fəaliyyətinin bir hissəsini idarəetmək üçün müəyyən şəxslərə ötürmək zərurəti yarandı ki, bu da öz növbəsində bazar iqtisadiyyatında korporativ idarəetmənin yaranmasına və formalaşmasının bir hissəsini təşkil etdi. Hazırkı dövrdə də korporativ idarəetmənin iqtisadiyyatdakı rolu olduqca yüksəkdir. Əvvəlki illərdə inspektorlar hər hansı bir sahəyə investisiya qoymazdan əvvəl şirkətlərin təkcə maliyyə göstəricilərinə nəzər yetirirdisə hazırkı dövrdə investorlar şirkətlətin maliyyə göstəriciləri ilə paralel olaraq şirkətlərin idarəetmə indeksinə, korporativ dəyərlərinin hansı formada təşkil olunmasına da nəzər yetirirlər.

Korporativ idarəetmə termini dilimizdə adətən iki cür izah edilir. Birincisi səhmdar cəmiyyətlərinin idarəedilməsinin mexanizminin məcmusu kimi başa düşülür. Digər tərəfdən isə bu anlayış korporasiyalarda müxtəlif iştirakçılar arasında (səhmdarlar, idarə heyəti, müşahidə şurası və işçilər) hüquq və öhdəliklərinin bölgüsünün tənzimlənməsi sistemi kimi izah olunur.

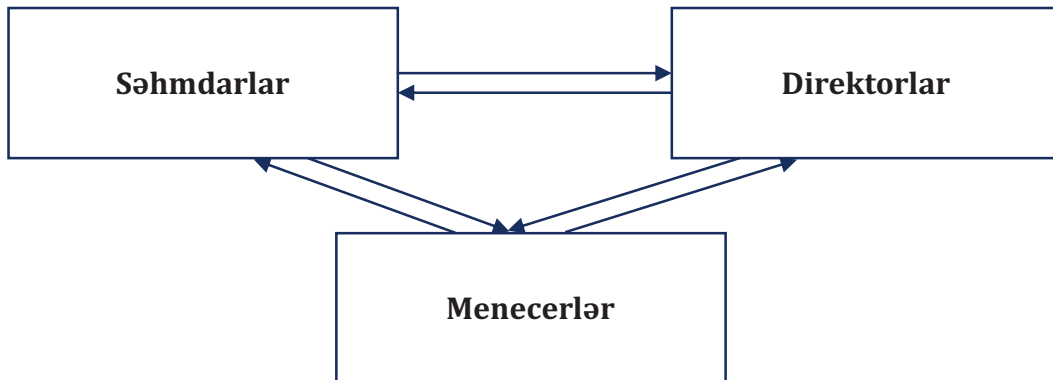
Korporativ idarəetmənin formalaşmasının bir neçə forması olsa da hər bir ölkədə bu idarəetmə mexanizminin formalaşması müəyyən fərqliliklər ilə baş verir. Bu fərqliliklərin olmasının isə bir sıra səbəbləri vardır ki, bu səbəblər ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsi, ölkənin coğrafi mövqeyi, ölkədəki iqtisadi münasibətlərin inkişaf səviyyəsi və s. ola bilər. Ümumilikdə korporativ idarəetmənin bir neçə modeli vardır. Bunlarda aşağıdakıları qeyd edə bilərik:

- İngilis-Amerikan modeli;
- Avropa modeli;
- Yapon modeli [14].

İngilis-Amerikan modeli əsasən monoizm (vahidlik) prinsipinə əsaslanır. Yəni bu korporativ idarəetmə modelində Direktorlar şurası özündə həm təşkilat-sərəncamverici, həm də nəzarət funksiyalarını cəmləşdirir. Ümumilikdə bu model özlüyündə iki pilləli idarəetmə formasını cəmləşdirir. 1-ci Ümumi yığıncaq, 2-cisi Direktorlar Şurası.

Bu modelin əsas iştirakçlarına birjalar, dövlət qurumları, özünü tənzimləyən təşkilatlar və konsaltinq firmaları aiddir. Bu modelin əsas 3 iştirakçılarını isə səhmdarlar, direktorlar və menecerlər təşkil edir.

Qrafik 1. İngilis-Amerika korporativ idarəetmə modelinin əsas iştirakçıları [4]

İngilis-Amerikan korporativ idarəetmə modelində sahibkarlar korporasiyaların idarə edilməsində birbaşa iştirak etmirlər. Onlar müəyyən menecerlərə idarəetməni həyata keçirmək üçün əmək haqqı ödəyirlər və şirkətin gəlir və xərclərində heç bir hüquqi məsuliyyət daşmırlar. Məsuliyyət tamlıqla korporasiyanın idarəedilməsini həyata keçirmək üçün menecerlərin üzərində olur. Bu idarəetmə modeli ABŞ, Böyük Britaniya, Kanada və s. digər ölkələr üçün xarakterikdir. Lakin ayrı-ayrılıqda ABŞ və Böyük Britaniya modelləri arasında da bir sıra fərqlər mövcuddur. Belə ki, ABŞ-dan fərqli olaraq Böyük Britaniyada modelində dividendlərin bölüşdürülməsində səhmdarlar birbaşa olaraq iştirak edirlər. Həmçinin ABŞ-da qiymətli kağızlar bazarında korporativ idarəetmə sisteminin hüquqi bazasını dövlət strukturu müəyyənləşdirir. Böyük Britaniyada isə Parlament və özəl təşkilat olan Qiymətli Kağızlar və İnvestisiyalar üzrə Kollegiyanın qaydaları əsasında tənzimlənir.

Korporativ idarəetmənin ikinci modeli isə Avropa Modelidir. Bu model İngilis-Amerikan modelindən fərqli olaraq ikililik yəni dualizm prinsiplərinə əsaslanır və digər modeldən fərqli olaraq bu modeldə təşkilat-sərəncam vermə və nəzarət funksiyaları iki ayrı orqan tərəfindən həyata keçirilir. Bu model də özlüyündə alman korporativ idarəetmə modeli və fransız korporativ idarəetmə modelinə ayrılır.

Fransız modelinə gəldikdə isə bu model özü iki növdə təşəkkül tapmışdır:

1) Klassik rəhbərlik növü. Bu növdə iki pilləli idarəetmə mövcuddur:

a) Ümumi Yığıncaq;

b) İnzibati Şura - İnzibati Şura təşkilati-sərəncamverici funksiyanı həyata keçirən Prezidentdən və nəzarət funksiyasını həyata keçirən müstəqil direktordan ibarətdir.

2) Yeni rəhbərlik növü. Bu növ isə Alman variantında olduğu kimi 3 pilləli idarəetməni ehtiva edir.[4]

Alman modelində 3 pilləli idarəetmə sistemi mövcuddur:

1. Ümumi yığıncaq

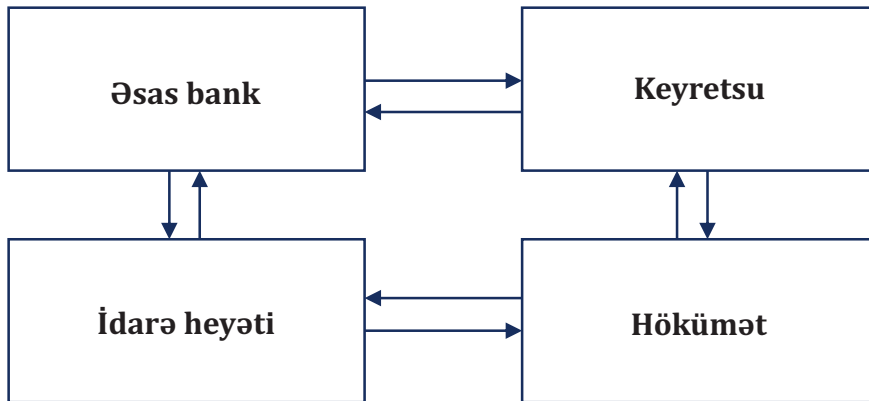
2. Müşahidə Şurası

3. İcra orqanı [4]

Bu korporativ modeldə nəzarət funksiyasını Müşahidə Şurası, təşkilati-sərəncamverici funksiyanı isə İcra orqanı həyata keçirir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan korporativ idarəetmədə məhz Alman modelindən istifadə edir.

Korporativ İdarəetmənin digər bir modeli də məhz Yapon modelidir. Bu model özündə İngilis-Amerikan və Avropa modellərinin bir sıra xüsusiyyətlərini əks etdirsə də ümumilikdə bu modellər bir qədər fərqlənir. Belə ki, bu modelin əsas hissəsini "keyretsu" lar təşkil edir. Keyretsu bank və onun ətrafında birləşir və bir-biri ilə sıx əlaqədə olan bir neçə şirkətdən ibarət şəbəkələr başa düşülür. Keyretsuya görə də ayrıca bir korporativ idarəetmə modeli kimi baxılır. Bu modelin iştirakçıları arasında Bankların idarəetmə heyəti, keyretsular və hökumət durur.

Qrafik 2. Yapon korporativ idarəetmə modeli

Azərbaycanda korporativ idarəetmə ölkə qanunvericiliyinin və İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf təşkilatının 1999-cu ildə qəbul etdiyi və 2004-cü ildə yenidən baxılaraq qəbul etdiyi prinsiplər ilə həyata keçirilir [1].

Məcburi korporativ idarəetmə prinsipləri ilə yanaşı ölkəmizdə "Azərbaycan Korporativ İdarəetmə Standartları" da mövcuddur. Həmin standartlar "İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı"nın (İƏİT) "Korporativ İdarəetmə Prinsipləri"nin 2004-cü ildəki buraxılışına əsasən işlənib hazırlanmış və könüllü xarakter daşıyır [9].

Korporativ idarəetmə standartlarını 2 istiqamətdə dəyərləndirmək lazımdır. Bunlardan birincisi, şirkətlərin və ya müəssisələrin korporativ idarəetməsidir. Ona görə də ilk öncə bu cür şirkətlərin həm beynəlmilə, həm də milli səviyyədə istifadə olunan anlayışını araşdıraq. İşləmə prosesləri tək bir nəfərə bağlı olmayan şirkətlərə korporativ şirkətlər deyilir. Korporativ şirkətlərdə görüləcək işlər əvvəlcədən planlanmış, təsdiqlənmiş strategiyaya, dəyərlərə, şirkətin mədəniyyətinə uyğun olaraq görülür. Həmçinin hər sahənin öz mütəxəssisi və ya işçiləri vardır. Hər kəs hansı işi necə görməli olduğunu əvvəlcədən bilir. Korporativləşmiş şirkətlərdə komanda ən üstdəki bir şəxsin idarəsi ilə yox, bağlı olduqları departamentlərin idarəetməsi ilə işləyirlər. Bir nəfərin əksikliyi və ya fikirləri ümumi prosesi dəyişdirmir [15].

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən şirkətlərin korporativ idarəetmə prinsipləri vardır və

burada da istifadə edilən prinsiplər həmin şirkətin dəyərlərindən, hədəflərindən və sairədən asılı olaraq dəyişə bilər. Bunlara misal göstərmək olar:

■ **İctimaiyyət qarşısında hesabatlılıq**

Şirkət öz fəaliyyətində baş verən bütün yeniliklər və hadisələr barədə geniş ictimaiyyəti və tərəfdaşlarını vaxtılı-vaxtında məlumatlandırır. Bu məqsədlə şirkətin veb-saytından, eləcə də digər kommunikasiya alətlərindən istifadə olunur.

■ **Bütün maraqlı tərəflərin hüquqlarına hörmət edilməsi və maraqlarının nəzərdə alınması**

Şirkət və onunla işgüzar və ya tərəfdaşlıq münasibətləri qurmuş bütün auditoriyalar (əməkdaşlar, partnyorlar, müştərilər, dövlət orqanları və digərləri) bu münasibətlərin qarşılıqlı etimad şəraitində inkişaf etməsində maraqlıdırlar.

■ **Etik davranış ideyalarının kultivasiyası**

Ən mühüm aktivinin məhz əməkdaşları və müştəriləri olduğunu anlayaraq, şirkət hər iki tərəf arasında harmonik münasibətlərin təmin edilməsi üçün etik davranış ideyalarını təbliğ edir. Bu məsələlər şirkət daxilində tətbiq edilmiş "Korporativ İş Etikası" və "Müştərilərlə Rəftarla bağlı Daxili Qaydalar"la tənzimlənir.

■ **Qərar qəbul etmə və risklərin idarə edilməsi**

Qərar qəbul etmə prosesində bütün ssenarilər təhlil edilir və istənilən vəziyyətə adekvat reaksiya verilməsi üçün potensial risklər müəyyən edilərək daxili prosedurlara əsasən qiymətləndirilir. Bu proseslərə effektiv nəzarət olunması üçün şirkətdə daxili auditor xidməti fəaliyyət göstərir.

■ **Məsuliyyətli biznes və korporativ vətəndaşlıq**

Biznesin yalnız kommersiya maraqları ilə məhdudlaşmadığı, həmçinin ictimai maraqlara da xidmət etməli olduğu mühüm məsələlərdəndir.

Yuxarıda qeyd etdiyim prinsiplər fərqli şirkətlərin yanaşmasına görə artırıla, azaldıla və ya dəyişikliyə məruz qala və təbii ki, yerləşdiyi mühitə uyğun müəyyən milliləşmiş qaydalara sahib ola bilər.

Azərbaycanda son illərdə hüquqi şəxslərin yaradılması sahəsində qanunvericilikdə inkişaf sahibkarlıq mühitini biznesə başlamaq üçün cəlbədicə etmişdir. 2018-ci il Dünya Bankının Doing Business hesabatına görə, Azərbaycan biznesə start verilməsi kateqoriyasında dünyada ilk 20 ölkə arasında yer almışdır. Halbuki biznesin yaradılması və həyata keçirilməsində peşəkar məsləhətləşmələr olmadan təsadüfi qərarların verilməsi gələcəkdə potensial problemlərin baş verməsinə səbəb ola bilər. Bu səbəbdən, başlanğıc üçün daha əlverişli təşkilati - hüquqi formanın və sonda əmlakın idarə edilməsinin daha yaxşı formasının seçilməsi ən ümdə məsələlərdən olmuşdur ki, bu da xərclərin azaldılmasının mümkün ən yaxşı hüquqi yolunun seçilməsini tələb edir [16].

Azərbaycanda məcburi qüvvə daşıyan korporativ idarəetmə normaları sırasında hüquqi şəxsin idarəetmə orqanlarında təmsil olunan şəxslərə münasibətdə fidusiar vəzifələrinin müəyyən olunmasına aid müddəalar nisbətən yaxın keçmişdə Mülki Məcəlləyə əlavə edilmişdir[3]. Birbaşa bu tərzdə adlandırılmış olmasa da, Mülki Məcəllənin müvafiq müddəasını nəzərdən keçirdikdə görürük ki, fidusiar vəzifələr əsasən vicdanlılıq (duty of good faith), qayğı (duty of care) və sadıqlıq (duty of loyalty) vəzifələrini ehtiva edir.

Konkret olaraq, hüquqi şəxs adından çıxış edən şəxs, o cümlədən hüquqi şəxsin idarəetmə orqanlarında (müşahidə şurası, icra orqanı) təmsil olunan hər hansı şəxs, təmsil etdiyi hüquqi şəxsin mənafeləri üçün vəzifələrini yerinə yetirərkən [i] vicdanla, [ii] peşəkar qaydada və məntiqlə hərəkət etmək və ehtiyatlı olmağa, [iii] hüquqi şəxsin və onun bütün iştirakçılarının maraqlarına sadıq olmaq və hüquqi şəxsin maraqlarını öz maraqlarından üstün tutmağa borcludur.[8]

Korporativ idarəetmənin ölkə iqtisadiyyatına da müəyyən qədər təsiri vardır. Bunu bir nümunə üzərində göstərmək üçün 'Lehman Brothers' (Lehman qardaşları) şirkətini qeyd edə bilərik[8]. Belə ki, 1840-cı ildən fəaliyyət göstərən "Lehman qardaşları" şirkəti 2008-ci il 15 sentyabr tarixində rəsmi olaraq iflas olduğunu qeyd etdi. Bu iflas ABŞ tarixindəki ən böyük iflaslardan biri olaraq 623 milyard dollar ilə tarixə düşdü. Bu şirkətin iflas olmasının bir neçə

səbəbi vardır ki, bunlardan bir neçəsi məhz korporativ idarəetmənin düzgün qurulmaması idi. Belə ki, "Lehman qardaşları" şirkətində direktorlar şurasındakı 10 üzvdən 4-nün yaşının 75-dən çox olması, direktorlar şurasında da 10 üzvdən yalnız birinin maliyyəçi olması və rəhbərliyin qərarları üzərində hər hansı bir nəzarətedici orqanın olmaması məhz bu şirkətin iflas olmasına səbəb olan əsas amillərdən biri olmuşdur.

Son illərdə aparılan tədqiqatlar cəmiyyətdə korporativ idarəetmə qədər korporativ dəyərlərin də yüksək önəm kəsb etdiyini görə bilərik. Hər bir şirkətin, korporasiyanın korporativ dəyərləri biznesin əsasında duran fundamental hökmlər durur. Korporativ dəyərlər özündə təkcə şirkət haqqında məlumatları deyil, eyni zamanda şirkətin risk strategiyasını, müştərilərə olan yanaşmanı, əməkdaşların mükafatlandırılmasını və marketinq siyasətini əks etdirməlidir.

Hər bir şirkətin müasir bazar iqtisadiyyatında daimi inkişafı, yüksəlməsi və uğur qazanması onun seçdiyi korporativ dəyərlərindən bir başa asılıdır. Korporativ dəyərlərin düzgün seçilməsi şirkətin müştərilərə olan yanaşmasını, həmçinin bazarda fəaliyyət göstərən rəqiblərdən nə kimi üstünlüklərə sahib olduğunuzu əks etdirir. Şirkətlərin dəyərlərinin seçilməsi zamanı nəzərə alınmalı bir xüsusiyyət də bu dəyərlər seçilərkən bu dəyərin bəzi şirkətlərin fəaliyyət məqsədlərinə uyğun olmasıdır.

Müəssisə və təşkilatlarda korporativ idarəetmənin təşkili qədər, korporativ idarəetmənin qiymətləndirilməsi də bir o qədər önəmlidir. Bu qiymətləndirməni müxtəlif ölkələrdə yerli və xarici şirkətlər tərəfindən həyata keçirilir. Məsələn, Rusiya Federasiyasında korporativ idarəedilmənin cari vəziyyəti ilə bağlı ilk reytdə 1999-cu ildə həyata keçirilmişdir. Lakin bu qiymətləndirmənin nəticəsi investitorları tam da qane etməmişdir [16].

"RİD-ekspert RA" korporativ qiymətləndirmə agentləri reyting iştirakçılarını 4 qrup üzrə təsnifləşdirmişdir. Bu reyting qiymətləndirməsinə görə korporativ idarəetməni A-sinfi üzrə qiymətləndirilən şirkətlər idarəetməni ən yüksək dərəcədə təşkil olunmuş şirkətlər, B sinfi üzrə qiymətləndirilən şirkətlər qənaətbəxş idarəetməyə malik şirkətlər, C sinfi üzrə qiymətləndirilən şirkətlər aşağı səviyyədə idarəetməyə malik, D sinfi isə qeyri-kafi idarəetməyə malik şirkətlər kimi qiymətləndirilmişdir.

"RİD ekspert RA" korporativ reyting qiymətləndirmə şirkətləri ilə yanaşı, "PRAYM-TASS", "Core" və "Standart Poors" kimi beynəlxalq reyting qiymətləndirmə şirkətləri də mövcuddur.

"Standart Poors" global reyting qiymətləndirmə şirkəti ilk dəfə 1998-ci ildə korporativ idarəetmənin metodologiyasının işlənilməsinə başlamış və 2000-ci ildən korporativ idarəetmə sahəsində reyting xidmətləri göstərməyə başlamışdır.

Ölkəmizdə və dünyada fəaliyyət göstərən şirkətlərin korporativ dəyərləri.

Microsoft - Dəyərlərimiz missiyamıza uyğun gəlir, mədəniyyətimizi dəstəkləyir və bir-birimizə, müştərilərimizə və tərəfdaşlarımıza necə münasibət göstərdiyimizi bəyan edir.

■ Hörmət - Biz başqalarının fikirlərinin, hisslərinin və təcrübələrinin özümüzünkülər qədər vacib olduğunu anlayırıq.

■ Düzgünlük - Biz dürüst, etik və etibara layiq şəkildə çalışırıq.

■ Məsuliyyət - Biz qərarlarımıza, hərəkətlərimizə və nəticələrə görə tam məsuliyyət daşıyıırıq [11].

Azərbaycan Beynəlxalq Bankı - Müasir, Faydalı, Universal.

Korporativ dəyərlərimiz:

■ Qətiyyətli dürüstlük- Nəyi heç vaxt etməyəcəyimizi biliririk.

■ Müştəriyəmətlü yanaşma- Müştərilərimizə rəğbət bəsləyirik.

■ Liderlik məkanı- Birlikdə cəmimizdən daha böyükük.

■ İşimizdə mükəmməllik- Nəticə əldə edib sonra danışıırıq.

■ Sahibkarlıq ruhu- Sınanmamış yollarla irəliləyirik.

■ Ölçülmüş səmərəlilik- Resurslarımızdan maksimal faydalanırıq.

■ Vətəndaşlıq məsuliyyəti- Cəmiyyətimizin gələcəyinə töhfə veririk [9].

Meta

Korporativ dəyəri:

- Dürüstlük- Doğru olanı bilir və edir.
- Hörmət- Cəmiyyətdə münasibətdə olduğun insanlara necə hörmət edəcəyin barəsində seçim etməkdə sərbəstsən.
- İdmançılıq- Bütüb yarışlarda bacardığının ən yaxşısını etməyə çalış.
- Xidmət liderliyi- Ümumilikdə yaxşılığa xidmət etməyə meylli olun[10].

NƏTİCƏ

Qloballaşan dünya iqtisadiyyatında ölkələr üzrə şirkətlərin məqsədi onun fəaliyyətinin səmərəli mexanizmdən, peşəkarlıq dəyərindən asılı olaraq hərəkət edir. Belə ki, şirkətlərdə korporativ idarəetmənin mükəmməl təşkili səhmdarlar tərəfindən şirkətlərə doğru yatırım edilməsində olduqca yüksək rol oynayır. Bu sahədə ölkəmizdə də daim işlər görülməli, şirkət və müəssisələrin korporativ idarəetmənin təşkilində dövlət tərəfindən daim dəstək olunmalıdır.

Hazırda ölkəmizdə fəaliyyət göstərən beynəlxalq şirkətlərin idarə etmə mexanizmi ilə yerli şirkətlərin idarəetməsi arasında bir sıra fərqlər mövcuddur. Lakin bu şirkətlər arasında daimi görüşlərin keçirilməsi, fikir mübadilələrinin aparılması və qarşılıqlı müzakirələrin olması yerli şirkətlərdə korporativ idarəetmə mövzusunda öz töhfəsini verəcəkdir. Həmçinin yerli kommertiya banklarında da korporativ idarəetmənin daha da təkmilləşdirilməsi mövzusunda da bir sıra işlər görülməlidir. Belə ki yerli kommertiya banklarının bir sıra nümayəndələri xarici təcrübəni öyrənilməsi məqsədi ilə Avropa və digər ölkələrə göndərilməsi, əldə olunan nəticələr yerli banklarda da tətbiq edilməsi məqsədə uyğundur.

Coğrafi mövqeyimizə və milli mənəvi dəyərlərimizə uyğun korporativ model formalaşdırılmalıdır. Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən yerli firma və şirkətlərdə korporativ idarəetmənin təşkil olunması üzərində daimi nəzarət həyata keçirilməli və yerli reyting dərəcəsi müəyyən olunaraq rüblük və illik hesabatlar cəmiyyətə çatdırılmalıdır. Bu həm də ölkəmizdə fəaliyyət göstərən şirkətlərə xarici investitorların cəlb edilməsində böyük rol oynaya bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirinin 28 yanvar 2011-ci il tarixli F-09 №-li əmri ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Korporativ İdarəetmə Standartları"
2. Azərbaycan Respublikası "Banklarda korporativ idarəetmə Standartları"nın təsdiq edilməsi haqqında qanunu
<https://e-qanun.az/framework/43056>
3. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, maddə 49.3
<https://www.e-qanun.az/framework/46944>
4. Ülviyyə Zeynalova-Azərbaycanda Korporativ İdarəetmə: Təmsilçilik riski və onun Hüquqi Tənzimləməsinin Əsasları
5. <https://www.economy.gov.az/az/page/sahibkarliq/sahibkarligin-inkisafi>
6. <https://maliyye.gov.az/static/43/azerbaycan-respublikasinin-qanunlari>
7. <https://www.taxes.gov.az/az/page/ar-vergi-mecellesi>
8. <https://abb-bank.az/az/korporativ>
9. <https://about.meta.com/>
10. <https://www.microsoft.com/en-us/about/company>
11. 30 may 2008-ci il tarixli 610-IIIQD №-li "Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə dəyişiklik və əlavə edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu

12. İƏİT-in KORPORATİV İDARƏETMƏ PRİNSİPLƏR-2004. Səh-9.
13. Korporativ idarəetmənin təməl daşları (Monoqrafiya)- 2012, Bakı: "İqtisad Universiteti" Nəşriyyatı. Səh56-60.
14. <https://satgroup.az/korporativ-sirk%C9%99t-olmaq-n%C9%99-dem%C9%99kdir/>
15. <https://www.caspianlegalcenter.az/az/what-we-do/corporate-law>
16. <https://www.raexpert.ru/ratings/corporate/>

KORPORATIVNOE UPRAVLENIE I UPRAVLENIE BIZNESOM

Илькин АЛИЕВ

РЕЗЮМЕ

В исследовании рассматривается история возникновения и становления корпоративного управления в мире, а также сравниваются все модели корпоративного управления. За последние 30 лет в этих странах был проведен подробный анализ развития в этой области.

Также было проведено исследование корпоративных ценностей в местных и зарубежных компаниях и отражены имеющиеся недостатки. В проведенном исследовании отмечен существующий пробел в корпоративном управлении в стране и сделан ряд предложений в этом направлении.

Ключевые слова: Корпоративное управление, менеджмент, экономика, управленческий учет, человеческие ресурсы.

CORPORATE MANAGMENT AND BUSINESS MANAGEMENT

Ilkin ALIYEV

SUMMARY

The study examined the formation of corporate management in the world, historically studied, and identified all the models of cooperative management. A detailed analysis has been made of this dangerous development over the last 30 years.

Corporate values in local and foreign companies have also been investigated and maintained against existing shortcomings. The study noted that the gap in corporate management was noted and a number of suggestions were made in this regard.

Keywords: Corporate managment, management, economics, management accounting, human resources.

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 06.09.2022

Təkrar işlənməyə göndərilib: 28.10.2022

Çapa qəbul olunub: 15.02.2023

“İQTİSADI İSLAHATLAR” elmi-analitik jurnal

QARABAĞ VƏ ŞƏRQİ ZƏNGƏZUR İQTİSADI RAYONLARINDA POST- KONFLİKT QURUCULUĞUNUN STRATEJİ ASPEKTLƏRİ

№ 4 (5)-2022

Şəfa ƏLİYEV,
i.e.d.,
Sumqayıt Dövlət Universitetinin professoru,
UNEC Qarabağ İqtisadi Araşdırmalar
Mərkəzinin rəhbəri

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında post-konflikt quruculuğunun strateji aspektləri

Şəfa ƏLİYEV,

i.e.d., Sumqayıt Dövlət Universitetinin professoru,
UNEC Qarabağ İqtisadi Araşdırmalar Mərkəzinin rəhbəri

Müasir dövrümüzdə işğaldan azad olunmuş ərazilərin dirçəldilməsi, yeni yaradılmış Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının dirçəldilməsi, ölkə iqtisadiyyatına reinteqrasiyası strateji əhəmiyyət kəsb edir. Bu istiqamətlərdə konseptual yanaşmaların formalaşdırılması, prioritet və daha səmərəli fəaliyyət mexanizmlərinin müəyyənləşdirilməsi daha dərin elmi-iqtisadi araşdırmaları tələb edir. Bu baxımdan, Azərbaycan xalqının çoxəsrlik tarixinin ən parlaq səhifələrindən biri – 2020-ci ildəki 44 günlük Vətən müharibəsində Ermənistan üzərində qələbəmizin ikiilliyinə həsr edilmiş və İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi (İİTKM) tərəfindən hazırlanan “Yeni Qarabağnamə: Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında post-konflikt quruculuğu” kitabı ciddi maraq doğurur.

Elmi redaktoru İİTKM-in icraçı direktoru Vüsal Qasımlı olan monoqrafiya Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının Böyük Elmi Şurasının 2022-ci il 12 sentyabr tarixli qərarına əsasən nəşrə tövsiyə edilib. Maraqlıdır ki, ümumilikdə monoqrafiyada 11 müəllifin araşdırmasına yer verilib. Monoqrafiya Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında aparılan post-konflikt quruculuğundan bəhs edir.

Burada davamlı sülhün təmin olunması və kommunikasiyaların açılması, sosial siyasət, yeni dövlət idarəetmə modeli, ərazilərin minalardan və partlamamış hərbi sursatlardan təmizlənməsi fəaliyyəti, iqtisadi və sosial infrastrukturun yaradılması, dövlət təşviqilə iqtisadiyyatın canlandırılması, yaşayış məntəqələrinin planlı bərpası, əhalinin böyük qayıdışının təşkil edilməsi, Ermənistanın beynəlxalq məsuliyyətə cəlb edilməsi və Qarabağ həqiqətlərinin dünyaya çatdırılması siyasəti ayrı-ayrı bölümlərlə təqdim olunmuşdur.

Qeyd olunur ki, Azərbaycan 2020-ci ildə 44 gün ərzində beşinci nəsil müharibə aparmaqla, torpaq bütünlüyünü təmin etməyin çağdaş nümunəsini deyil, həm də ekosid, urbisid və etnosid cinayətlərinə rəğmən post-konflikt quruculuğunu da daxili imkanları hesabına və daha yüksək səviyyədə təşkil etməklə yeni bir model ortaya qoydu.

Kitabda vurğulanır ki, Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin və birinci xanım Mehriban Əliyevanın işğaldan azad olunan ərazilərimizə mütəmadi səfərləri də quruculuq işlərinin intensiv həyata keçirilməsinə xüsusi zəmin yaradır. Bu işğaldan azad olunan ərazilərimizin daha qısa zamanda bərpasının Azərbaycan üçün prioritetliyini bir daha əyani olaraq ifadə edir.

Monoqrafiyada qeyd olunur ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 7 iyul 2021-ci il tarixli "Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında" Fərmanına əsasən Qarabağ iqtisadi rayonu (Xankəndi şəhəri, Ağcabədi, Ağdam, Bərdə, Füzuli, Xocalı, Xocavənd, Şuşa və Tərtər rayonları) və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu (Cəbrayıl, Kəlbəcər, Qubadlı, Laçın və Zəngilan rayonları) yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində məsələlərin mərkəzləşdirilmiş qaydada həlli ilə bağlı Əlaqələndirmə Qərargahı yaradılmışdır. Eyni zamanda, Qərargahın nəzdində katiblik və kommunikasiya funksiyasının yerinə yetirilməsi və zəruri analitik-təşkilati dəstək göstərilməsi məqsədilə İdarələrarası Mərkəz formalaşdırılmışdır.

Qarabağ iqtisadi rayonu, Şuşa, Zəngilan üzrə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xüsusi nümayəndəlikləri təsis edilmişdir. Dövlət Şəhərsalma və Arxitektura Komitəsi yanında Qarabağ Regional Memarlıq və Şəhərsalma Baş İdarəsi təşkil olunmuşdur. Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında bərpa, tikinti və idarəetmə xidməti göstərmək üçün müvafiq publik hüquqi şəxslər yaradılmışdır. Qarabağ Dirçəliş Fondu isə işğaldan azad edilmiş ərazilərin inkişafı üçün maliyyə dəstəyinin göstərilməsini və sərmayələrin cəlb edilməsini, bu sahədə "dövlət-özəl tərəfdaşlığı"nın inkişaf etdirilməsini, habelə ölkə daxilində və xaricində zəruri təşviqat işlərini həyata keçirən publik hüquqi şəxsdir.

Müsbət cəhətlərdən biri də ondan ibarətdir ki, kitabda post-konflikt quruculuğunda Azərbaycan modeli verilir. Bildirilir ki, Azərbaycan post-konflikt quruculuğunda öz resurslarına güvənməklə və yeni idarəetmə modeli formalaşdırmaqla həm də özünəməxsus model yaradır. Qarabağ və Şərqi Zəngəzura həyatın geri qayıtması prosesi isə Dördüncü Sənaye İnqilabı və Davamlı İnkişaf Məqsədləri ilə həmahənglik təşkil etməklə bölgəni – SMART regiona çevirməyi hədəfləyir.

Monoqrafiyada Ağdam, Füzuli, Şuşa, Cəbrayıl, Zəngilan, Qubadlı, Kəlbəcər rayonlarının Baş planları haqqında ətraflı məlumatlar verilir. Tədqiqatçılar üçün qiymətli olan xəritələr təqdim edilir.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə post konflikt quruculuğunda isə dövlət sərmayələri katalizator, qeyri-dövlət sərmayələri isə drayver olacaq. Kitabda göstərilir ki, işğaldan azad olunan ərazilərdə bərpa-quruculuq işlərinə isə hətta Vətən müharibəsinin gedişində başlanılmışdır və ötən müddətdə təxminən 5 milyard manat vəsait xərclənmişdir. Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə iqtisadiyyatın altı əsas istiqamət üzrə inkişafı gözlənilir: kənd təsərrüfatı, ərzaq sənayesi, dağ-mədən sənayesi, "yaşıl enerji", nəqliyyat-logistika və turizm. Təbii-iqlim şəraiti, tarixi ənənə, coğrafi yerləşmə və demoqrafik potensiala uyğun olaraq işğaldan azad edilmiş ərazilərin əsas inkişaf drayverləri də müəyyənləşir. 100 min nəfərlik Ağdam şəhəri yüngül sənaye və xidmət mərkəzi, Araz boyunca düzülən Füzuli, Cəbrayıl və Zəngilan rayonları nəqliyyat-logistika qovşağı və əkinçilik, Kəlbəcər və Laçın rayonları dağ-mədən sənayesi, "yaşıl enerji", turizm, heyvandarlıq və Şuşa isə mədəniyyət paytaxtı olaraq yaradıcı sənayesi ilə bölgənin qravitasiya mərkəzlərinə çevrilir. Hesablamalar göstərir ki, 2030-cu ilə qədər Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgələri Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun 5-10 faizi həddində iqtisadiyyata malik ola bilər.

İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzində aparılmış "xərclər-buraxılış modeli" - əsasında hesablamalar Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə iqtisadiyyatın əsas hərəkətverici qüvvələri barədə təsəvvür yaradır. Burada iki yanaşma var: birincisi, multiplikator yanaşması, digəri isə sektorun özündən əvvəl (backward linkage) və özündən sonra (forward linkage) gələn sektorlara nə dərəcədə təsir göstərməsidir. Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə dirçəldilən iqtisadiyyat sahələri dörd əsas multiplikator üzrə effekt yaradır: buraxılış multiplikatoru, əmək gəliri multiplikatoru, məşğulluq multiplikatoru və əlavə dəyər multiplikatoru. Məsələn, aqrar və turizm sahələri daha çox məşğulluq, dağ-mədən sektoru daha çox əlavə dəyər, maliyyə-bank sektoru kimi sektorlar isə daha çox əmək gəliri yaradır. Eyni zamanda, Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə iqtisadi inkişaf ÜDM-in tərkibində xarici komponentin – qoyuluşun (input) optimallaşdırılmasına da xidmət edir, o cümlədən, ərzaq təhlükəsizliyini gücləndirir.

Kitabda qeyd olunur ki, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının ərazisinin bütün iqtisadi sektorlar kimi sənaye perspektivi də böyükdür. Xüsusilə regionun filiz və qeyri-filiz yataqları ilə zənginliyi bu iqtisadi rayonlarda dağ-mədən sənayesinin inkişafına imkan verir. Post-konflikt bərpa proseslərinin ən əhəmiyyətli elementlərindən biri də regionda insanların rifah səviyyəsini artıran mühüm iqtisadi infrastruktur obyektlərinin qurulmasıdır. Respublikamızın bir çox bölgələrində tətbiq olunan "xüsusi iqtisadi zonalar" iqtisadi təşviq metodu Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında da tətbiq olunmaqdadır.

Hazırda Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının ərazisində iki xüsusi iqtisadi zona – "Ağdam Sənaye Parkı" və "Araz Vadisi İqtisadi Zonası" sənaye parkları qurulur. İşğaldan azad olunan ərazilərdə fəaliyyət göstərən sahibkarlar üçün müxtəlif imtiyazların, güzəştlər tətbiq edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 10 dekabr 2021-ci il tarixli 3037 nömrəli "İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında" Sərəncamı qəbul edilmişdir. Burada işğaldan azad edilmiş ərazilərdə istehsal fəaliyyəti ilə məşğul olan sahibkarlara vergi, sosial sığorta, kommunal xidmətlər üzrə və xammal və materialların idxalı ilə bağlı gömrük güzəştlərinin tətbiq edilməsi nəzərdə tutulur.

Monoqrafiyada işğaldan azad edilmiş rayonlarda kənd təsərrüfatının inkişaf perspektivləri baxımından aparılmış təhlil və qiymətləndirmələrə əsasən bu torpaqlarda kənd təsərrüfatının bərpası istiqamətləri müəyyən edilib, regionun kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə potensial istehsal həcmi proqnozlaşdırılıb. Belə ki, bölgədə Ağdam və Füzulinin işğala məruz qalmayan sahələri də nəzərə alınmaqla, azad olunmuş ərazilərdə təqribən 232,8 min hektar sahədə birillik və çoxillik əkinlərin aparılacağı, həmçinin 430 min baş iribuynuzlu, 1,6 milyon baş xırdabuynuzlu heyvanlardan ibarət fermaların qurulacağı gözlənilir.

Eyni zamanda, regionda tarixən mövcud olan üzümçülük, tütünçülük, baramaçılıq və arıçılıq sahələrinin bərpası və genişləndirilməsi həyata keçiriləcəkdir. Bundan əlavə, regionda yeni trend olaraq intensiv meyvəçilik sahəsinin inkişafı da geniş vüsət alacaq. Aparılmış qiymətləndirmələrə görə regionda kənd təsərrüfatı istehsalının bərpası hesabına ölkə üzrə ümumi kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı həcminin 8%-dən çox artacağı gözlənilir.

Təbii ki, nəzərdə tutulan bərpa tədbirlərinin həyata keçirilməsi və istehsalın təşkili üçün spesifik dəstək mexanizmlərinin həyata keçirilməsinə də ehtiyac var. Belə ki, hazırda ölkədə həyata keçirilən aqrar siyasət bu sahənin inkişafı məqsədlərinə xidmət edirsə, azad olunmuş ərazilərdə həm də kənd təsərrüfatı sahəsinin bərpası ilə bağlı müvafiq mexanizmlərin yaradılması ehtiyacları nəzərə alınmalıdır.

Şübhə yoxdur ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci il 16 noyabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiqlənən "Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi Böyük Qayıdışı daha da tezləşdirəcəkdir.

Birmənalı olaraq bildiririk ki, 30 il müddətdə Azərbaycanın güclənməsi naminə aparılan uzaqgörən xarici siyasətin və görülən sistemli işlərin məntiqi davamı işğaldan azad olunmuş ərazilərin yenidən qurulması, bərpası və dayanıqlı inkişafının, milli iqtisadiyyata sürətli inteqrasiyasının və bu ərazilərə Böyük Qayıdışın təmin edilməsidir. Bu baxımdan işğaldan azad edilmiş ərazilərin yenidən qurulması və bərpası prosesinə dolğun şəkildə işıqlandıran "Yeni Qarabağnamə: Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında post-konflikt quruculuğu" kitabının nəşri təqdirəlayiqdir.

Kitab geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulub və ondan hər kəs faydalana bilər. Xüsusən də bu kitab Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında post-konflikt quruculuğu istiqamətində tədqiqat aparan doktorantlar, magistrələr, gənc tədqiqatçılar, professor-müəllimlər və mütəxəssislər üçün qiymətli, həm də əlçatan mənbədir.

Təsisçisi: İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi

Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən "İqtisadi İslahatlar" jurnalı 21 oktyabr 2021-ci il tarixində N4362 nömrəsi ilə mətbu nəşrlərin reyestrinə daxil edilmişdir.

Materiallarımızdan istifadə olunarkən jurnala istinad etmək vacibdir.
Dərc olunmuş materiallardakı faktlara və rəqəmlərə görə müəllif məsuliyyət daşıyır.
Çapa imzalanmışdır: 17.02.2023

Tirajı 300 ədəd

www.ereforms.gov.az

Bakı, Yasamal rayonu,
Q. Xəlilov küçəsi 47, AZ 1073
Tel.: (+ 994) 12 521 25 35
E-mail: jurnal@ereforms.gov.az